

‘Ο Μαραδών

© Ἡ ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-46-8

Ἑπιμέλεια κειμένου καὶ καλλιτεχνικῆ
Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ Ε.Τ.

Ὁ Μαραθὼν

ΑΘΗΝΑ 1995

Περιεχόμενα

Ο ΜΑΡΑΘΩΝ ΚΑΙ Η ΤΕΤΡΑΠΟΛΗ	1
Η ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	3
Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	8
'Η σύγκρουση	8
'Η προδοσία	16
'Η διήγηση τοῦ 'Ηροδότου	17
'Ο Τύμβος τῶν 'Αθηναίων	19
'Η ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου	22
'Ο τάφος τῶν Περσῶν	25
Τὸ τρόπαιο	27
'Η ἀναγγελία τῆς νίκης	30
'Αναθήματα στοὺς Δελφοὺς	33
'Αναθήματα σὺν 'Αθήναις καὶ σὺν Πλαταιῶν	34
Παραδόσεις γὰρ τὴν μάχην καὶ σχετικὰς λατρεῖας	35
'Η σημασία τῆς μάχης γὰρ τοὺς μεταγενεσιτέρους	37
'Ο Μιλτιάδης	40
'Ο μαραθωνομάχος Αἰσχύλος	44
'Ο πολέμαρχος Καλλίμαχος	47
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	50
Τὸ 'Ηράκλειον	50
'Η Μακαρία πηγὴ	52
Πλάσι	55
Τσέπι	58
Βρανᾶ	59
'Ο δολωτὸς τάφος	63

Τύμβος κλασικὸς	65
Τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς	67
Τὸ Μικρὸ Ἑλὸς - τὸ Νηοὶ	68
Ἱερὸ αἰγυπτίων θεῶν	74
Τὸ βαλανεῖο	81
Τὸ σπήλαιον τοῦ Πανὸς	86
Τὸ Πύθιο τῆς Οἰνός	91
ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	97
Ο ΗΡΩΔΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ	100
Ὁ βίος του	100
Τὸ ἀγρόκτημά του	101
Τὰ ἀναθήματά του	106
ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	119
Αἶδουσα πρώτη	119
Αἶδουσα δεύτερη	123
Αἶδουσα τρίτη	135
Αἶδουσα τέταρτη	151
Αἶδουσα πέμπτη	168
Αὐλὴ	181
Συντομογραφίες	185
Σημειώσεις	186
Δηροσιεύσεις τῆς κεραμικῆς καὶ τῆς μικροτεχνίας τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος	195
Προέλευση εἰκόνων	198

Ὁ Μαραθὼν καὶ ἡ Τετράπολη

Τὸ κεφαλοχώρι ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Μαραθῶνας στὴν ἀρχαιότητα δὲν κατεῖχε τὴν ἴδια θέση. Ἡ κτηματική του περιφέρεια ἦταν μοιρασμένη σὲ τέσσερις δήμους, τὸν *Μαραθῶνα*, τὴν *Οἰνόν*, τὴν *Τρικόρυνθο* καὶ τὴν *Προβάλινθο*. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἀνῆκαν στὴν Αἰαντίδα φυλὴ καὶ ἡ Προβάλινθος στὴν Πανδιονίδα. Καὶ οἱ τέσσερις ἀποτελοῦσαν μιὰ τοπικὴ ἔνωση, τὴν *Τετράπολη*. Τὰ ὅρια τῶν δήμων αὐτῶν δὲν εἶναι καθορισμένα. Ἐχοντας ὅμως ὡς βάση τὴς ἐπιγραφῆς καὶ τὴς φιλολογικῆς μαρτυρίας μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴν περιφέρεια τοῦ καθενὸς μὲ ἀκρίβεια. Ἀπὸ τοὺς δήμους αὐτοὺς μᾶς ἔχουν σωθεῖ σποραδικὰ οἰκοδομικὰ λείψανα, ἐπιγραφές, νεκροταφεῖα, θεμέλια σπιτιῶν ἢ ἀγροικιῶν. Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ὅμως τὰ ἱερά τους καὶ τὸ πολιτικὸ κέντρο τους, δηλαδὴ ἡ ἀγορά τους. Οἱ δῆμοι αὐτοὶ ἦταν τέσσερα γειτονικὰ χωριὰ μέσα στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ Νέα Μάρκη καὶ φθάνει ἕως τὴν Οἰνόν (Νοινόν) καὶ τὸ Κάτω Σούλι.

Κατὰ τὴν περιγραφὴ τῶν τόπων ἢ τῶν μνημείων μνημονεύονται οἱ δῆμοι τῆς Τετραπόλεως στοὺς ὁποίους ἀνήκουν. Ὅταν δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμός, ἀποδίδονται γενικὰ στὸν Μαραθῶνα, τὸν μεγαλύτερο καὶ γνωστότερο δῆμο.

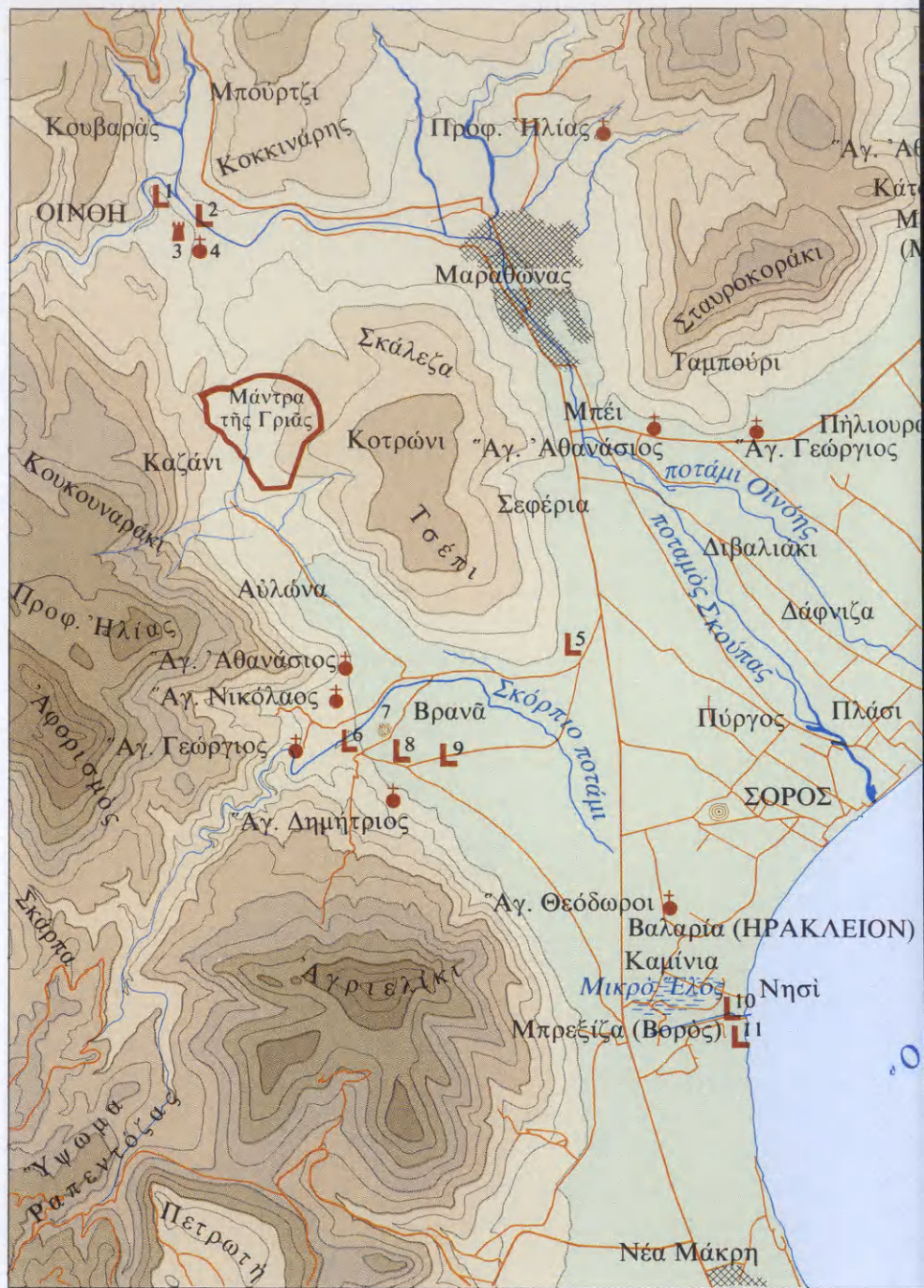
Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαραθῶνος ὑπάρχουν διάφορες ἐρμηνεῖες. Κατὰ τὸν Δικαίαρχο¹ τὸ ὄνομα ἔδωσε ὁ *Μάραθος* ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, ποὺ ἐκστράτευσε μὲ τοὺς Διο-

σκούρους σὴν Ἀττική. Ὁ Πausanίας² ἀναφέρει ὡς ἐπώνυμο τὸν ἥρωα *Μαραθῶνα*. Στὴν πραγματικότητα τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρωματικὸ φυτὸ *μάραθος*, ποὺ καὶ σήμερα τὸ βρίσκουμε αὐτοφυῆς σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κάμπου τοῦ Μαραθῶνος. Ἕνας ἀρχαῖος κωμικὸς μάλιστα, ὁ Ἑρμῖππος³ (425 π.Χ.), ὑπαινίσσεται τὴ σχέση τοῦ φυτοῦ μὲ τὸν τόπο λέγοντας γιὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. «ὥστε Μαραθῶνος τὸ λοιπὸν ἐπ' ἀγαθῷ μνημένοι / πάντες ἐμβάλλουσιν αἰεὶ μάραθον ἐς τὰς ἀλμάδας» (γιὰ τὴν ἐσοεὶ εὐλαβικὴ ἀνάμνηση τοῦ Μαραθῶνος ὅλοι βάζουν μάραθους ἐν τῇ ἀλμυρῇ ἐλίῃ).

Ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος

Ο εὐφορος καὶ παραθαλάσσιος κάμπος τοῦ Μαραθῶνος πε- 1
ριορίζεται δυτικά ἀπὸ τοὺς προβούνους τῆς Πεντέλης, τὸ
Ἀγριελίκι, τὸ Κοιτῶνι, στὴν κορυφὴ τοῦ ὁποίου κατασκευά-
στηκε τὰ τελευταῖα χρόνια μεγάλη βάση ἐλικοπτέρων καὶ ἡ ἀρ-
χαία του μορφὴ χάθηκε, καὶ τὸ Σταυροκοράκι. Στὸν κάμπο κύ-
ρια στοιχεῖα τῆς τοπογραφίας του εἶναι τὰ δύο ἔλη, τὸ *Μικρὸ*
Ἔλος ἢ τῆς Μπρεζίζας, βόρεια τῆς ἀμερικανικῆς βάσης, καὶ τὸ
Μεγάλο Ἔλος, ποὺ ἐκτείνεται βόρεια καὶ βορειοδυτικά τῆς πα-
ραλίας τοῦ Σχοιναῖ. Ἡ μεγάλη μάχη τοῦ 490 π.Χ. ἐγίνε ἀνά-
μεσα στὰ δύο ἔλη, στὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου. Οἱ Ἀθηναῖοι βρί-
σκονταν στὸ δυτικὸ μέρος, ἔχοντας πίσω τους τὸ Ἀγριελίκι, ἐνῶ
οἱ Πέρσες ἦταν παραταγμένοι στὸ ἐντελῶς πεδινὸ μέρος, ἀνα-
τολικά τοῦ Τύμβου, ἔχοντας γύρω τους τὴ θάλασσα, τὸ Μεγάλο
Ἔλος καὶ τὸ Σταυροκοράκι.

Ἡ διαρκὴς καλλιέργεια καὶ ἀναμόχλευση τῆς περιοχῆς τοῦ
Μαραθῶνος ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ἡ πρόσχωση τῆς πεδιάδας του
καὶ ἡ ἀλλοίωση ποὺ ὑπέστη τὰ τελευταῖα χρόνια καθὼς μεγάλα
μέρη ἀπὸ τὶς καλλιεργήσιμες γαῖες μεταβλήθηκαν σὲ πρόχει-
ρους οἰκισμούς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν εὕρεση τῶν λειψάνων τῶν
ἀρχαίων μνημείων ποὺ πιθανῶς σῳζονταν. Ἐξάλλου πρέπει νὰ
ἔχουμε ὑπόγν ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα τῶν τεσσάρων
δήμων, δημόσια, ἱερὰ καὶ ἰδιωτικά, ἦταν κατασκευασμένα κατὰ
τὰ ἀνώτερα μέρη τους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ ὠμὲς πλῖδρες

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος.

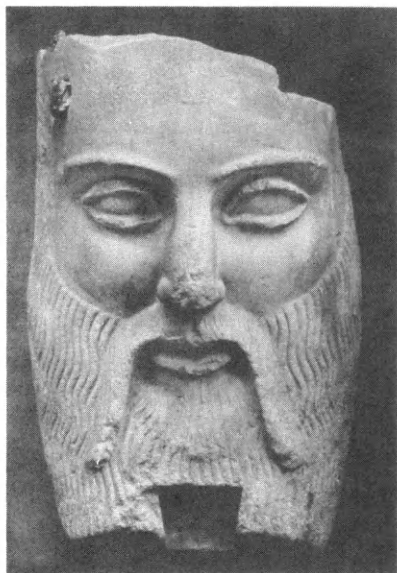
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Σπήλαιο Πανός
2. Πύθιο
3. Μεσαιωνικός πύργος
4. Φράγκικη Έκκλησιά
5. Πρωτοελλαδικό νεκροταφείο
6. Μεσοελλαδικό νεκροταφείο
7. Τύμβος κλασικός
8. Νεκροταφείο 4ου αιώνα
9. Θολωτός μυκηναϊκός τάφος
10. Αιγυπτιακός ναός
11. Βαλανείο

πού καταστράφηκαν χωρίς να αφήσουν ίχνη, και μόνα μαρτύρια της ύπαρξής τους είναι οι επιγραφές και τα μαρμάρινα αναθήματα που ανακαλύπτουμε.

Ἡ πεδιάδα πού ἐκτείνεται ἀνάμεσα στὴ θάλασσα καὶ τὸ βουνὸ Σταυροκοράκι πρὸς τὰ ΒΔ. δὲν εἶχε στὰ ἀρχαῖα χρόνια τὴν ἴδια ἔκταση οὔτε τὴν ἴδια μορφή. Ἡ θάλασσα εἰσεῖχε πολὺ περισσότερο, πλέον τοῦ ἑνὸς χιλιομέτρου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὑπέδαφος τῆς περιοχῆς. Σὲ δοκιμαστικὲς ἀνασκαφές πού ἔχουν γίνει σὲ διάφορα σημεῖα ἀναβλύζει νερὸ σὲ μικρὸ βάθος καὶ ἡ σύσταση τοῦ ἐδάφους δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔλος πού ἔχει ἀποξηρανθεῖ. Τὸ ἔλος δημιουργήθηκε στὰ μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. χρόνια ἀπὸ τὶς συνεχεῖς προσχώσεις τοῦ Χάραδρου, τοῦ ποταμοῦ ὁ ὁποῖος ὡς τὴν κατασκευὴ τοῦ φράγματος τῆς λίμνης τοῦ Μαραθῶνος ξεχυνόταν στὴν πεδιάδα καὶ τὴν πλημμύριζε. Τὸν μεγάλο καὶ καταστρεπτικὸ καμιά φορὰ Χάραδρο, ὅπως εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἀρχαῖα παροιμία, φαίνεται πὼς **2** εἰκονίζει ἓνα ἀνάγλυφο κεφάλι ἄντρα μὲ γένεια τῶν γύρω στὸ 470 π.Χ. χρόνων. Βρέθηκε στὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ 1848 περιῆλθε στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου⁴ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Schaubert, τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ πολεοδόμου τῆς ὁδωνικῆς Ἀθῆνας. Ἀνάγλυφα τῆς μορφῆς αὐτῆς θεωροῦνται, συμβατικά, πὼς ἀπεικονίζουν τὸν μεγάλο ποταμὸ Ἀχελῷο. Ὁ τόπος εὕρεσής του ὅμως μᾶς κάνει νὰ στραφοῦμε πρὸς κάποιον ποταμὸ τοῦ Μαραθῶνος, καὶ ὁ μόνος ἀξιόλογος εἶναι ὁ Χάραδρος, στὸν ὁποῖο πιθανῶς νὰ εἶχε ἀφιερωθεῖ ἱερὸ ἀπὸ ὅπου ἴσως νὰ προέρχεται καὶ τὸ ἀνάγλυφο πού βρίσκεται στὸ Βερολίνο.

Ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος ξεχώριζε ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ἀττικὴ γιὰ τὴν ὑγρότητα καὶ τὴν πλούσια βλάστησή της. Ἦταν, κατὰ τὴν περιγραφὴ ἀρχαίου σχολιαστῆ⁵, τόπος *τῇ φύσει τραχύς, διοίππαστος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ πηλούς, τενάγη, λίμνας* (κακοτράχαλος, ἀκατάλληλος γιὰ τὰ ἄλογα, γεμάτος λάσπες, τενάγη καὶ λίμνες). Ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς *Ὀρνιδες*⁶ μὲ τὰ λόγια τοῦ *ἔποπος*

Εἰκ. 2. Μαρμάρινο προσωπεῖο ποταμοῦ (Ἀχελώου), σὶδ Βερολίνο.

(τσαλαπετεινοῦ) καλεῖ ἐκεῖνα τὰ πουλιά, ὅσα τ' εὐδρόσους γῆς τόπους / ἔχετε λειμῶνα τ' ἐρόεντα Μαραθῶνος (ῥοα / σὲ δροσόλουστες φωλιάζετε μεριές / καὶ στοῦ Μαραθῶνα τὸ λιβάδι / τὸ μυριόχαρο).

Ὅπως καὶ σήμερα, μεγάλα μέρη τῆς πεδιάδας καλλιεργοῦνταν, ἦταν μάλιστα εὐφορα, ἡ γῆ χαρακτηριζόταν ὡς λιπαρὰ Μαραθῶν⁷, γεμάτη ἐλαιόδενδρα⁸, τέμενος βαθύδενδρον ἐλαιοκόμου Μαραθῶνος.

Τὴν παγκόσμια φήμη του στὰ σημερινὰ χρόνια καὶ τὴν ἐξαίρετη θέση πού εἶχε ὁ Μαραθῶν στὴ συνείδηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ κυρίως τῶν Ἀθηναίων πού πάντα τὸν μνημονεύουν μὲ εὐλάβεια καὶ κατάνυξη, τὴν ὀφείλει σὸ μέγα γεγονός τῆς μάχης μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Περσῶν πού ἐγίνε στὴν πεδιάδα του τὸ 490 π.Χ. Ἡ μάχη αὐτὴ δὲ περιγραφεῖ σὶς σελίδες πού ἀκολουθοῦν σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν.

Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος

Ἡ σύγκρουση

Μετὰ τὴν κατάληψη, τὸ 490 π.Χ., καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἑρέτριας ὁ περσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Δάτι μὲ διοικητὴ τοῦ στόλου τὸν Ἀρταφέρνη, διέπλευσε τὸν νότιο Εὐβοϊκὸ καὶ ἀποβιβάστηκε στὴν παραλία τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ μῆκος τοῦ σημερινοῦ Σχοινιά, ὅπου καὶ στρατοπέδευσε. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο, οἱ Πέρσες διάλεξαν αὐτὴ τὴ θέση γιὰ νὰ ἀποβιβασθοῦν καὶ νὰ στρατοπεδεύσουν ἔπειτα ἀπὸ συμβουλὴ τοῦ Ἴππία, τοῦ ἐξόριστου γιοῦ τοῦ τυράννου Πεισιστράτου ὁ ὁποῖος συνόδευε τοὺς εἰσβολεῖς. Πίστευε ὁ Ἴππίας ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος θὰ τὸν δεχόταν εὐνοϊκὰ, ἐπειδὴ οἱ ἐκεῖ ἀγρότες διατηροῦσαν ἀκόμη ἀγαθὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ διακυβέρνηση τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ μεγάλη πεδιάδα βοηθοῦσε στὶς κινήσεις καὶ τοὺς ἐλιγμούς τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ ποῦ θὰ λάμβανε μέρος στὴ σύγκρουση μὲ τοὺς Ἀθηναίους⁹.

Οἱ Πέρσες σκόπευαν νὰ διασχίσουν τὴν Ἀττικὴ καὶ νὰ πολιορκήσουν τὴν Ἀθῆνα. Οἱ στρατηγοὶ στὴν Ἀθῆνα μόλις πληροφορήθηκαν τὰ σχέδια τῶν Περσῶν, ἔστειλαν ἀμέσως κήρυκα (ἀγγελιαφόρο) στὴ Σπάρτη γιὰ νὰ ζητήσουν βοήθεια, τὸν *ἡμεροδρόμο* (ταχυδρόμο, δρομέα μεγάλων ἀποστάσεων) Φιλίππιδι. Παρὰ τοὺς θερμοὺς λόγους τοῦ Ἀθηναίου ἀπεσταλμένου, οἱ Σπαρτιάτες βρῖσκονταν σὲ ἀδυναμία νὰ ἀνταποκριθοῦν

ἀμέσως σὺν παράκληση τῶν Ἀθηναίων γιατί ὑπῆρχε θρησκευτικό κώλυμα. «Ἦταν ἡ ἑνατη μέρα τοῦ μηνός, καὶ εἶπαν ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ ἐκστρατεύσουν τὴν ἑνατη, γιατί δὲν ἦταν γεμάτη ἡ σελήνη. Ἐνῶ λοιπὸν αὐτοὶ περίμεναν τὴν πανσέληνο, τοὺς βαρβάρους τοὺς ὁδηγοῦσε σὶν Μαραθῶνα ὁ Ἴππίας τοῦ Πεισιστράτου»¹⁰. Ὁ Πεισιστρατίδης πίστευε ὅτι ἡ περσικὴ ἐπιχείρηση δὰ εἶχε αἴσια κατάληξη, γιατί «τὸ προηγούμενο βράδυ εἶχε δεῖ σὶν ὕπνο του τοῦτο τὸ ὄνειρο: εἶχε κοιμηθεῖ, λέει, μὲ τὴν ἴδια του τὴ μητέρα. Συμπέρανε λοιπὸν ἀπὸ τὸ ὄνειρο ὅτι δὰ ἐπέστρεφε σὺν Ἀθήνα καὶ δὰ ἀνακτοῦσε τὴν ἐξουσία, καὶ ὅτι δὰ πέθαινε, γέρος πιά, σὺν πατρίδα του»¹¹.

Ἔτσι λοιπὸν ἔφθασε ὁ περσικὸς στόλος σὶν Μαραθῶνα καὶ ὁ Ἴππίας ἄρχισε νὰ παρατάσσει τοὺς βαρβάρους. Κατὰ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ συνέβη σὶν Ἴππία τὸ περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος¹², ἀντίθετο οὐ σημασία πρὸς τὸ ὄνειρό του. «Καὶ ἐνῶ τὰ ἔκανε αὐτὰ τοῦ ἦρθε ξαφνικὰ καὶ φταρνίστηκε καὶ ἔβηξε πρὸ δυνατὰ ἀπ' ὅ,τι συνήδιζε. Καθὼς ἦταν ἡλικιωμένος καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δόντια του κουνιόνταν, ἓνα ἀπὸ τὰ δόντια του τοῦ βγῆκε ὅπως ἔβηξε δυνατὰ. Τοῦ ἔπεσε ἐκεῖ σὶν ἄμμο κι αὐτὸς ἔγαξε πολὺ γιὰ νὰ τὸ βρεῖ. Καθὼς λοιπὸν δὲν φανερωνόταν τὸ δόντι, ἀνασιέναξε καὶ εἶπε σ' αὐτοὺς ποὺ βρίσκονταν κοντά του: "ἢ γῆ αὐτὴ δὲν εἶναι δική μας, καὶ οὔτε δὰ μπορέσουμε ποτὲ νὰ τὴν κατακτίσουμε. Ὅσο μέρος ἀπὸ αὐτὴν μοῦ ἀνήκει τὸ κατέχει τὸ δόντι μου"».

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μαραθῶνος ὡς τόπου ἀποβίβασης τῶν Περσῶν δὲν ἦταν τυχαία. Ἦταν κατάλληλος γιὰ τὸ περσικὸ ἱππικὸ, εἶχε νερὸ καὶ τροφή, ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἴππία, ποὺ ἤλπιζε νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή, ὑπῆρχε καὶ ἓνας ἰδιαίτερος λόγος. Ἀπὸ ἐκεῖ εἶχε ξεκινήσει ὁ πατέρας του Πεισίστρατος, τὸ 546 π.Χ., γιὰ τὴν τρίτη τυραννίδα τῆς Ἀθήνας, καὶ πίστευε πὼς οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι τοῦ ἦταν φιλικοί¹³. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπειτα ἀπὸ πρόταση τοῦ Μιλτιάδη, ἐνεργώντας παράτολμα, κινήθηκαν ἐναντίον τους. Ἐ-

σπευσαν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν ἀποφασισμένοι νὰ σταματήσουν ἐκεῖ τὸν εἰσβολέα ποὺ σκόπευε νὰ διασχίσει τὴν Ἀττικὴ καὶ νὰ προσβάλει τὴν Ἀθῆνα ἀπὸ τὴν ξηρὰ, ἐνῶ ὁ περσικὸς στόλος δὰ προσορμιζόταν στὸ Φάληρο, καὶ στρατοπέδευσαν κοντὰ στὸ *Ἡράκλειο*, ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους, στὸν Μαραθῶνα. Στὸ γήφισμα ποὺ γηφίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, κατὰ πρόταση τοῦ Μιλτιάδη, ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης¹⁴ μὲ τοῦτα τὰ λόγια: *«ἐπισπισμαμένους ἔφη δεῖν ἐξέναι τὸ Μιλτιάδου γήφισμα»* (ἀφοῦ πάρουν τρόφιμα νὰ ξεκινήσουν). Οἱ μόνοι ποὺ συνέτρεξαν ἦταν οἱ Πλαταιεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν νὰ βοηθήσουν μὲ 1.000 στρατιῶτες. Ἡ ἀθηναϊκὴ δύναμη συνολικὰ ἔφτασε τοὺς 10.000 ἄνδρες καὶ τὴν διοικοῦσαν οἱ δέκα στρατηγοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Μιλτιάδης. Ἐνδέκατος ἦταν ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, Ἀφιδναῖος, τὸν ὁποῖο ἔπεισε ὁ Μιλτιάδης νὰ δεχθεῖ τὸ δικό του σχέδιο μάχης. Τὰ λόγια τοῦ Μιλτιάδη διέσωσε ὁ Ἡρόδοτος¹⁵: *«Ἀπὸ σένα τώρα, Καλλίμαχε, ἐξαρτᾶται ἂν δὰ ἀφήσεις νὰ ὑποδουλωθεῖ ἡ Ἀθῆνα ἢ ἂν δὰ συμβάλεις στὴν ἐλευθερίᾳ τῆς κάνοντας ἀθάνατη τὴ μνήμη σου, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πρὸ πολὺ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρμόδιο καὶ τὸν Ἀριστογείτονα. Γιατὶ τώρα ἀκριβῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν, διατρέχουν τὸν μεγαλύτερο κίνδυνο. Καὶ ἂν μὲν ὑποκύγουν στοὺς Μήδους, δὰ παραδοθοῦν στὸν Ἱππία καὶ ξέρουμε ὅλοι τί δὰ πάθουν. Ἄν ὅμως σωθεῖ αὐτὴ ἡ πόλη, δὰ μπορέσει νὰ γίνει ἡ πρώτη μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ συμβεῖ αὐτὸ καὶ πῶς ἔχεις ἐσὺ τὴν ἐξουσία πάνω στὰ πράγματα, τώρα ἀμέσως δὰ σοῦ πῶ: οἱ δικές μας γνώμες τῶν δέκα στρατηγῶν εἶναι μοιρασμένες, καὶ ἄλλοι προτείνουν νὰ πολεμήσουμε τώρα, καὶ ἄλλοι νὰ μὴν τὸ κάνουμε. Ἄν ὅμως δὲν πολεμήσουμε τώρα, φοβᾶμαι ὅτι δὰ προκύγει μεγάλη διχογνωμία ποὺ δὰ ἐπηρεάσει τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων ὥστε νὰ μηδίσουν. Ἀλλὰ ἂν ἐπιτεθοῦμε πρὶν γεννηθεῖ στοὺς Ἀθηναίους κάποια νοσηρὴ σκέψη, καὶ οἱ θεοὶ σταθοῦν δίκαιοι, δὰ μπορέ-*

σουμε νὰ νικήσουμε σὸν πόλεμο. "Όλα αὐτὰ ὅμως τῶρα ὑπάγονται σὲ σένα καὶ ἀπὸ σένα ἐξαρτῶνται. Γιατὶ ἂν καὶ ἐσὺ ἀκολουθήσεις τὴ δική μου γνώμη, καὶ ἡ πατρίδα σου θὰ εἶναι ἐλεύθερη καὶ ἡ πόλη σου πρώτη ἀπὸ ὅλες τὲς ἐλληνικές. "Αν ὅμως προημιήσεις τὴ γνώμη ἐκείνων ποὺ θέλουν νὰ ἀποφύγουν τὸν πόλεμο, θὰ συμβοῦν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ καλὰ γιὰ τὰ ὁποῖα σοῦ μίλησα».

Ὁ Καλλίμαχος δέχτηκε τὲς ἀπόψεις τοῦ Μιλτιάδη καὶ κατὰ τὴν γνηφορορία μεταξὺ τῶν στρατηγῶν ἀποφασίστηκε ἡ σύγκρουση μὲ τοὺς Πέρσες¹⁶. «Υστερα ἀπὸ αὐτό, οἱ στρατηγοὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ὅταν ἐρχόταν ἡ ἡμέρα ποὺ ἦταν τοῦ καθενὸς ἡ σειρὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία, παραχωροῦσε τὴ θέση του σὸν Μιλτιάδη. Ἐκεῖνος πάλι τὴν δεχόταν, ἀλλὰ δὲν ἄρχιζε τὴν ἐπίθεση πρὶν ἔλθει ἡ δική του σειρὰ σὺν ἀρχηγία».

Ὅταν ἦλθε ἡ ἡμέρα τῆς ἀρχηγίας του, ὁ Μιλτιάδης παρέταξε τὸν στρατὸ μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο, ἐτοιμάζοντας τὴ σύγκρουση μὲ τοὺς Πέρσες¹⁷: «Τοῦ δεξιοῦ κέρατος ἡγεῖτο ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, γιατί τέτοιος ἦταν ὁ νόμος στοὺς Ἀθηναίους, ὁ πολέμαρχος νὰ ἔχει τὸ δεξιὸ κέρας. Μετὰ τὸν ἀρχηγὸ ἀκολουθοῦσαν οἱ φυλές ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη, κατὰ τὴν τάξη ποὺ εἶχε ὀριστεῖ. Τελευταῖοι παρατάχθηκαν, κατέχοντας τὸ ἀριστερὸ κέρας, οἱ Πλαταιεῖς. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μάχη καὶ μετὰ ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι προσφέρουν δυσίεις σὺς πανηγύρεις τοὺς κάθε πέντε χρόνια, ὁ Ἀθηναῖος κήρυκας κάνει ἀπὸ κοινοῦ εὐχὲς γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων. Παρατάχθηκαν λοιπὸν τότε οἱ Ἀθηναῖοι σὸν Μαραθῶνα κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε τὸ στράτευμά τους νὰ καταλαμβάνει τὴν ἴδια ἔκταση μὲ τὸ μηδικὸ στράτευμα. Καὶ ἐνῶ τὸ μέσο τῆς παράταξης ἦταν ἀραιότερο, καὶ ἔτσι ἀσθενέστερο, τὰ δύο κέρατα ἦταν πολὺ ἰσχυρὰ λόγω τοῦ πλήθους τῶν στρατιωτῶν.

Ἀφοῦ παρατάχθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τὰ σφάγια τῶν θυ-

σιῶν ἀποδείχτηκαν εὐνοϊκά, ἀμέσως μόλις δόθηκε τὸ σύνθημα τῆς μάχης ὄρμησαν τρέχοντας οἱ Ἀθηναῖοι ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Καὶ ἡ ἀπόσταση ποὺ τοὺς χώριζε δὲν ἦταν μικρότερη ἀπὸ ὅκτω στάδια. Ἐντωμεταξὺ οἱ Πέρσες, βλέποντάς τους νὰ ἔρχονται τρέχοντας καταπάνω τους, ἐτοιμάζονταν νὰ τοὺς ὑποδεχτοῦν. Τοὺς φάνηκε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ μανία πολὺ καταστροφικὴ, βλέποντάς τους ἐνῶ ἦταν τόσο λίγοι νὰ προχωροῦν τρέχοντας, χωρὶς νὰ διαδέχονται οὔτε ἄλογα οὔτε τοξότες. Αὐτὰ λοιπὸν φανιάζονταν οἱ βάρβαροι. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ πλησίασαν ὅλοι μαζὶ τοὺς βαρβάρους, ἄρχισαν νὰ μάχονται μὲ ἀξιοθαύμαστο τρόπο».

Τίποτα δὲν προδίδει σήμερα στὸν κάμπο τοῦ Μαραθῶνος τὴ μεγάλη μάχη τοῦ 490 π.Χ. Οἱ δέκα χιλιάδες Ἀθηναῖοι καὶ Πλαταιεῖς, οἱ πολλαπλάσιοι Πέρσες, οἱ δοῦλοι, μάχονταν ἀπεγνωσμένα μέσα στὸν ἥλιο τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τὴ σκόνη ποὺ πυκνὸ σύννεφο τοὺς κάλυπτε. Οἱ πολεμικὲς ἱαχές, οἱ προσταγές, οἱ κραυγὲς τῆς ἀγωνίας τῶν πληγωμένων καὶ τῶν ἐτοιμοθάνατων, ἡ κλαγγὴ τῶν ἀσπίδων, τῶν σπαδιῶν καὶ τῶν δοράτων δημιουργοῦσαν ἀτμόσφαιρα ἐξωπραγματικὴ. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει τὴ μάχη μὲ πολὺ λίγα λόγια, ἐντελῶς συνοπτικά, παρὰ τὴ μεγάλη, κατ' αὐτόν, διάρκειά της. Λέει¹⁸ λοιπὸν ὅτι «*μαχομένων δὲ ἐν τῷ Μαραθῶνι χρόνος ἐγίνετο πολλός*» (ἡ μάχη στὸν Μαραθῶνα κράτησε πολὺ). Ἡ φράση τοῦ Ἡροδότου δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια, ὅπου ἡ σύγκρουση τῶν ἀνδρῶν γίνεται στὸ τέλος μιᾶς μακρότατης μάχης πυροβόλων. Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος βάστηξε¹⁹ περίπου μία ὥρα. Ἡ μάχη τοῦ Azincourt (25 Ὀκτ. 1415) κράτησε μιάμιση ὥρα καὶ τοῦ Βατερλώ (18 Ἰουν. 1815) ἀπὸ τὴς 11 τὸ πρωὶ ἕως τὴς 8.30' τὸ βράδυ.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα λέει ὁ Ἡρόδοτος, φαίνεται πὼς τὴς ἐχθροπραξίης τὴς ἄρχισαν οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ τοὺς ἀποκρούσουν κινήθηκαν ἐναντίον τους,

πρὸς τὴν πεδιάδα, μάλιστα στὸ τέλος ἄρχισαν νὰ τρέχουν γιὰ τὰ βέλη τῶν Περσῶν ἔπεφταν πυκνά. Ὁ Ἡρόδοτος λέει²⁰: «*Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ὅσο γνωρίζουμε, ἐπιτέθηκαν τρέχοντας στοὺς ἐχθροὺς τοὺς καὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἄντεξαν στὴν θεὰ τῆς μηδικῆς στολῆς καὶ τῶν ἰδίων τῶν ἀντρῶν ποὺ τὴ φοροῦσαν. Γιὰ μέχρι τότε τοὺς Ἕλληνες καὶ μόνο ποὺ ἄκουγαν τὸ ὄνομα τῶν Μήδων τοὺς ἔπιανε φόβος*».

Τὸ κέντρο τῶν Ἀθηναίων, πὺδ ἀδύνατο, ὑποχώρησε ὑπὸ τὴν πίεση ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ Πέρσες καὶ οἱ Σάκες. Στὰ πλευρά, τὰ ἰσχυρότερα, νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς, οἱ ὁποῖοι περικύκλωσαν τὸ κέντρο καὶ ἀνέτρεγαν τὴ δυσμενὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τροπή. Οἱ Πέρσες ὑποχώρησαν, παρὰ τὴν ἰσχυρὴ ἄμυνά τους, κοντὰ στὸν χεῖμαρρο Χάραδρο τῆς πεδιάδας καὶ μπόρεσαν νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὰ πλοῖα τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχασαν ἐπὶ ποὺ κυρίευσαν οἱ Ἀθηναῖοι. «*Στὸ κέντρο τῆς παράταξης, ὅπου ἦταν παραταγμένοι οἱ ἴδιοι οἱ Πέρσες καὶ οἱ Σάκες, νικοῦσαν οἱ βάρβαροι. Ἐκεῖ λοιπὸν νικοῦσαν οἱ βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ διέρρηξαν τὶς τάξεις τους τοὺς καταδίωκαν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, στὰ πλευρὰ ὅμως νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς. Καθὼς τοὺς νικοῦσαν, ἐνῶ ἄφηναν νὰ φεύγουν τοὺς βαρβάρους ποὺ εἶχαν τραπεῖ σὲ φυγὴ, ἐνώνοντας τὰ δύο πλευρὰ τους ἄρχισαν νὰ χτυποῦν ἐκείνους ποὺ εἶχαν διασπάσει τὸ κέντρο τῆς παράταξίς τους. Καὶ νικοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ καταδίωκαν τοὺς Πέρσες ποὺ ἔφευγαν κατακόβοντάς τους, καὶ μόλις ἔφθαναν στὴ θάλασσα γύρευαν νὰ ἀνάγουν φωτιὲς καὶ καταλάμβαναν τὰ πλοῖα τους*»²¹.

Ἐνα ὑπερφυσικὸ συμβὰν διασώζει ὁ Ἡρόδοτος²². Τὸ εἶχε διηγηθεῖ ἓνας τυφλὸς πολεμιστὴς τοῦ 490 π.Χ., ὁ Ἐπίζηλος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐρεύνησε ὁ ἱστορικός. «*Συνέβη ἐκεῖ κάμ θάυμαστό. Κάποιος Ἀθηναῖος, ὁ Ἐπίζηλος τοῦ Κουφαγόρου, ἐνῶ πολεμοῦσε σῶμα μὲ σῶμα μὲ μεγάλῃ γενναιότητα, ἔχασε τὴν ὄρασή του, χωρὶς νὰ πληγωθεῖ πούθενά σιὸ σῶμα του μὲ ξίφος ἢ μὲ*

βέλος, καὶ ἀπὸ τότε σὺν ὑπόλοιπῃ ζωῇ του ὑπῆρξε τυφλός. Ἄκουσα λοιπὸν ὅτι ὁ ἴδιος διηγόταν κάπως ἔτσι τὸ πάθημά του: τοῦ φάνηκε, λέει, ὅτι εἶδε ἀπέναντί του ἕναν γηλὸ ὀπλίτη, ποὺ τὰ γένεια του σκέπαζαν ὁλόκληρῃ τὴν ἀσπίδα του. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ φάντασμα, ἀφοῦ τὸν ἴδιο τὸν προσπέρασε, σκότωσε τὸν διπλανό του. Αὐτὰ λοιπὸν ἔμαθα ὅτι ἔλεγε ὁ Ἐπίζηλος». Καὶ ὁ περιηγητὴς Παυσανίας εἶχε ἀκούσει²³ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Μαραθῶνος παρόμοια ἱστορία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης ἐμφανίστηκε ἕνας χωριάτης, ὅπως ἔδειχνε ἀπὸ τὴν ὄψιν του καὶ τὰ ρούχα ποὺ φοροῦσε, ὁ ὁποῖος μ' ἕνα ἄροτρο ποὺ κρατοῦσε σκότωνε βαρβάρους. Κατόπιν χάθηκε. Θέλοντας οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μάθουν ποιὸς ἦταν αὐτὸς ὁ ἄγνωστος σύμμαχός τους, ρώτησαν ἀργότερα τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀπάντησε τοῦτο μόνο: νὰ τιμοῦν τὸν ἥρωα Ἐχειλαῖο (ἐχέτην = λαβὴ ἀρότρου). Ἡ ἱστορία αὐτὴ δημιουργήθηκε τὴν ὥρα τῆς μάχης καὶ πιστευόταν ὡς ἀληθινή. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἰκόνισαν τὸν ἥρωα Ἐχειλο στὴ μεγάλη τοικογραφία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, σὺν Ποικίλῃ στοὰ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἔργο τοῦ ζωγράφου Παναίνου (α' ἡμῖς 5ου π.Χ. αἰ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας ἀττικὸς ἥρωας, ὁ Θησέας, ἔλαβε μέρος στὴ μάχῃ. Ὁ Πλούταρχος²⁴, στὸν βίον ποὺ τοῦ ἀφιερώνει, ἀναφέρει τὴν πληροφορία πὼς «τῶν ἐν Μαραθῶνι πρὸς Μήδους μαχομένων ἔδοξαν οὐκ ὀλίγοι φάσμα Θησέως ἐν ὅπλοις καθορᾶν πρὸ αὐτῶν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους φερόμενον» (πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πολέμησαν στὸν Μαραθῶνα ἐναντίον τῶν Μήδων πίστευαν ὅτι εἶδαν τὸ φάντασμα τοῦ πάνοπλου Θησέα μπροστὰ τους νὰ ὁρμαίει ἐναντίον τῶν βαρβάρων). Καὶ αὐτὴ ἡ δοξασία φαίνεται πὼς δημιουργήθηκε κατὰ τὴν ὥρα τῆς μάχης. Ἀναγνωρίζοντας τὴ συμβολὴν τοῦ σὺν νίκῃ οἱ Ἀθηναῖοι τὸν εἰκόνισαν σὺν τοικογραφίᾳ τῆς Ποικίλης στοᾶς. Μιὰ ἀνάλογη παράξενη ἱστορία σώζει ὁ Αἰλιανός (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.): σύμφωνα μὲ αὐτὴν «στρατιῶτῃν δέ τις Ἀθηναῖος ἐν τῇ μάχῃ τῇ ἐν Μαραθῶνι ἐπὶ

γετο κύνα, καὶ γραφῇ εἴκασται ἐν τῇ Ποικίλῃ ἑκάτερος, μὴ ἀτιμασθέντος τοῦ κυνός, ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ κινδύνου μισθὸν εἰληφότες ὁρᾶσθαι σὺν τοῖς ἀμφὶ τὸν Κυνέγειρον καὶ Ἐπίζηλόν τε καὶ Καλλίμαχον. ἔστι δὲ καὶ οὗτοι καὶ ὁ κύων Μίκωνος γράμμα. οἱ δὲ οὐ τούτου, ἀλλὰ τοῦ Θεσίου Πολυγνώτου φασίν²⁵» (κάποιος Ἀθηναῖος εἶχε μαζί του, στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἓνα σκυλί· καὶ οἱ δυό τους εἶναι ζωγραφισμένοι στὴν Ποικίλη στοά. Τὸ σκυλὶ ἔδειξε γενναϊότητα καὶ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεξε ἔλαβε ὡς ἀμοιβὴ τὴν ἀπεικονιστὴν τοῦ ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ περιβάλλουν τὸν Κυνέγειρο, τὸν Ἐπίζηλο καὶ τὸν Καλλίμαχο. Ὅλοι αὐτοὶ καὶ τὸ σκυλὶ ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ τὸν Μίκωνα. Ἄλλοι λένε ὅτι δὲν τοὺς ζωγράφησε ὁ Μίκων ἀλλὰ ὁ Πολύγνωτος ἀπὸ τὴ Θάσο). Τὸ σκυλὶ τοῦ ἀγνώστου Ἀθηναίου δὲ ἦταν, ἀνὰ ἀληθεύει ἡ ἱστορία, μεγαλόσωμο καὶ ἄγριο ζῶο ποὺ μαχόταν μὲ τὰ δόντια του ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τοῦ κυρίου του. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο²⁶, ἀπὸ τοὺς Πέρσες σκοτώθηκαν περίπου ἑξὶ χιλιάδες τετρακόσιοι καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἑκατὸν ἐνενήντα δύο. Ἀναφέρει μάλιστα ὁ ἱστορικὸς ἰδιαίτερα μερικοὺς: «Σ' αὐτὴ τὴ σκληρὴ μάχη σκοτώθηκε ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, ποὺ ἀποδείχτηκε γενναῖος ἄντρας, καὶ ἀπὸ τοὺς στρατηγούς ὁ Σιπσίλεως τοῦ Θρασύλου. Ἐδῶ ἔπεσε καὶ ὁ Κυνέγειρος τοῦ Εὐφορίωνος, ποὺ τοῦ ἔκοψε κάποιος τὸ χέρι μὲ πελέκι τὴν ὥρα ποὺ προσπαθοῦσε νὰ πιάσει ἓνα πλοῖο ἀπὸ τὰ ἄφλαστα· ἐδῶ ἔπεσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξακουστοὶ Ἀθηναῖοι».

Στὴ μάχη δὲν ἔλαβε μέρος τὸ ἐξαιρετο ἵππικὸ τῶν Περσῶν ἢ τουλάχιστον ὅλο τὸ ἵππικό. Ἀρχαία μαρτυρία διασώζεται στὸ βυζαντινὸ λεξικὸ Σούδα. Ἑρμνεύοντας ὁ λεξικογράφος τὴν παροιμιώδη φράση «χωρὶς ἵππεϊς» (οἱ ἵππεῖς, τὸ ἵππικό, βρίσκεται χωριστά, μακριά) δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν τὶς πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη ὥρες: «Μακριὰ οἱ ἵππεῖς. Ὅταν ὁ Δάτις εἰσέβαλε στὴν Ἀττικὴ, λένε ὅτι οἱ Ἴωνες, ὅταν αὐτὸς ἔφυγε, ἀνέβηκαν στὰ δένδρα κι ἔκαναν σήματα στοὺς Ἀθηναίους, πὼς οἱ ἵππεῖς βρίσκονταν μακριά· ὁ Μιλτιάδης, καταλαβαίνοντας τὴ

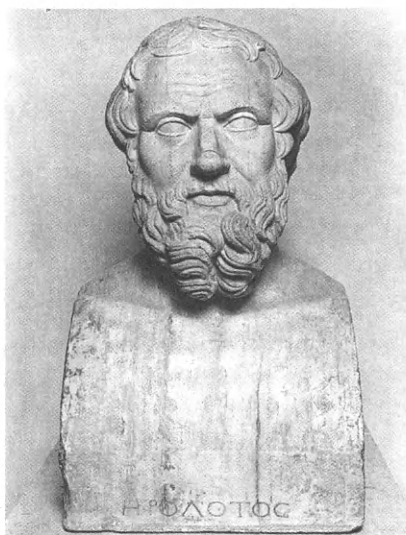
σημασία τῆς ἀπουσίας τους, ἐπιτέθηκε καὶ νίκησε· ἔτσι ἡ παροιμία αὐτὴ λέγεται γιὰ κείνους ποὺ διαλύουν τὸν σκηματισμὸ τους».

Σημερινὴ ἐρμηνεία τῆς ἀπουσίας τοῦ ἵππικοῦ εἶναι ἡ ὑποθετικὴ ἀργοπορία τῆς ἐπιστροφῆς του ἀπὸ τὸν κῶρο τῆς βοσκῆς καὶ τοῦ ποιόματος. Τοῦτο ὀφειλόταν στὴν καθυστερημένη πλέον δύση τῆς σελήνης κατὰ τὴ νύχτα τῆς 16ης πρὸς τὴν 17η ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ μήνα, τὴν ἡμέρα δηλαδὴ τῆς μάχης, ποὺ ξεγέλασε τοὺς ἵπποκόμους ὥς πρὸς τὴν ὥρα τοῦ γυρισμοῦ²⁷. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἡ σελήνη ἔδωσε μετὰ τὴν αὐγή. Μέρος ὅμως τοῦ ἵππικοῦ πολέμησε στὴ μάχη· τοῦτο μαρτυρεῖται ἔμμεσα ἀπὸ τὸν Πausanías²⁸ καὶ ἄμεσα ἀπὸ τὸν Κορνήλιο Νέπωτα²⁹, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ παρασιτάσεις ἔργων τέχνης³⁰.

Ἡ προδοσία

Ἡ ἀποχώρηση τῶν Περσῶν καὶ ἡ πλεύση τους πρὸς τὸ Φάληρο μὲ σκοπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Ἀθῆνας συνδέεται μὲ ἓνα περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται πάλι ὁ Ἡρόδοτος³¹. Οἱ Ἀθηναῖοι θεώρησαν τοὺς Ἀλκμεωνίδες αἵτιους αὐτῆς τῆς κίνησης τῶν Περσῶν, ἀποτέλεσμα συμφωνίας μεταξὺ τους· «εἶχαν ἔλθει [οἱ Ἀλκμεωνίδες, μεγάλη πολιτικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀθῆνας] σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Πέρσες, καὶ ὕψωσαν ἀσπίδα, σὰν σύνθημα, ὅταν ἤδη βρίσκονταν στὰ καράβια». Ὁ ἴδιος ἱστορικὸς ὅμως λίγο παρακάτω³² δὲν δέχεται τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων γιὰ προδοτικὴ στάση τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἐπιβεβαιώνει ὅμως τὸ γεγονὸς τῆς ὕψωσης τῆς ἀσπίδας: «ἀνεδέχθη μὲν γὰρ ἀσπίς, καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι ἄλλως εἰπεῖν· ἐγένετο γάρ· ὃς μέντοι ἦν ὁ ἀναδέξας, οὐκ ἔχω προσωτέρω εἰπεῖν τού-

των» (ύγώθηκε πάντως ἀσπίδα· καὶ τοῦτο δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ, γιατί εἶναι γεγονός· γιὰ τὸ ποιὸς ὅμως ἦταν αὐτὸς ποὺ τὴν ὕψωσε, δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτε παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι εἶπα). Ἡ ἀσπίδα ποὺ μνημονεύει ὁ ἱστορικὸς δὲν ἦταν τὸ γνωστὸ ἀμυντικὸ ὄπλο, ἀκατάλληλο γιὰ τὴ μετὰδοση μηνυμάτων, ἀλλὰ χάλκινος ἐπίπεδος σιλωμένος δί- σκος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἀκτίνες τοῦ ἥλιου ἦταν δυνατὸν νὰ κατευ- θυνθοῦν ἀπὸ μεγάλη ἀπόσταση σὲ καθορισμένο σημεῖο.

Εἰκ. 3. Προτομὴ τοῦ Ἡροδότου
(Μουσεῖο Νεαπόλεως ἀρ. 6239).

Ἡ διήγηση τοῦ Ἡροδότου

Ἡ κυριότερη πηγὴ γιὰ τὴ γνώση τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τῆς μάχης εἶναι ἡ ἀφήγηση τοῦ ἱστορικοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τὴν Ἀλι- 3
καρνασσὸ ποὺ ὀνομάστηκε «πατέρας τῆς ἱστορίας». Τὴ διήγησή
του ἔγραψε γύρω στὸ 455-445 π.Χ. βασιζόμενος σὲ προφορικὲς

μαρτυρίες, ἐπιγραφές καὶ μνημεῖα. Σύμφωνα μὲ ἓνα ἀρχαῖο ἀνέκδοτο³³, ὅταν διάβαζε τὴν ἱστορία του στὴν Ἀθῆνα ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατές του ἦταν καὶ ὁ νεαρὸς Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος δάκρυσε. Βλέποντάς τον ὁ Ἡρόδοτος εἶπε σὸν πατέρα τοῦ νέου: «ὦ Ὀλορε, ὀργᾷ ἡ φύσις τοῦ υἱοῦ σου πρὸς μαθήματα».

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔδωσαν τὶς πληροφορίες σὸν Ἡρόδοτο γιὰ τὴ μάχη ἦταν βέβαια οἱ ἴδιοι οἱ πολεμιστές της. Στὰ χρόνια τοῦ Ἀριστοφάνη (425 π.Χ.) ζοῦσαν ἀκόμη ἀρκετοί, τοὺς ὁποίους περιγράφει³⁴ ὁ μεγάλος κωμωδιογράφος: «οἱ δ' ὠσφροντο πρεσβυταὶ τινες / Ἀχαρνικοί, σιπτοὶ γέροντες πρίνινοι / ἀτεράμονες Μαραθωνομάχαι σφενδάμνινοι» (Ἀλλὰ μὲ μυριστῆκαν κάτι γέροι / Ἀχαρνικοί, σκληροί, στρυφνοί, κομμένοι / σὲ ξύλο ἀπὸ πουρνάρι, ἀπὸ σφεντάμι, / παλιοὶ πολεμιστὲς τοῦ Μαραθῶνα).

Ἕνας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς τῆς μάχης ἦταν ὁ Ἐπίζηλος, γιὸς τοῦ Κουφαγόρου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος. Ἀπὸ αὐτὸν πῆρε πληροφορίες ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸ ὑπερφυσικὸ ὄραμα ποὺ εἶδε καὶ ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου ἔχασε τὸ φῶς του. Ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ἡροδότου. Ὑποστηρίζεται ὅτι τριάντα πέντε ἕως σαράντα χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἐκεῖνοι ποὺ ἔλαβαν μέρος σ' αὐτήν, 60 χρονῶν τὸ λιγότερο, ἴσως νὰ εἶχαν φτιάξει δική τους εἰκόνα τῆς μεγάλης σύγκρουσης. Χωρὶς ἀμφιβολία σὲ στιγμὲς ὅπως ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος πολλὰ συμβάντα μεγαλοποιοῦνται καὶ ἀποκτοῦν ὑπερφυσικὸ νόημα, ὅπως λ.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Ἐπιζήλου· ἡ πίστη ὅμως ὑπάρξεως ὑπερφυσικῶν φαινομένων καὶ ἐπεμβάσεων εἶναι ἀπόδειξη τῆς μεγαλειώδους σημασίας ποὺ ἀποκτᾷ ὁ ἀγώνας γιὰ τοὺς συντελεστές του, κάτι ποὺ γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ἀπὸ τὸν ἀλβανικὸ πόλεμο τοῦ '40. Ἡ μάχη τοῦ 490 π.Χ. ἦταν μιὰ γιγάντια σύρραξη, οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιμετώπιζαν μόνοι καὶ γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς φημισμένους Πέρσες στρατιῶτες. Οἱ ἐντυπώσεις τους ἀπὸ τὴ σύγκρουση ἦταν ἀνάλογες μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴ σημασία της.

Εἰκ. 4. Ὁ τύμβος τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων

Ἡ συνοπτικὴ περιγραφὴ τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν ἄλλων τριῶν δήμων τῆς Τετραπόλεως, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Σορό, τὸν μεγάλον τύμβον χώματος³⁵ ποὺ κάλυψε 4 τοὺς 192 νεκροὺς Ἀθηναίους ποὺ ἔπεσαν πολεμώντας ἐναντίον τῶν Περσῶν τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 490 π.Χ.

Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων εἶναι τὸ κύριον μνημεῖο τῆς περιοχῆς καὶ παγκόσμιον σέβασμα. Ἡ καύση καὶ ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν στὸ πεδίο τῆς μάχης ὑπῆρξε ἰδιαίτερη τιμὴ ποὺ ἔκανε τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Τὸ ὕψος τοῦ τύμβου εἶναι σήμερα 9 μ., ἡ

περίμετρός του 185 μ. καὶ ἡ διάμετρός του 50 μ. Ἡ μορφή του δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρχαία· τὰ χώματά του κυλοῦν ἀπὸ τῆς βροχῆς καὶ ἀναπληρώνονται, καὶ ἔγιναν στὸ παρελθὸν καὶ ἀνασκαφῆς σ' αὐτὸν ποὺ κατόπιν καλύφθηκαν.

Ὁ ἱστορικὸς Θουκυδίδης ὅταν διηγεῖται³⁶ τὰ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου λέει ὅτι οἱ κυπαρισσένιες λάρνακες μὲ τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν «τοποθετοῦνται στὸ δημόσιο μνημεῖο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὸ ὠραιότερο προάστιο τῆς πόλεως, καὶ πάντοτε σ' αὐτὸ θάβονται αὐτοὶ ποὺ ἔχουν πέσει στοὺς πολέμους, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔπασσαν σιὸν Μαραθῶνα. Αὐτούς, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ἡ ἀνδρεία τους ἐντελῶς ἐξαιρετική, τοὺς ἔθαψαν στὸ πεδίο τῆς μάχης».

Ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν Ἀθηναίων ἔγινε λοιπὸν στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ὁ Θουκυδίδης ὅμως δὲν ἀποκαλύπτει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε. Ὁ Παιουανίας προσδιορίζει³⁷ ἀκριβέστερα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τάφηναν σὲ τάφο πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο στήθηκαν οἱ στήλες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων κατὰ φυλές. Οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ὀνόμαζαν³⁸ τὸν τόπο ταφῆς τῶν πεσόντων *πολυάνδρειον*. Μὲ τὴ λέξη *πολυάνδρειον* χαρακτηρίζεται, στὸ τέλος τοῦ Ιου π.Χ. αἰ., καὶ ὁ τάφος τῶν πεσόντων στὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος³⁹.

Ὅρισμένοι ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ἀμφισβητοῦν ἐὰν ὁ τύμβος καλύπτει τοὺς Ἀθηναίους πεσόντες ἢ ἀκόμη ἐὰν σχηματίστηκε μετὰ τὴν ταφὴν ἢ εἶναι μεταγενέστερη συσσώρευση χώματος ποὺ ἔγινε γιὰ νὰ προστατεύσει τοὺς κατεστραμμένους τάφους. Ἀκόμη πιστεύεται ὅτι πιθανῶς ἀποφασίστηκε ἡ κατασκευὴ του σὲ στιγμὴ ἐθνικῆς ἐξάρσεως, γιὰ νὰ κάνει περισσότερο ἐπιβλητικὸ τὸν τόπο τῆς ταφῆς. Γενικὰ πάντως ἡ ἄποψη ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα εἶναι πὼς ὁ μεγάλος τύμβος καλύπτει τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν Ἀθηναίων τῆς μάχης. Στὴ θέση ποὺ κατέχει συγκεντρώθηκε ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν καύση τῶν σωμάτων τῶν 192 πολεμιστῶν καὶ πάνω στὰ λείψανά τους οἱ συγγενεῖς

απίδωσαν ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα. Κατόπιν σωρεύτηκε κῶμα καὶ σκηματίστηκε ὁ λόφος ποὺ βλέπουμε.

Ἡ καύση τῶν 192 νεκρῶν ἔγινε ξεχωριστὰ γιὰ τὸν καθένα. Οἱ συγγενεῖς τους, ποὺ ἔσπευσαν ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα νὰ πᾶνε στὸν Μαραθῶνα παίρνοντας μαζί τους καὶ στολίδια τοῦ σπιτιοῦ γιὰ νὰ ἀπιδώσουν κοντὰ στὸν νεκρὸ τους, φρόντισαν ὁ καθένας ἰδιαίτερα τὴ νεκρικὴ τελετὴ. Αὐτὸ φαίνεται πρῶτα ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου δὲν ἔχουν ὑποστεί τὴν ἐπίδραση τῆς φωτιάς. Ἐξάλλου ἦταν ἀδύνατο, γιὰ λόγους εὐνόητους, νὰ καοῦν ταυτόχρονα καὶ στὸν ἴδιο τόπο 192 νεκροί. Εἰκόνα τῆς καύσης πολλῶν σωμάτων ταυτόχρονα βλέπουμε στὴν *Ἰλιάδα* (Α 52). Μετὰ τὸν φόνο ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα, κατὰ παράκληση τοῦ ἱερέα τοῦ Χρύση, πολλῶν Δαναῶν, γέμισε ἡ περιοχὴ τοῦ στρατοπέδου τους νεκρικὲς πυρὲς: *«αἰεὶ δὲ πυραὶ νεκύων καίοντο θαμειαί»* (ἔκαιγαν διαρκῶς πυκνὲς φωτιὲς γιὰ τοὺς νεκρούς). Τὴν ἴδια εἰκόνα παρουσιάζει τὸ πεδίο τῆς μάχης γεμάτο πυρὲς καὶ μὲ τοὺς συγγενεῖς γύρω ἀπὸ τὴν καθεμιὰ νὰ θρηνοῦν. Ὅταν ἔσθηνσαν οἱ πυρὲς ἐντελῶς, ὁ καθένας μάζεψε τὰ λείψανα τοῦ δικοῦ του ἀνθρώπου καὶ τὰ ἀπίδωσε στὸν κῶρο τοῦ Τύμβου, ὅπου πιδανῶς θὰ εἶχαν καεῖ καὶ λίγοι ἐξέχοντες στρατιωτικοί, ὅπως ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος.

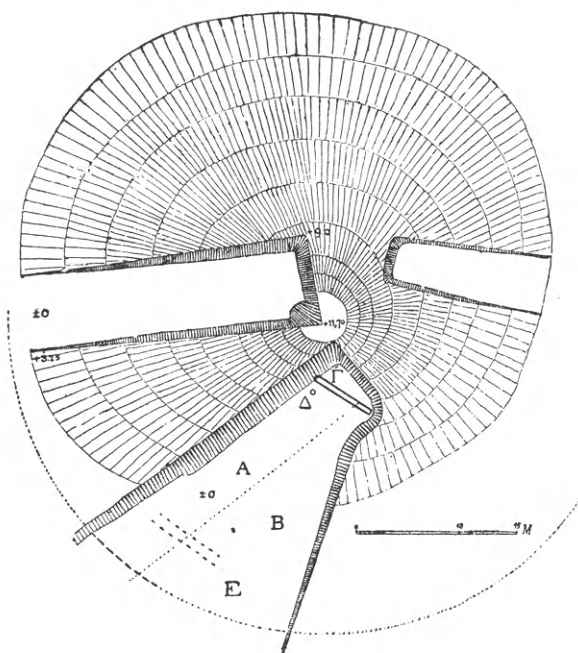
Στὸ πεδίο τῆς μάχης εἶχαν παραμείνει ἐπίσης ὁ Ἀριστείδης καὶ οἱ ὀπλίτες τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς μὲ τοὺς δούλους ποὺ τοὺς συνόδευαν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν μέρος στὴν ταφὴ τῶν 192 Ἀθηναίων καὶ τῶν Περσῶν.

Ὁ Πausanίας μᾶς πληροφορεῖ⁴⁰ ὅτι πάνω στὸν τάφο στήθηκαν στήλες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν κατὰ φυλές: *«τάφος δὲ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀθηναίων ἐστίν, ἐπὶ δὲ αὐτῷ στήλαι τὰ ὀνόματα τῶν ἀποθανόντων κατὰ φυλὰς ἐκάστων ἔχουσαι»* (στὴν πεδιάδα εἶναι ὁ τάφος τῶν Ἀθηναίων καὶ σ' αὐτὸν εἶναι ἰδρυμένες στήλες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν κατὰ φυλές). Δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἦταν δέκα οἱ στήλες ποὺ εἶχαν στηθεῖ, ἴσως ἦταν λιγότερες. Ἀπαραιτήτως

ή ἀναγραφὴ τῶν νεκρῶν τῆς κάθε φυλῆς γινόταν κατὰ τὴν ἐπίσημη τάξη ποὺ γνωρίζουμε. Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ κάμπου τάφθηκαν οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς καὶ οἱ δοῦλοι. Ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος περιγητής⁴¹, ὁ Δίας, ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας τὸ 146 π.Χ., «καὶ δούλους τε ἐς ἐλευθερίαν ἠφίει, τὸ Μιλιάδου καὶ Ἀθηναίων βούλευμα πρὸ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν Μαραθῶνι μιμούμενος» (καὶ δούλους ἐλευθέρωσε μιμούμενος τὴν ἀπόφαση ποὺ πῆραν ὁ Μιλιάδης καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὶν ἀπὸ τῆ μάχης τοῦ Μαραθῶνος). Σ' αὐτὴ τῇ μάχῃ λοιπὸν τοῦ 490 π.Χ. πολέμησαν πρώτη φορὰ καὶ δοῦλοι. Μνημεῖο (κενοτάφιο) ἔγινε ἀργότερα στὸν χώρο τῆς μάχης καὶ γιὰ τὸν Μιλιάδην, τὸν νικητὴ στρατηγό. Ὁ Πausanias διασώζει⁴² μιὰ τοπικὴ παράδοση: «ἐδῶ, στὸν χώρο τῶν μνημείων, μπορεῖ κανεὶς, κάθε νύχτα, νὰ αἰσθάνεται ὅτι χρεμετίζουν ἄλογα καὶ γίνεται μάχη μεταξὺ ἀνδρῶν». Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ δοξασία αὐτὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς κατοίκους τοῦ Μαραθῶνος. Ἐπεὶ ἀπὸ δεκαεῖς γενιὲς ἡ αἰσθησιμότητα τῶν γεγονότων τῆς μεγάλης μάχης ἦταν ζωντανὴ καὶ πραγματικὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου

Ἀρκετοὶ τύμβοι στὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος προκαλοῦσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν περιγητῶν τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Τύμβος τῶν Ἀθηναίων δέσποζε, καὶ ὁ W. M. Leake παραξενεύτηκε⁴³ γιὰ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ λεπίδων ὀγκανοῦ ποὺ βρίσκονταν σκορπισμένες γύρω ἀπὸ αὐτόν. Πρῶτος ἐπικεῖρθηκε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνά του ὁ H. Schliemann τὸ 1884 μὲ ἐπόπτη τὸν Ἐφορὸ Ἀρχαιοτήτων Δημήτριο Φίλιο. Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἀπέτυχε ἐξαιτίας τοῦ νεροῦ ποὺ ἀνέβλυζε στὸν χώρο τῆς ἀνασκα-

Εἰκ. 5. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων (Β. Στάνς, ΑΜ 18, 1893, 49).

φῆς, καὶ ἐγκαταλείφθηκε ἄκαρπη. Ὁ Schliemann μάλιστα στὴ δημοσίευσί⁴⁴ του ὑποστήριξε ὅτι ὁ τύμβος εἶναι ἔργο πολὺ ἀρχαιότερο τῆς μάχης καὶ δὲν ἔχει σχέση μ' αὐτήν, ἀπογνὴ πού δὲν δέχτηκε ὁ Δ. Φίλιος⁴⁵.

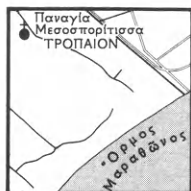
Ἡ τελικὴ ἔρευνα ἔγινε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων μὲ τὸν Ἐφορο Βαλ. Στάν⁴⁶ τὸ 1890 καὶ 1891. Βρέθηκε παχὺ στρώμα κάρβουνων καὶ στάχτης, καὶ λείψανα τῶν 5 σκελετῶν ἀπανθρακωμένων σωμάτων πού διαλύονταν στὸ ἄγγιγμα. Ὁ Στάνς βρῆκε ἀκόμη κατασκευὴ ἀπὸ ὠμὲς πλίνθους μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β., δηλαδὴ ἓνα τεχνητὸ αὐλάκι. Ἦταν

βόθρος, χώρος απόδεσης τῶν καταλοίπων νεκρικῶν δειπνῶν στὸν κῶρο τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν καὶ τῶν σκευῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γι' αὐτά, μήκ. 5 μ., καὶ πλάτ. 1 μ., ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ Στάν. Μέσα στὸν βόθρο αὐτὸν βρέθηκε στάχτη ἀπὸ φωτιὰ καὶ ἄφθονα λείψανα φαγητῶν, δηλαδὴ κόκκαλα ζῶων καὶ πουλιῶν, καθὼς καὶ κελύφη αὐγῶν. Σ' ὅλο τὸ μῆκος του ἦταν σπαρμένα κομμάτια ἀγγείων, μάλιστα τῶν ἀγγείων τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου 1036 (ἀμφορεὺς, ἔργο τοῦ ἀγγειογράφου Σοφίλου), 766 (λοπὰς), 764α (πυξίδα), 762α (ἀμφορεὺς), καθὼς καὶ ἡ κύλικα 848 τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος. Ὁ βαθμὸς τῆς καταστροφῆς δείχνει ὅτι ἔγινε σκόπιμα, γιὰ νὰ μὴ χρησιμοποιηθοῦν πλέον, γιὰτὶ ἀνῆκαν στοὺς νεκρούς, ἔπειτα ἀπὸ τὴ χρῆση τους ἐπὶ τόπου ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσόντων κατὰ τὸ ἐπικήδειο δεῖπνο, τὸ λεγόμενο *περίδειπνον*. (Τὸ ἀντίστοιχο σήμερα ἐπικήδειο δεῖπνο λέγεται *μακαριὰ* ἢ *παρηγοριὰ* καὶ γίνεται στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν συγγενῶν.)

Πάνω ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν ὅπως εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸν κῶρο τοῦ Τύμβου, σκορπίστηκαν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ἀρκετὰ εὐτελῆ ἀγγεῖα, μελανόμορφες λήκυθοι ποὺ προμηθεύτηκαν ἀπὸ κάποιο κατάστημα τοῦ Μαραθῶνος. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα δὲν παρουσιάζουν ἴχνη φωτιᾶς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ὕστατη προσφορὰ πρὸς τοὺς 192 Ἀθηναίους.

Λίγα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ βόθρου εἶναι πολὺ παλαιότερα τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος. Τοῦτο δὲν ξενίζει γιὰτὶ μερικοὶ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν ποὺ ἔσπευσαν στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα ἢ ἄλλο μέρος τῆς Ἀττικῆς πῆραν μαζί τους κάποιο σκεῦος ποὺ ἔκριναν ὅτι ἄξιζε νὰ ταφεῖ μαζί μὲ τὸν οἰκεῖό τους. Ὁ ἀμφορέας τοῦ Σοφίλου, ἡ πυξίδα 764α καὶ ὁ ἀμφορέας 762α βρισκόνταν στὰ σπίτια τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν ὡς οἰκογενειακὰ κειμήλια, κληρονομιά ἀπὸ τοὺς πατέρες τους ἢ τοὺς παπποῦδες τους.

‘Ο τάφος τῶν Περσῶν

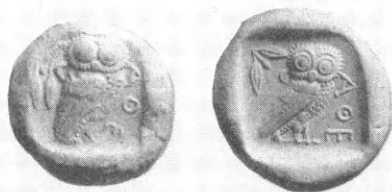

Οἱ νεκροὶ Πέρσες τάφηκαν ὁμαδικὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης, ἐκεῖ περίπου ποὺ βρίσκεται σήμερα ἡ ἐκκλησιά τῆς Μεσσοπορίτισσας. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν πληροφορία ποὺ διέσωσε ὁ Γερμανὸς λοχαγὸς Eschenburg, ὁ ὁποῖος χαρτογραφοῦσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1884/85 τὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος. Διηγείται⁴⁷ λοιπὸν ὅτι «στὸ ἀμπέλι ἰδιοκτησίας Σκουζέ βρέθηκε μεγάλη ποσότητα ἀπὸ λείψανα ὁστῶν ἄτακτα τοποθετημένων, ποὺ φαίνεται πὼς ἀνήκουν σὲ ἑκατοντάδες νεκρῶν. Εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πληροφορία τὸν ἐπιστάτη τοῦ κυρίου Σκουζέ, ἕναν εὐφυὴ νεαρὸ Ἑλληνα, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ ὁποῖου φυτεύτηκε τὸ ἀμπέλι. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔσκαψα στὶς ἄκρες τοῦ ἀμπελιοῦ καὶ διαπίστωσα ὅτι ἡ γεμάτη λείψανα ὁστῶν περιοχὴ ἐκτείνεται ὡς τὰ ἔλη».

‘Ο Ὁρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ⁴⁸ γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν Περσῶν: *«ἐν ταύτῃ τῇ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ ἀπέθανον τῶν βαρβάρων κατὰ ἑξακισχιλίους καὶ τετρακοσίους ἄνδρας»* (σ’ αὐτὴ τὴ μάχη στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους σκοτώθηκαν περίπου ἑξὶ χιλιάδες τετρακόσιοι πολεμιστές). Αἰῶνες ἀργότερα, 640 χρόνια περὶπου ἀπὸ τὴ μεγάλη μάχη, ὁ περιγηγὴς Παυσανίας δὲν μπόρεσε νὰ δεῖ⁴⁹ τὸν τάφο τῶν Περσῶν γιατί δὲν ὑπῆρχε κανένα σημάδι ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ξεχωρίζει: *«τοὺς δὲ Μῆδους Ἀθηναῖοι μὲν θάγει λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῇ κρύγαι, τάφον δὲ οὐδένα εὐρεῖν ἠδυνάμην· οὔτε γὰρ κῶμα οὔτε ἄλλο σημεῖον ἦν ἰδεῖν, ἐς ὄρυγμα δὲ φέροντες σφᾶς ὡς τύχοιεν ἐσέβαλον»* (λέγεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν τοὺς Μήδους, γιατί εἶναι καθιερωμένο νὰ καλύπτει κανεὶς μὲ κῶμα τὸν νεκρό, τάφο ὅμως δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ· οὔτε σωρὸς κώματος οὔτε ἄλλο σημάδι (ποὺ νὰ δείχνει τὴν ὑπαρξὴ) τάφου δὲν ἦταν φανερό, συνεπῶς δὲ τοὺς ἔφεραν καὶ δὲ τοὺς ἔριξαν, ὅπως τύχαινε, σὲ κάποιο ὄρυγμα).

Κατὰ τὴ φιλολογικὴ παράδοση ὁ Μιλτιάδης ὑποσχέθηκε στὴν Ἀρτέμιδα Ἀγροτέρα νὰ θυσιάζουν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τιμὴν της, μετὰ τὴ νίκη τους, τόσες κατοίκες ὅσοι θὰ ἦταν οἱ σκοτωμένοι Πέρσες. Ὁ σοφιστὴς Κλαύδιος Αἰλιανὸς (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.) σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα του⁵⁰ μνημονεύει τὴν εὐχὴ αὐτὴ τοῦ Μιλτιάδου: «Πέρσαι δὲ ἡττήθησαν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ (τῇ ἕκτῃ τοῦ Θαργυλιῶνος) καὶ Ἀθηναῖοι δὲ τῇ Ἀγροτέρᾳ ἀποθύουσι τὰς χιμαῖρας τὰς τριακοσίας κατὰ τὴν εὐχὴν τοῦ Μιλτιάδου δρῶντες τοῦτο». Τὴν ἴδια ἱστορία διηγεῖται ἀρκετοὺς αἰῶνες πρὶν ὁ ἱστορικὸς Ξενοφῶν, ὁ ὁποῖος διευκρινίζει⁵¹ ὅτι ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν βρῆκαν τόσες κατοίκες ὅσοι ἦταν οἱ νεκροὶ Πέρσες, ἀποφάσισαν νὰ θυσιάζουν πεντακόσιες κάθε χρόνο (ἐπεὶ οὐκ εἶχον ἱκανὰς εὐρεῖν, ἔδοξεν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν πεντακοσίας θύειν, καὶ ἔτι νῦν ἀποθύουσιν).

Τὴν Ἀρτεμὴν τίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μὲ ἄλλον τρόπο. Στὰ 6 ἀσημένια τετράδραχμα⁵² ποὺ ἔκογαν μετὰ τὴ μάχη εἰκόνισαν στὴν ὀπίσθια ὄψη, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς κουκουβάγιας, τὴ σελήνη στὸ χάσιμό της, συμβολισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ ἔγινε ἡ μεγάλη σύγκρουση καὶ συγχρόνως ὑποδήλωση τῆς βοήθειας τῆς θεᾶς τὴν ὁποία οἱ Ἀρχαῖοι θεωροῦσαν ὡς προσωποποίηση τῆς σελήνης, ὅπως τὸν ἀδελφὸ της Ἀπόλλωνα τοῦ ἥλιου.

Εἰκ. 6. Τὸ ἀνάμνηστικό τετράδραχμο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος.

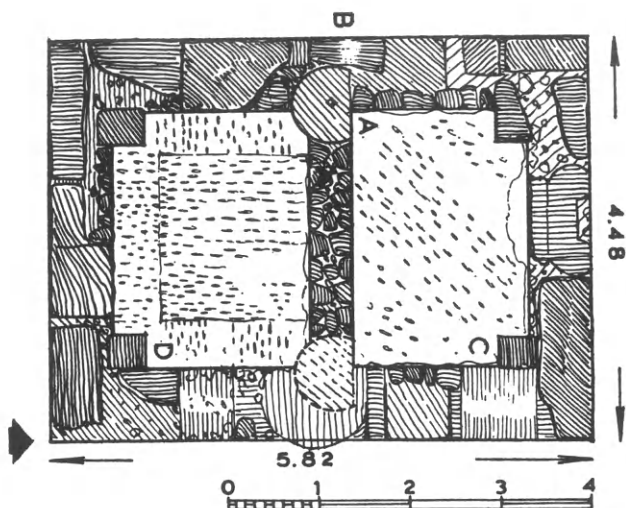
Τὸ τρόπαιο

Οἱ νικητὲς Ἀθηναῖοι ἔστησαν στὸ πεδίο τοῦ Μαραθῶνος, εὐθὺς μετὰ τὴ μάχη, τρόπαιο, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν σωριασμένα τὰ ὅπλα καὶ τὰ ἄλλα λάφυρα ποὺ πῆραν ἀπὸ τοὺς νικημένους Πέρσες. Αὐτὰ ἀνῆκαν στοὺς νικητὲς, ὅπως ὁ μεγάλος Κύρος εἶχε πεῖ⁵³ στοὺς στρατιῶτες του: *«τὰ τῶν νικωμένων πάντα τοῖς νικῶσιν ἀεὶ ἄθλα πρόκειται»*. Μέρος τῶν λαφύρων ἀφιερωνόταν στοὺς θεοὺς· τὸ ὑπόλοιπο ἀποτελοῦσε περιουσία τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους.

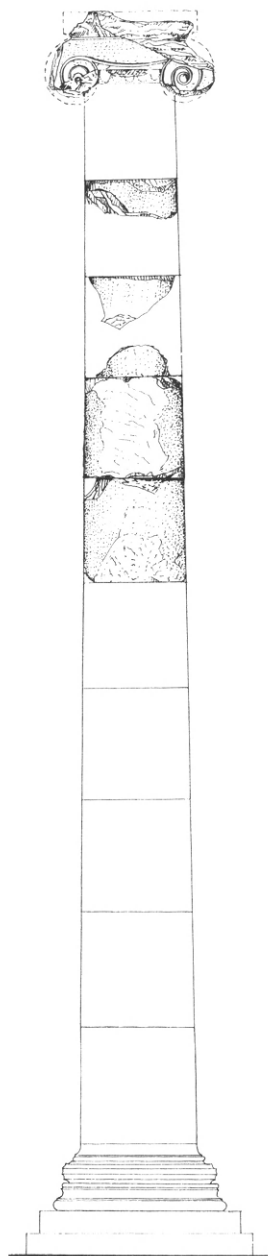
Μὲ τὰ λάφυρα τῆς μάχης συνδέεται καὶ ὁ Ἀριστείδης, ὁ ἀντίπαλος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἦταν καὶ αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς δέκα στρατηγούς ποὺ παραχώρησε τὴν ἀρχηγία τοῦ πολέμου στὸν Μιλτιάδη. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴ μάχη ἀποφάσισαν νὰ γυρίσουν στὴν Ἀθῆνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν περσικὸ στόλο καὶ στρατὸ ποὺ σχεδίαζε νὰ τὴν καταλάβει, ἄφησαν στὸ πεδίο τὸν Ἀριστείδη μὲ τοὺς ἄντρες τῆς φυλῆς του, τῆς Ἀντιοχίδος, νὰ φυλάγουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὰ λάφυρα. Διηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁵⁴: *«Στὸν Μαραθῶνα ἔμεινε ὡς φρουρὸς τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν λαφύρων ὁ Ἀριστείδης μὲ τοὺς ἄντρες τῆς φυλῆς του, καὶ δὲν διέγευσε τὴ γνώμη ποὺ ἐπικρατοῦσε γι' αὐτόν. Ἐνῶ ὑπῆρχε σωρηδὸν χρυσάφι καὶ ἀσήμι καὶ κάθε εἶδους πολυτελὴ ἐνδύματα καὶ ἀναρίθμητα ἀγαθὰ σὺς σκηνὲς καὶ τὰ αἰχμαλωτισμένα πλοῖα, οὔτε αὐτὸς ἐπεθύμησε νὰ πάρει κάτι οὔτε ἄφησε ἄλλον κανένα, ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς ποὺ ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν προσοχή του, ἐπωφελήθηκαν. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Καλλίας ὁ δαδοῦχος»*.

Τὸ τρόπαιο τῆς μάχης, μνημεῖο διάσημο στὴν ἀρχαιότητα, περιγράφει⁵⁵ ὁ Πausanías συνοπτικά: *«ἔχει κατασκευαστεῖ ἐκεῖ καὶ τρόπαιο ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο»*. Αὐτοῦ τοῦ τροπαίου τὰ

Εικ. 7. Κάτοψη τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τῆς Παναγίας τῆς Μεσσοπορίτσας (σχ. Ἰω. Τραυλοῦ).

- 7 λείγανα σώζονταν χτισμένα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεσαίωνα σ' ἓναν πύργο πολὺ κοντὰ στὴν Παναγία τὴ Μεσσοπορίτσα, ἐκκλησία πού βρίσκεται στὴ ΝΔ. ἄκρη τοῦ Μεγάλου Ἑλους καὶ ἑορτάζεται στὶς 21 Νοεμβρίου, τῶν Εἰσοδίων. Ἀπὸ τὰ λείγανα τοῦ τροπαίου τὸ σπουδαιότερο εἶναι ἓνα ἰωνικὸ κιονόκρανο πού φέρει στὴν ἄνω ἐπιφάνειά του τραπεζιόσχημο κοίλωμα γιὰ τὴν τοποθέτηση μαρμαρίνου ἀγάλματος. Ἀπὸ τὸν κίονα σώζονται μερικοὶ ἀρράβδωτοι σπόνδυλοι, καὶ στὸ ἀγαλμα ἀποδίδεται ἓνα θραῦσμα γλυπτοῦ πολὺ φθαρμένο, στὸ ὁποῖο διατηροῦνται λείγανα πτυχῶν ἐνδύματος. Κιονόκρανο καὶ σπόνδυλοι χρονολο-
- 8 γοῦνται μετὰ τὰ Περσικά, στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἦδη οἱ Ἀθηναῖοι συγγραφεῖς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα τὸ ἀναφέρουν μὲ ὑπερηφάνεια. Ὁ Ἀριστοφάνης τὸ μνημονεύει⁵⁶ τρεῖς φορές. Ὁ Κριτίας, ὁ σκληρότερος τῶν τριάκοντα τυράννων, παινεύει⁵⁷ σ' ἓνα ἐλεγεῖο του τὴν Ἀθῆνα «ἡ τὸ καλὸν Μαραθῶνι καταστῆσασα τρόπαιον». Ὁ Πλάτων στὸν *Μενέξενο* μνημονεύει⁵⁸ τὴν

Είκ. 8. Ἀναπαράσταση τοῦ τροπαίου τῆς μά-
χης τοῦ Μαραθῶνος (σχ. Ἰω. Γαρμενίτη).

0 1 2 μ

ἀρετὴ τῶν Μαραθωνομάχων οἱ ὅποιοι «ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴ δύναμιν τῶν βαρβάρων καὶ τιμώρησαν τὴν ἀλαζονίαν ὀλόκληρης τῆς Ἀσίας καὶ ἀφοῦ πρῶτοι ἔσπισαν τρόπαια γιὰ τὴς νίκης τοὺς ἐναντίον τῶν βαρβάρων, πρῶτοι ἔδειξαν καὶ δίδαξαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ὅτι δὲν εἶναι ἀκατανίκητη ἡ δύναμις τῶν Περσῶν, ἀλλὰ ὅτι ὅσοδῆποτε πλῆθος ἀνθρώπων καὶ ὅσοδῆποτε πλοῦτος ὑπόκειται τοὺς κανόνες τῆς παλικάριᾶς».

Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι λακωνικὸς στὴν περιγραφὴ τῆς μάχης. Ἀπὸ τὸν σοφιστὴ Πολέμωνα (1ος-2ος μ.Χ. αἰ.), ποὺ συνέδεσε ἐπιταφίους λόγους στὸν Κυνέγειρο καὶ τὸν Καλλίμαχο, διαπιστώνουμε⁵⁹ ὅτι εἶχαν δημιουργηθεῖ μὲ τὰ χρόνια παραδόσεις καὶ γιὰ τὴ μάχη καὶ γιὰ τὸν τρόπο ἐνεργείας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς. Ὁ Καλλίμαχος, νεκρὸς καὶ μὲ τὸ ὄρθιο σῶμα του σκεπασμένο ἀπὸ τὰ βέλη τῶν Περσῶν, προκαλεῖ τρόμο τοὺς βαρβάρους: «*βασιλεὺς δὲ ἰδὼν αὐτὸν ὀρθὸν ὅπλοις πολλοῖς περιβεβλημένον ἐβόα· φεύγωμεν, πλέωμεν· ἤδη γὰρ ἤγειραν Ἀθηναῖοι τρόπαιον*».

Ἡ ἀναγγελία τῆς νίκης

Γνωστὴ ἀπὸ τὸν συγγραφέα Ἡρακλείδην Ποντικὸ (4ος π.Χ. αἰ.) εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἀθηναίου ὀπλίτη ὁ ὁποῖος μὲ τὸν ὀπλισμό του ἔσπευσε μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὴ νίκη. Ὁ Πλούταρχος ἀπὸ τὴ Χαιρώνεια (1ος-2ος μ.Χ. αἰ.) ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ χαμένο σήμερον ἔργο τοῦ Ἡρακλείδου καὶ διηγεῖται τὴν ἱστορία σὲ μιὰ ἀπὸ τὴς πραγματεῖες του⁶⁰: «*Τὴν τοίνυν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἀπήγγειλεν, ὥς μὲν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἱστορεῖ, Θέρσιππος ὁ Ἐρχιεὺς· οἱ δὲ πλεῖστοι λέγουσιν Εὐκλέαν δραμόντα σὺν τοῖς ὅπλοις θερμὸν ἀπὸ τῆς*

μάχης καὶ ταῖς θύραις ἐμπεσόντα τῶν πρώτων τοσοῦτον μόνον εἶπεῖν “χαίρετε” καὶ “χαίρομεν” εἴτ’ εὐθύς ἐκπνεῦσαι» (Τὴν εἶδον τῆς νίκης στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἀπήγγειλε, ὅπως διηγεῖται ὁ Ἡρακλείδης ἀπὸ τὸν Πόντιο, ὁ Θέροισπος ὁ Ἐρχιεὺς· οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ ὅμως λέγουν ὅτι ὁ Εὐκλῆς ἔτρεξε μὲ τὴν πανοπλία του, κἀδίδρος ἀπὸ τῆ μάχης καὶ καθὼς ἔφτανε σὺς πόρτες τῶν ἀρχόντων τῆς πόλης, τόσο μόνο μπόρεσε νὰ πεῖ, «χαίρετε· χαίρομεν», καὶ εὐθύς ξεγύχνησε).

Διάφορη εἶναι ἡ ἱστορικὴ πηγὴ τοῦ Λουκιανοῦ (2ος μ.Χ. αἰ.) ἀπὸ τὰ Σαμόσατα τῆς Κομμαγηνῆς, ὁ ὁποῖος διηγεῖται⁶¹ τὸ ἴδιο συμβᾶν μὲ μικρὲς διαφορὲς: «*Πρῶτος δ’ αὐτὸ Φιλippiίδης ὁ ἡμεροδρομίας λέγεται ἀπὸ Μαραθῶνος ἀγγέλλων τὴν νίκην εἶπεῖν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καθημένους καὶ πεφροντικότητας ὑπὲρ τοῦ τέλους τῆς μάχης, χαίρετε, νικῶμεν, καὶ τοῦτο εἰπὼν συναποθανεῖν τῇ ἀγγελίᾳ καὶ τῷ χαίρειν συνεκπνεῦσαι*» (Λέγεται ὅτι πρῶτος ὁ Φιλippiίδης, ποὺ ἔτρεξε ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὴ νίκη, εἶπε στοὺς ἄρχοντες ποὺ συνεδρίαζαν ἀνήψουκοι γιὰ τὴν ἔκβαση τῆς μάχης, χαίρετε, νικῶμεν, καὶ λέγοντας τὸ νέο πέθανε, ἀφήνοντας τὴν τελευταία του πνοὴ μὲ τὸ χαίρετε). Ὑπῆρχε φυσικὰ ταχύτερος τρόπος ἀναγγελίας τῆς μεγάλης εἰδότης, μὲ σήματα, τρόπος ποὺ γνωρίζουμε ὅτι μεταχειρίζονταν οἱ στρατιωτικοὶ προκειμένου νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὶς ἐκδηρικὲς κινήσεις. Ἔτσι, χωρὶς ἀμφιβολία, πληροφορήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν καταστροφὴ τῆς Ἐρέτριας καὶ τὴν ἀποβίβαση τῶν Περσῶν στὸν Μαραθῶνα. Ἐφ’ ὅσον ἀληθεύει ἡ ἱστορία τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ, ὁ Ἀθηναῖος ὀπλίτης χρειάστηκε ἀρκετὲς ὥρες γιὰ νὰ φθάσει, καταπονημένος ἀπὸ τὴ μάχη, σὴν Ἀθίνα. Ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Nicolas Hammond, νεαρὸς σπουδαστὴς σὴν Ἀθίνα τὸ 1930, δέλοντας νὰ διευκρινήσει πρακτικὰ προβλήματα τῆς μάχης, πῆγε πεζὴ στὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν Ἀθίνα, ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς Πεντέλης, μέσα σὲ ἑξὶ ὥρες. Καθὼς ἦταν κουρασμένος ἀπὸ τὴν πεζοπορία γύρισε πίσω ἀμέσως ἀπὸ τὸν ἴδιο ὀρεινὸ δρόμο σὲ ἑπτὰ ὥρες⁶². Οἱ σύγχρονοι δρομεῖς τοῦ Μαραθωνίου διανύουν

τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν δρόμον Ν. Μάκρης-Ραφήνας-Παλλήνης σὲ λιγότερον ἀπὸ τρεῖς ὥρες.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγελιαφόρου, ὅπως βλέπουμε, ποικίλλει. Ὁ Πλούταρχος, ἀκολουθώντας τὸν Ἡρακλείδην Ποντικό, τὸν ὀνομάζει *Θέρσιππο* ἢ *Εὐκλέα*, κατὰ τοὺς πολλοὺς. Ὁ Λουκιανὸς παραδίδει τρίτον ὄνομα, *Φιλιππίδης*. Ἔτοι ὀνομαζόταν⁶³ ὁ ἡμεροδρόμος ποὺ στάλθηκε στὴ Σπάρτη ὡς κήρυκας πρὶν ἀπὸ τὴ μάχην, γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια. Ὑπονοεῖται δηλαδὴ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀπὸ τὴ Σπάρτη βρέθηκε στὸν Μαραθῶνα, καὶ αὐτὸς εἶχε τὸ προνόμιον, λόγῳ τῆς ιδιότητος τοῦ ἡμεροδρόμου, νὰ τρέξει ὡς τὴν Ἀθῆνα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴ νίκη, κατόρθωμα ποὺ τοῦ στοίχισε τὴ ζωὴ. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθοῦμε τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Πλουτάρχου, ὡς περισσότερο ἀξιόπιστον.

Σὲ ἀνάμνησιν τοῦ θρυλικοῦ κατορθώματος τοῦ Ἀθηναίου ὀπλίτη τοῦ 490 π.Χ. καθιερώθηκε τὸ ἀγώνισμα τοῦ Μαραθωνίου δρόμου στοὺς νεότερους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες. Τὸ ἀγώνισμα αὐτὸ ἀδλοδέτισε, στοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 1896 στὴν Ἀθῆνα, ὁ Γάλλος καθηγητὴς Michel Bréal. Πρῶτος νικητὴς ἦταν ὁ Σπύρος Λούης μὲ χρόνον 2 ὥρες 59' 50". Ἡ ἀπόστασιν τοῦ Μαραθωνίου δρόμου στοὺς πρώτους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες ἦταν 40 χλμ. Ἡ κανονικὴ ἀπόστασιν εἶναι 42 χλμ. καὶ 195 μ., χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἡ ἴδια πάντοτε, γιὰ λόγους ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς ἐκάστοτε τοπικὲς συνθῆκες τῶν ἀγῶνων.

Οἱ Σπαρτιάτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ζητήσει βοήθεια, ἔφθασαν στὴν Ἀθῆνα μετὰ τὴν πανσέληνον. Ἦσαν δύο χιλιάδες ὀπλίτες καὶ καθὼς βιάζονταν νὰ συμπαρασταθοῦν βρέθηκαν στὴν Ἀθῆνα τὴν τρίτη μέρα μετὰ τὴν ἀναχώρησίν τους ἀπὸ τὴ Σπάρτη. Παρὰ τὸν καθυστερημένο ἔρχομό τους, μετὰ τὴ μάχην, δέλυσαν νὰ δοῦν τοὺς νεκροὺς Μήδους καὶ πῆγαν στὸν Μαραθῶνα, περιεργάσθηκαν τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ λάφυρα, καὶ ἀφοῦ παίνευσαν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸ μεγάλο κατόρθωμά τους, γύρισαν στὴν πατρίδα τους⁶⁴.

Ἑ Αναθήματα στοὺς Δελφοὺς

Τὴ δεκάτη ἀπὸ τὰ λάφυρα τῆς μάχης χρησιμοποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφοὺς, τὸν λεγόμενο *θησαυρὸ τῶν Ἀθηναίων*, τὸν πα- 9
σίγνωστο δωρικὸ ναῖο. Ἦταν εὐχαριστήριον τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν δελφικὸ θεὸ καὶ συγχρόνως στέγασε ἀναθήματά τους. Ἡ γλυπτικὴ τοῦ διακόσμησις σὺς μετόπες τῆς πρόσοψης — Ἀμαζονομαχία — συμβόλιζε τὸν θρίαμβο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ βαρβάρου εἰσβολέα.

Κατὰ μῆκος τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων σκηματίζεται πλατεία στήν ὁποία σώζεται μιὰ μακρὰ βάση ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή⁶⁵ ἈθENAῖΟΙ Τ[Θ]Ι ΑΠΟΛΛΟΝ[Ι ΑΠΟ ΜΕΔ]ΟΝ ΑΚ[ΡΟΘ]ΙΝΙΑ

Εἰκ. 9. Ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων στοὺς Δελφοὺς.

τῆς Μαραθ[ῶ]νι μ[άχης] (Οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιερώνουν σὸν Ἀπόλλωνα τῇ δεκάτῃ τῶν λαφύρων ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τοὺς Μήδους κατὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος). Ἡ προσφορὰ τῶν Ἀθηναίων ἦταν σειρὰ χάλκινων ἀγαλμάτων ποὺ πιθανὸν εἰκόνιζαν αὐτικούς ἥρωες.

Οἱ νικητὲς τοῦ 490 π.Χ. δὲν ἀρκέστηκαν σ' αὐτὸ τὸ ἀνάθημα μόνο γιὰ νὰ εὐχαριστήσουν τὸν δελφικὸ θεό. Γύρω στὸ 465 π.Χ. ἀφιέρωσαν ἓνα μεγάλο σύνταγμα ἀγαλμάτων πάλι σὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Στὴν ἀρχὴ τῆς λεγόμενης Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀριστερά, οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ περιγραφὴ τοῦ περιηγητῆ Πausanias⁶⁶, εἶχαν στίσει 16 ἀγάλματα, ποὺ εἰκόνιζαν τὴν Ἀθηνᾶ, τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν νικητὴ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος Μιλητιάδην καὶ δέκα αὐτικούς ἥρωες ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἑπτὰ ἦταν ἐπώνυμοι τῶν ἀθηναϊκῶν φυλῶν. Τὰ ἀγάλματα ἦταν ἔργα τοῦ μεγάλου Φειδία, καὶ κατασκευάστηκαν καὶ αὐτὰ ἀπὸ τὴ δεκάτῃ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος. Οἱ μὴ ἐπώνυμοι ἥρωες ἦταν ὁ Κόδρος, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Φυλεύς. Ἀργότερα προστέθηκαν καὶ τὰ ἀγάλματα νέων ἐπωνύμων, τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου (307/6 π.Χ.), καὶ τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου τῆς Αἰγύπτου (224/3 π.Χ.), «*Τὸν μὲν Αἰγύπτιον καὶ εὐνοία νινὶ ἐς αὐτόν, τοὺς δὲ Μακεδόνας τῷ ἐς αὐτοὺς δέξει*» (τὸν μὲν Αἰγύπτιο καὶ ἀπὸ κάποια συμπάθεια πρὸς αὐτόν, τοὺς δὲ Μακεδόνες ἐξ αἰτίας τοῦ φόβου ποὺ τοὺς εἶχαν).

Ἀναθήματα στὴν Ἀθῆνα καὶ στὶς Πλαταιεὺς

Κατὰ τὸν Pausanias⁶⁷ καὶ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Φειδία στὴν Ἀκρόπολη, ἡ χάλκινη Ἀθηνᾶ Πρόμαχος, εἶχε κατασκευασεῖ ἀπὸ τὴ δεκάτῃ τῶν λαφύρων τῆς μάχης, «*ἀπὸ Μήδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποθάντων*» (ἀπὸ τοὺς Μήδους ποὺ ἀποβιβάστηκαν σὸν Μαραθῶνα).

Γύρω στο 460 π.Χ. ζωγραφήθηκε στην Ποικίλη Στοά της Ἀθήνας, ἀπὸ τὸν Μίκωνα καὶ τὸν Πάναινο, ἡ μεγάλη τοιχογραφία ποὺ εἰκόνιζε τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Πausanías περιγράφει⁶⁸ τὴν εἰκόνα ἀναλυτικά. Πρῶτος ἀπὸ ἀριστερὰ εἰκονιζόταν ὁ Μιλιτιάδης, ὁ ὁποῖος παρακινούσε τοὺς στρατιῶτες νὰ ὀρμήσουν ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ἀκολουθοῦσε ἡ μεγάλη συμπλοκή, ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν πρὸς τὸ ἔλος, τὰ φοινικικὰ πλοῖα, ἡ σύρραξη Περσῶν καὶ Ἑλλήνων κοντὰ σ' αὐτά, καὶ ὁ φόνος τῶν βαρβάρων. Εἰκονίζονταν ἀκόμη ὁ Θησεύς, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος καὶ ὁ ἥρωας Ἑκεῖλος.

Οἱ Πλαταιεῖς ποὺ συμπολέμησαν ἔκαναν καὶ αὐτοὶ ἀναθήματα. Ὁ Πausanías διηγεῖται⁶⁹ ὅτι κατασκευάστηκε στὴν Πλαταια ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρείας (πολεμικῆς) ἀπὸ τὰ λάφυρα ποὺ ἔδωσαν οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς συμμάχους τους. Τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἦταν ξύλινο ἐπίχρυσο, τὸ πρόσωπο ὅμως καὶ τὰ ἄνω καὶ κάτω ἄκρα ἦταν ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο. Κατὰ τὸ μέγεθος ἦταν λίγο μικρότερο ἀπὸ τὴ χάλκινη Πρόμαχο Ἀθηνᾶ καὶ γλύπτῃς ἦταν πάλι ὁ Φειδίας. Μπροστὰ στὸ ἄγαλμα, στὰ πόδια του, βρισκόταν ὁ ἀνδριάντας τοῦ Ἀριμνήστου, ἀρχηγοῦ τῶν Πλαταιέων στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος καὶ κατοπινὴ στὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν τὸ 479 π.Χ.

Παραδόσεις γιὰ τὴ μάχη καὶ σχετικὲς λατρεῖες

Μὲ τὴ νικηφόρα ἔκβαση τῆς μάχης συνδέθηκαν διάφορες παραδόσεις. Λέει ὁ Πausanías⁷⁰ ὅτι «οἱ Μαραθῶνιοι λατρεύουν αὐτοὺς ποὺ ἔπεσαν στὴ μάχη καὶ τοὺς ὀνομάζουν ἥρωες, τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὀνομάστηκε ὁ δῆμος, καθὼς καὶ τὸν Ἡρακλῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο λένε πῶς πρῶτοι αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς

Ἕλληνες πίστευαν ὡς θεοί. Λέγεται ἀκόμη ὅτι σὴν μάχη ἔλαθε μέρος καὶ κάποιος ποῦ εἶχε τὴν ἐμφάνισιν ἀγρότη. Αὐτὸς σκοτώσε μ' ἓνα ἀλέτρι πολλοὺς βαρβάρους κι ὅταν ἡ μάχη ἔληξε, χάθηκε. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ρώτησαν γι' αὐτόν, ὁ θεὸς δὲν χρησιμοδότησε ὑποψία, εἶπε μόνο πῶς πρέπει νὰ τιμοῦν τὸν ἥρωα Ἐχελαῖο».

Πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴ μάχη διατηρεῖται ἔντονη ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐνοϊκῆς ἐπέμβασης τόσων θεοτήτων· τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Ἐχέλου, τοῦ Θησέως. Οἱ ἴδιοι οἱ νεκροὶ Ἀθηναῖοι θεωρήθηκαν ἥρωες καὶ ἡ περιφανὴς νίκη ἀποδόθηκε σὴν βοήθεια τοῦ θεοῦ. Τὰ ἀναθήματα καὶ οἱ θυσίαι ἐπὶ ἑκατονταετίαι ἦσαν ἡ συνεχὴς ἔκφρασις τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ μάχη ὑπῆρξε ἡ αἰτία καθιέρωσης τῆς συστηματικῆς λατρείας ἑνὸς νέου θεοῦ σὴν Ἀττικὴν. Καθὼς διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος⁷¹, ὅταν ὁ Φιλίππιδης, ποῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν σὴν Σπάρτη γιὰ νὰ ζητήσῃ βοήθεια, περνοῦσε τὸ ὄρος Παρθένιο ποῦ δεσπόζει τῆς Τεγέας, ὁ Πάν τὸν φώναξε μὲ τὸ ὄνομά του καὶ τοῦ παρήγγειλε νὰ πεῖ στοὺς Ἀθηναίους ὅτι δὲν τοῦ δίνουν τὴν πρέπουσα σημασία, παρὰ τὸ ὅτι αὐτὸς διάκειται εὐνοϊκὰ ἀπέναντί τους καὶ ὅτι πολλὰς φορὰς τοὺς βοήθησε στὸ παρελθὸν καὶ θὰ κρατήσῃ τὴν ἴδια στάση καὶ στὸ μέλλον. Οἱ Ἀθηναῖοι πίστευαν τὴ διήγησιν τοῦ Φιλίππιδου καὶ ἵδρυσαν ἱερὸ τοῦ Πανὸς κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Σῶζεται μάλιστα ἐπίγραμμα⁷² ποῦ ἀποδίδεται στὸν Σιμωνίδην τὸν Κεῖο (556-468 π.Χ.), λυρικὸ ποιητὴ, καὶ ἀναφέρει ἀγαλμα τοῦ Πανός, ἀνάθημα τοῦ στρατηγοῦ Μιλτιάδου:

*Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μῆδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στίσαιτο Μιλτιάδης*

(Ἐμένα, τὸν τραγοπόδαρο Πάνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν ἐκθρὸ τῶν Μῆδων, τὸν σύμμαχον τῶν Ἀθηναίων, ἔστησε ὁ Μιλτιάδης)

Ὁ Πάν ὁμῶς σχετίζεται στενὰ καὶ μὲ τὸν Μαραθῶνα, καὶ ἡ λατρεία του ἀσκήθηκε ἐκεῖ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες, μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Λατρευόταν ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἀττικῆς, σιὰ σπήλαια τοῦ Ὑμντιοῦ, τῆς Πεντέλης, τῆς Πάρνηδος, τῆς Βάρης, τῆς Ἐλευσίνος, τοῦ Δαφνιοῦ. Γι' αὐτὸν θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

Γνωστὸ πρέπει νὰ εἶναι σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες τὸ ἀριστουργηματικὸ ἐπίγραμμα⁷³ τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Κείου γιὰ τὴ νίκη τῶν Ἀθηναίων στὸν Μαραθῶνα.

*Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν*

(Οἱ Ἀθηναῖοι πολεμώντας στὸν Μαραθῶνα, γιὰ χάριν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τῶν χρυσοντυμένων Μήδων νίκησαν τὴ δύναμιν)

Τὸ ἐπίγραμμα παραδίδεται ἀπὸ τὸν ρήτορα Λυκοῦργο⁷⁴ καὶ ἀπὸ τὸ λεξικὸ *Σούδα*⁷⁵. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἦταν χαραγμένο σὲ στήλη στὸν τόπο τῆς μάχης.

Ἡ σημασία τῆς μάχης γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους

Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ὑπῆρξε τὸ ἐνδοξότερο γεγονὸς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ τὴ σημασία της τὴν αἰσθάνονταν οἱ Ἀθηναῖοι ὅλων τῶν ἐποχῶν. Μνημονεύεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, οἱ γλύπτες καὶ οἱ ζωγράφοι ἀποθανάτισαν σκηνές της, καὶ τοὺς πρωταγωνιστές της ἐξύμνησαν οἱ ποιητές.

Βραβεῖο πού δόθηκε σὲ ἀθλητὴ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα κατὰ τοὺς πρώτους ἐπιτάφιους ἀγῶνες, πού θεοπίσθηκαν ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ νεκροὶ τῆς μάχης, εἶναι ἕνας κάλκινος λέβης μὲ σικτιὴ ἐπιγραφή⁷⁶ στὸ χεῖλος, σύμφωνα μὲ

Είκ. 10. Στικυή επιγραφή στο χεῖλος χάλκινου λέβητα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων (Μουσεῖο Κανελλοπούλου ἀρ. 199).

τὴν ὁποία:

Ἀθηναῖοι· ἄθλα ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ πολέμοι

(Οἱ Ἀθηναῖοι τὸ προσφέρουν ὡς βραβεῖο στοὺς ἀγῶνες πρὸς τὴν τῶν πεσόντων στὸν πόλεμο)

Ὁ λέβης βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Τύμβο τοῦ Μαραθῶνος καὶ περιεῖχε καμένα ὀστά. Καθὼς ἡ ἐπιγραφή τοῦ λέβητα χρονολογεῖται στὰ γύρω στὸ 480 π.Χ. χρόνια, εἶναι πολὺ πιθανὸν πὼς ὁ ἄγνωστος νικητὴς στοὺς ἀγῶνες, ἦταν κι αὐτὸς ἕνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πολέμησαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ.

Πολὺ ἔνωρις θεοπίστηκαν ἀγῶνες πρὸς τὴν τῶν πεσόντων στοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ ὀρίστηκε νὰ ἐκφωνοῦνται ἐπιτάφιοι λόγοι γιὰ ἐκείνους ποὺ σκοτώνονταν στὸν πόλεμο. Κατὰ τὸν ἱστορικὸ Διόδωρο τὸν Σικελιώτη⁷⁷ «ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τελευτησάντων, καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε πρῶτον ἐποίησε, καὶ νόμον ἔθηκε λέγειν ἐγκώμια τοῖς δημοσίᾳ θάπτομένοις τοὺς προαιρεθέντας τῶν ρητόρων» (οἱ Ἀθηναῖοι στόλισαν τοὺς τάφους ἐκείνων ποὺ ἔπρεσαν κατὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, καὶ τότε ἀποφάσισαν νὰ γίνεαι ἀγῶνας ἐπιτάφιος καὶ γύφισαν νόμο νὰ ἐκ-

φωνείται λόγος πρὸς τὴν ἐκείνων πού θάπτονταν μὲ ἔξοδα τοῦ κράτους, ἀπὸ ρήτορες πού εἶχαν διαλεχτεῖ ἐπίτηδες).

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ποτὲ νὰ τιμοῦν καὶ τὴ μάχη καὶ τοὺς 192 πεσόντες Ἀθηναίους μὲ γιορτὲς καὶ ἐπισκέψεις στὸν Τύμβο. Μιὰ τέτοια ἐπίσκεψη τῶν Ἀθηναίων ἐφάρβων τῆς χρονιᾶς τοῦ ἄρχοντα Δημητρίου (123/2 π.Χ.) διασώζει μιὰ ἐπιγραφὴ⁷⁸ στὴν ὁποία λέγεται γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἐφάρβους ὅτι «ἦλθαν σιὸ νεκροταφεῖο τῶν πεσόντων σιὸν Μαραθῶνα καὶ τίμησαν μὲ στεφάνια καὶ ἐπιτάφιος θυσίαις αὐτοὺς πού σκοτώθηκαν σιὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἐλευθερίαν». Βλέπουμε πὼς 367 χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἡ ἀνάμνηση εἶναι ἔντονη καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦν τοὺς προγόνους τοὺς πού θυσίασαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐλευθερία. Πολὺ ἀργότερα, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁷⁹ (περ. 50 - 120 μ.Χ.), οἱ Ἀθηναῖοι γιόρταζαν ἀκόμη τὴν ἐπέτειο τῆς μάχης: «Ἀκόμη καὶ τώρα, σὺς 6 τοῦ Βοηδρομιῶνος [ὁ μήνας ἀντιστοιχεῖ μὲ τοὺς δικούς μας Σεπτ./Ὀκτ.], ἡ πολιτεία γιορτάζει τὴ νίκη σιὸν Μαραθῶνα». Κατὰ ὑπολογισμοὺς ἡ μάχη ἐγίνε⁸⁰ τὸ πρωινὸ τῆς 11 Σεπτ. τοῦ 490 π.Χ. Ὁ ρήτορας καὶ σοφιστὴς Λιβάνιος⁸¹ (4ος μ.Χ. αἰ.) σὲ λόγο του μνημονεύει «τὸν μετὰ λαμπάδων εἰς Μαραθῶνα δρόμον» (τὴ λαμπαδηφορία σιὸν Μαραθῶνα) πού γινόταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου (5ος π.Χ. αἰ.).

Καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες δὲν παραλείπουν νὰ τιμήσουν, 540 χρόνια μετὰ, μὲ κάθε τρόπο ἐκείνους πού ἔπασαν κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ 1821, τοὺς ἥρωες τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ Σουλίου, τῆς Ἀλαμάνας, ἔχοντας ὡς Σιμωνίδη καὶ Αἰσχύλο, τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλβο. Γιατὶ σὲ τίποτε δὲν διαφέρουν οἱ ἀγῶνες τῶν νεότερων ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους καλεῖ ὡς μάρτυρες τῆς ἐθνικῆς συνέχειας ὁ Σολωμός: «᾿Ω τριακόσιοι! σπκωθεῖτε / καὶ ξανάλθετε σ' ἐμᾶς· / τὰ παιδιὰ σας δελ' ἰδῆτε / πόσο μοιάζουνε μὲ σᾶς».

Ὁ Μιλτιάδης

Γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. ἔγινε κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς λόγος σὲ διάφορα σημεῖα. Γεννήθηκε γύρω στὸ 550 π.Χ. καὶ τὸ 524/23 διετέλεσε ἐπὶ ὄντος ἀρχὼν τῶν Ἀθηνῶν⁸². Μετὰ τὴν ἐκστρατεία στὴ Χερσόνησο καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθῆνα οἱ ἐχθροὶ του⁸³ «ἐδίωξαν τυραννίδος τῆς ἐν Χερσονήσῳ· ἀποφυγὼν δὲ καὶ τοῦτοις στρατηγὸς οὕτως Ἀθηναίων ἀπεδέχθη, αἶρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου» (διώχτηκε δικαστικὰ γιὰ τὴν τυραννικὴ διακυβέρνησή του στὴ Χερσόνησο· ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατηγορία, ἔγινε στρατηγὸς στὴν Ἀθῆνα, μὲ ἐκλογὴ τοῦ ἀπὸ τὸν λαό).

Μετὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἐκστράτευσε στὴν Πάρο. Δὲν μπόρεσε νὰ τὴν καταλάβει καὶ βρέθηκε σὲ ἀδυναμία νὰ τηρήσει τὶς ὑποσχέσεις ποὺ εἶχε δώσειι τοῖς Ἀθηναίοις. Δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ πρόστιμο 50 ταλάντων ποὺ πλήρωσε, μετὰ τὸν θάνατό του στὴ φυλακὴ, ὁ γιός του Κίμων.

- 11 Γιὰ τὸν Μιλτιάδη σώζεται ἓνα μεταγενέστερο ἐπίγραμμα, τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., χαραγμένο σὲ ἐρμαϊκὴ στίλβη ποὺ φέρει τὸ κεφάλι τοῦ στρατηγοῦ. Ἡ στίλβη βρέθηκε στὴ Villa Strozzi στὸ Coelius τῆς Ρώμης. Σήμερα φυλάγεται στὸ Ἑθνικὸ Μουσεῖο τῆς Ραβέννας. Στὴν ὄψη τῆς εἶναι χαραγμένο⁸⁴ τοῦτο τὸ δίγλωσσο ἐπίγραμμα:

Μιλτιάδης

*Qui Persas bello vicit Marathonis in arvis
civibus ingratis et patria interit.*

Πάντες, Μιλτιάδη, τὰδ' ἀρήϊα ἔργα ἴσασιν,
Πέρσαι καὶ Μαραθῶν, σῆς ἀρετῆς τέμενος.

(Αὐτὸς ποὺ νίκησε τοὺς Πέρσες στὸν πόλεμο, στὸ Μαραθῶνιο πεδίο, ἀπὸ ἀγνώμονες συμπολίτες καὶ τὴν πατρίδα ἀφανίστηκε.

Εικ. 11. Έρμαϊκή στήλη
μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Μιλ-
τιάδου (Μουσεῖο Ραβέν-
νας).

“Ολοι, Μιλιτιάδη, τούτα τὰ πολεμικὰ κατορθώματα γνωρίζουν,
οἱ Πέρσες καὶ ὁ Μαραθῶν, τῆς ἀνδρείας σου τὸ ἱερό.)

Ἐκατοντάδες χρόνια μετὰ τὴ μάχη, κοντὰ 700 χρόνια, ἕνας Ρωμαῖος ἔχει γιὰ στολίδι στὸ σπίτι του τὴ στήλη μὲ τὴ μορφὴ τοῦ μεγάλου σιρατιγοῦ ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν μυθικὴ ὑπαρξή.

ὑπέδεσαν ὅτι στὴ στήλη τῆς Villa Strozzi ἔχουμε ἀντίγραφο⁸⁵ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μιλιτιάδη ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στήσει στὸ θέατρο μαζὶ μὲ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Ὁ κάθε ἀνδριάντας συνοδευόταν ἀπὸ ἕναν Πέρση αἰχμάλωτο, σύμφωνα μὲ ἀρχαῖο σχόλιο σὲ λόγο⁸⁶ τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδη: «*δύο εἰσὶν ἀνδριάντες ἐν τῷ Ἀθήνησι θεάτρῳ, ὁ μὲν ἐκ δεξιῶν Θεμιστοκλέους, ὁ δ' ἐξ εὐωνύμων Μιλιτιάδου, πλησίον δὲ αὐτῶν ἐκατέρου Πέρσης αἰχμάλωτος*» (ὑπάρχουν δύο ἀνδριάντες στὸ θέατρο τῆς Ἀθῆνας, ἐκεῖνος ποὺ βρίσκεται δεξιὰ εἶναι τοῦ Θεμιστοκλῆ, ἐκεῖνος στὰ ἀριστερὰ τοῦ Μιλιτιάδη καὶ κοντὰ σὶν καθένα ὑπάρχει τὸ ἄγαλμα Πέρση αἰχμαλώτου).

Στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθῆνας κοντὰ στὸ Πρυτανεῖο ὑπῆρχε ἄγαλμά του καθὼς καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Στὰ χρόνια τοῦ περιηγητῆ Πausanias⁸⁷ οἱ ὑπηρεσίες τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων ἀνδρῶν εἶχαν ξεχαστεῖ, γιὰ τοῖς Ἀθηναῖοι «*τὰς γὰρ Μιλιτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας ἐς Ῥωμαῖόν τε ἄνδρα καὶ Θρᾷκα μετέγραψαν*» (οἱ γλυπτὲς εἰκόνες τοῦ Μιλιτιάδη καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ εἶχαν χαράξει ἐπιγραφὰς τιμητικὰς γιὰ ἕνα Ρωμαῖο καὶ ἕνα Θράκα). ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ Ρωμαῖος ἦταν ὁ Γάιος Ἰούλιος Νικάνωρ, ποὺ ἐπονομαζόταν «νέος Θεμιστοκλῆς». Τὴ μορφὴ τοῦ Μιλιτιάδη οἰκαιοποιήθηκε⁸⁸ ὁ Θράκας βασιλιάς Ροιμπτάλκης.

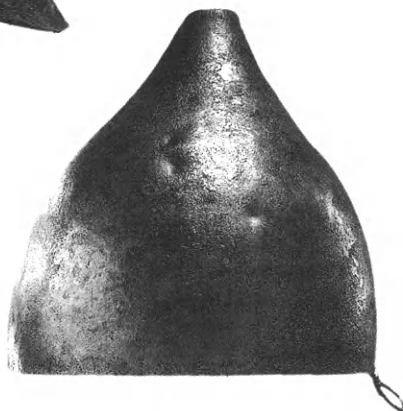
Γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴν ἐκδίωξη τῶν Περσῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, οἱ Ἀρχαῖοι θεώρησαν τὸν Μιλιτιάδη τὸν πρῶτο κοινὸ εὐεργέτη τῆς Ἑλλάδος. Διηγούμενος ὁ Pausanias⁸⁹ τὰ κατὰ τὸν Φιλοποίμενα λέει ὅτι «*καὶ ἤδη τὸ μετὰ τοῦτο ἐς ἀνδρῶν ἀγαθῶν φορὰν ἔληξεν ἢ Ἑλλάς. Μιλιτιάδης μὲν γὰρ ὁ Κίμωνος τοὺς τε*

ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντας τῶν βαρβάρων κρατήσας μάχῃ καὶ τὸν Μίδων ἐπισχὼν στόλον ἐγένετο εὐεργέτης πρῶτος κοινῇ τῆς Ἑλλάδος, Φιλοποίμην δὲ ὁ Κραύγιδος ἔσχατος» (καὶ ἥδη κατοπιν ἔπαυσε ἡ Ἑλλάδα νὰ δημιουργεῖ γενναίους ἄνδρες. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ γιὸς τοῦ Κίμωνος, τοὺς βαρβάρους ποὺ εἶχαν ἀποβιθαστεῖ στὸν Μαραθῶνα νίκησε σὲ μάχῃ, καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δύναμης τῶν Μίδων ἀφοῦ ἀνέκοψε ἐγίνε ὁ πρῶτος εὐεργέτης ὅλης τῆς Ἑλλάδος· ὁ Φιλοποίμην, ὁ γιὸς τοῦ Κραύγιδος, ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος).

Στὸ μεγάλο ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας ἔχουν βρεθεῖ δύο χάλκινα κράνη ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ μάχῃ τοῦ 490 π.Χ. Τὸ ἓνα, ἐλληνικό, ἀρκετὰ φθαρμένο καὶ ἐλλιπές, φέρει σικτιῇ ἐπιγραφὴ Μιλτιάδες [ἀ]νέ[θε]κεν [τῷ Δί]. Τὸ ἄλλο εἶναι «ἄσσυριακὸ» 12 13

Εἰκ. 12. Χάλκινο κράνος, ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων στὴν Ὀλυμπία (Μουσεῖο Ὀλυμπίας ἀρ. Β. 2600).

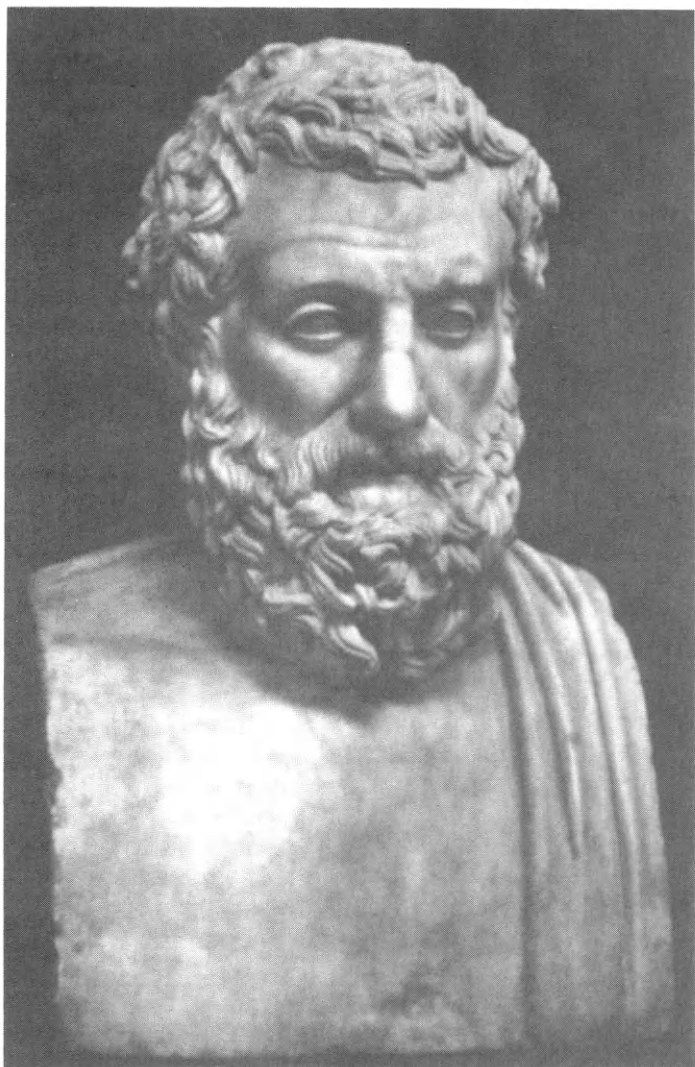
Εἰκ. 13. Χάλκινο περσικὸ κράνος, λάφυρο ἀπὸ τὴ μάχῃ τοῦ Μαραθῶνος, ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων στὴν Ὀλυμπία (Μουσεῖο Ὀλυμπίας ἀρ. Β. 5100).

κωνικό, ἀκέραιο, καὶ φέρει κι αὐτὸ σικτιῆ ἐπιγραφὴ *Ἀθηναῖοι μέδον λαβόντες*. Τὸ πρῶτο εἶναι ἀνάδημα⁹⁰ τοῦ σιρατηγοῦ καὶ τὸ δεύτερο τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους, ἀπὸ τὰ λάφυρα τῶν ἡττημένων Περσῶν, ἐκεῖνα ποὺ φύλαγε, μετὰ τὴ μάχη, ὁ Ἀριστείδης⁹¹.

Δὲν γνωρίζουμε ποῦ τάφηκε ὁ Μιλιάδης. Πολλὰ χρόνια μετὰ τὴ μάχη ἰδρύθηκε στὸν Μαραθῶνα, στὸ ἐπισημότερο σημεῖο τοῦ πεδίου, μνημεῖο πρὸς τιμὴν του. Κατὰ τὸν Πausanias⁹² *«καὶ ἀνδρὸς ἐσιν ἰδίᾳ μνηῖμα Μιλιάδου τοῦ Κίμωνος, συμβάσης ὑστερόν οἱ τῆς τελευταίας Πάρου τε ἀμαρτιόντι καὶ δι' αὐτὸ ἐς κρίσιν Ἀθηναίους καταστάντι»* (Γιὰ τὸν Μιλιάδην, γιὸ τοῦ Κίμωνος, ὑπάρχει ξεχωριστὸ μνημεῖο· ὁ θάνατός του συνέβη ἀργότερα [ἀπὸ τὴ μάχη δηλ.], μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Πάρου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας δικάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους). Ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα θεωρήθηκαν, πρῶτα ἀπὸ τὸν Leake⁹³, ὡς μνημεῖο τοῦ Μιλιάδην τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου ποὺ βρίσκονται βόρεια τοῦ Τύμβου. Ἡ ἄποψη τοῦ Leake δὲν εὐσταθεῖ, γιατί οἱ μεγάλοι ἀρχαῖοι ὀρθογώνιοι μαρμαρόπλινθοι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ πύργος εἶναι χτισμένος ἀνήκουν σὲ ταφικὸ μνημεῖο τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἐπίσης γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Ross ὅτι μπορεῖ νὰ ἦταν τὸ τρόπαιο ποὺ ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴ μάχη.

Ὁ μαραθωνομάχος Αἰσχύλος

- Ἡ ὑψηλότερη μορφή τῆς αἰτικῆς τραγωδίας, ὁ ποιητὴς Αἰ-
14 σχύλος (525/4 - 456 π.Χ.), ὑπῆρξε, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Κυνέγειρος, ἓνας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ποὺ πολέμησαν στὴ μεγάλη μάχη. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του πῆγε στὴ Γέλα τῆς

Είκ. 14. Προτομή τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ Αἰσχύλου.

Σικελίας καὶ ἐκεῖ πέθανε. Στὸν τάφο του οἱ Γελῶρι χάραξαν τὸ ἐπίγραμμα ποὺ ἀκολουθεῖ· μαρτυρεῖται γι' αὐτὸ ὅτι τὸ εἶχε συν-
θέσει⁹⁴ ὁ ἴδιος ὁ ποιητής:

*Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει
μνηῖμα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας·
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλσος ἄν εἴποι
καὶ βαθυχαιτίης Μῆδος ἐπιστάμενος.*

(Τὸν Αἰσχύλο τοῦ Εὐφορίωνα ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα σκεπάζει
νεκρὸ τοῦτο τὸ μνηῖμα τῆς σιποδότειρας Γέλας·
τὴ φημισμένη του ἀντρείουσὴν τὸ ἄλσος τοῦ Μαραθῶνα μπορεῖ νὰ μαρτυρήσῃ
κι ὁ μακρυμάλλης Μῆδος ποὺ τὴν γνώριζε καλά.)

Μὲ τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ συνδέεται κι ἓνας μεγάλος σύγχρο-
νος ποιητής, ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης. Μὲ τὸ ποίημά του,
Νέοι τῆς Σιδῶνος (400 μ.Χ.), παρουσιάζει τὴ φανταστικὴ ἀντίρ-
ρηση τῶν ποιητῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος γιὰ τὸ προβάδισμα
ποὺ ἔδωσε ὁ Αἰσχύλος στὴ συμμετοχὴ του στὴ μάχη, μνημονεύ-
οντας μόνο αὐτὴν στὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα καὶ ὄχι τὸ ποιητικὸ
ἔργο του.

Ὁ Καβάφης δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μᾶς θυμίζει ὅτι
ἡ ἀπορία γιὰ τὴ στάση τοῦ Αἰσχύλου ὑπῆρχε ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ
χρόνια. Ὁ Πausanias περιδιαβάζοντας στὴν Ἀθῆνα περιγρά-
φει⁹⁵ τὸ Ἐλευσίνιο λίγο παραπέρα ἀπὸ τὸ ὁποῖο «ναὸς Εὐ-
κλείας, ἀνάθημα καὶ τοῦτο ἀπὸ Μῆδων, οἱ τῆς χώρας Μαρα-
θῶνι ἔσχον. φρονῆσαι δὲ Ἀθηναίους ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ μάλιστα
εἰκάζω· καὶ δὴ καὶ Αἰσχύλος, ὥς οἱ τοῦ θίου προσεδοκᾶτο ἡ
τελευτή, τῶν ἄλλων ἐμνημόνευσεν οὐδενός, δόξης ἐς τοσοῦτο
ἥκων ἐπὶ ποιήσει καὶ πρὸ Ἀρτεμισίου καὶ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχί-
σας· ὁ δὲ τό τε ὄνομα πατρόθεν καὶ τὴν πόλιν ἔγραψε καὶ ὥς τῆς
ἀνδρείας μάρτυρας ἔχοι τὸ Μαραθῶνι ἄλσος καὶ Μῆδων τοὺς
ἐς αὐτὸ ἀποθάντας» (Παραπέρα ὑπάρχει ναὸς τῆς Εὐκλείας, ἀφιέ-

ρωμα καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὰ λάφυρα τῶν Μήδων, ποὺ εἶχαν ἀποθιβαστεῖ στὸν Μαραθῶνα. Γι' αὐτὴ τὴ νίκη οἱ Ἀθηναῖοι νομίζω πὼς ἦταν ἐξαιρετικὰ ὑπερήφανοι· ἰδιαίτερα ὁ Αἰσχύλος, καθὼς περίμεναν νὰ πεθάνει, ἐνῶ ἦταν τόσο φημισμένος γιὰ τὴν ποίησή του καὶ γιὰ ὅτι ἔλαβε μέρος στὶς ναυμαχίες τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τῆς Σαλαμίνας, τίποτε δὲν μνημόνευσε· μόνον τὸ ὄνομα τὸ δικό του καὶ τοῦ πατέρα του καὶ τὴν πόλη [τὴν Ἀθήνα] καὶ ὅτι μάρτυρες τῆς ἀνδρείας του ἔχει τὸ ἄλσος τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοὺς Μήδους ποὺ εἶχαν ἀποθιβαστεῖ ἐκεῖ). Τὴν ἀπορία τῶν ἀρχαίων, ποὺ πρῶτος μνημονεύει ὁ Πausanias, ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἀθήναιος⁹⁶.

Ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος

Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ στὴ νίκη τοῦ 490 π.Χ. τοῦ πολεμάρχου Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος σκοτώθηκε στὴν τελευταία φάση τῆς μάχης, στὴ σύρραξη κοντὰ στὰ καράβια τῶν Περσῶν⁹⁷, ὅπου βρῆκαν ἀκόμη τὸν θάνατο ὁ στρατηγὸς Σιποίλεις καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου Κυνέγειρος. Ὁ Καλλίμαχος διοικοῦσε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης τὸ δεξιὸ κέρας τῆς ἀθηναϊκῆς παράταξης. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἴσχυαν τότε στὴν Ἀθήνα, ὁ πολέμαρχος εἶχε πάντα κατὰ τὴ μάχη αὐτὴ τὴ θέση, καὶ ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ παρατάσσονταν οἱ ἄντρες τῆς κάθε φυλῆς σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη τάξη. Τὸ ἀριστερὸ κέρας τῆς παράταξης εἶχαν οἱ 1.000 Πλαταιεῖς.

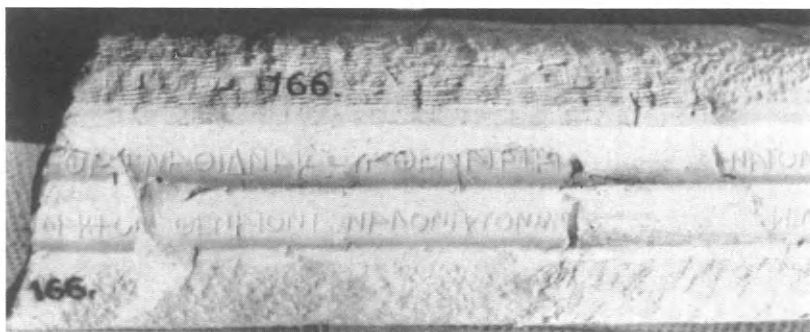
Ὁ Καλλίμαχος τιμήθηκε εὐθύς μετὰ τὸν θάνατό του μὲ ἀνάθημα στὴν Ἀθηνᾶ, στὴν Ἀκρόπολη. Ἦταν ἄγαλμα τῆς Ἱριδος, ἀγγελιαφόρου τῶν θεῶν, ἰδρυμένο πάνω σὲ ἰωνικὸ κίονα μὲ κιονόκρανο. Ἀνάμεσα στὶς ραβδώσεις τοῦ κίονα οἱ ἀρχαῖοι χά- 15
ραξαν ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται τμήματα μόνο. Ἡ

συμπλήρωσή του⁹⁸, υποθετική, βασίζεται στο αρχαίο μέτρο και σε εκφράσεις άλλων επιγραμμάτων η αρχαίων κειμένων.

[τένδε με δῆμος] ἔθηκεν Ἀφιδναίο[ν] τᾷθιναίαι·
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον, ἡοὶ Ὀ[λύμπια δόματ]α ἔχουσιν.
 [Καλίμαχος πολέ]μαρχος Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα·
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸς] ἡ[ελένον] ὄν[ομαστὸν ἔθηκεν·]
 παισὶν Ἀθηναίων μν[ῆμα λιπὸν ἀρετῆς].

(Αὐτὴν ἐδῶ ὁ δῆμος τῶν Ἀφιδναίων ἀφιέρωσε στὴν Ἀθηνᾶ, τὴν ἀγγελιαφόρο τῶν ἀθανάτων θεῶν ποὺ κατοικοῦν στὸν Ὀλυμπο.

Ὁ πολέμαρχος Καλίμαχος τὸν ἀγῶνα τῶν Ἀθηναίων στὸν Μαραθῶνα γιὰ τὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ἔκανε ὀνομαστὸ καὶ στὰ παιδιὰ τῶν Ἀθηναίων ἄφησε μνημεῖο ἀρετῆς.)

Στὴ φωτογραφία (εἰκ. 15α) τμῆμα τοῦ κίονος μὲ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου· στὴν ἐπόμενη σελίδα ἀναπαράσταση (εἰκ. 15β) τοῦ μνημείου τοῦ Ἀθηναίου πολεμάρχου.

Ἡ ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Καλλιμάχου στὴ σελίδα τοῦτη εἶναι μία ἀπὸ τὶς πολλὰς ποὺ προτείνονται ἀπὸ τοὺς φιλόλογους καὶ τοὺς ἐπιγραφικούς. Πλαί στὴν ἀναπαράσταση παρατίθενται πέντε ἀκόμη ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις τοῦ ἴδιου κειμένου· ὅλες οἱ συμπληρώσεις τοῦ ἐπιγράμματος στηρίζονται σὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα· καμία δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀποδεκτὴ.

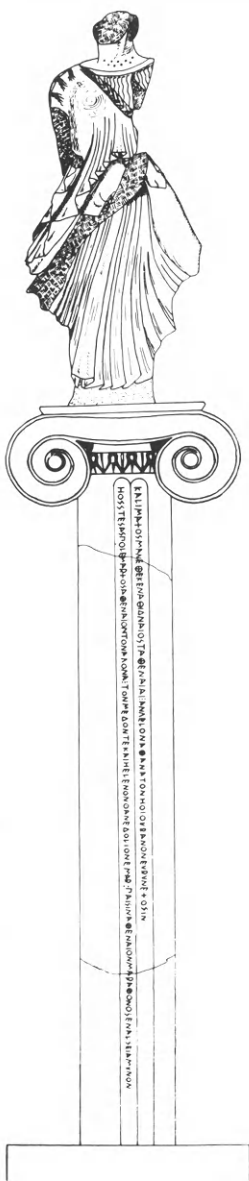
[Καλλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖος τᾷθεναίαι:
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον, ἡοὶ Ὁ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν.
 [Καλλίμαχος πολέ]μαρχος Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μέ[δον τε καὶ ἡ]ελένον ὄ[ρινε μέγιστον:]
 παισὶν Ἀθηναίων Μα[ραθῶνος ἄν' ἱερὸν ἄλσος].
 IG I² 609. (1924)

[Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾷθεναίαι:
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον ἡοὶ Ὁ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν, /
 [. . . .⁸ . . . πολέ]μαρχο[s] Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶν. . . ἡ]ελενονο[. . . .¹¹ . . . :]
 παισὶν Ἀθηναίων μν[.²¹]
 Meiggs - Lewis, SGDI 18. (1969)

[Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾷθεναίαι:
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον ἡοὶ Ὁ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν.
 [? Καλίμαχος πολέ]μαρχος Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸ ἡ]ελένον ὄ[(ω) — ^{ca.11} — :]
 παισὶν Ἀθηναίων μν[εμ? — ωω — ωω — :].
 Hansen, CEG I 256. (1983)

[. . . .⁹ . . . μ' ἄν]έθεκεν Ἀφιδναῖο[s] τᾷθεναίαι:
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον, ἡοὶ Ὁ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν,
 [ἐμέτερος πολέ]μαρχος Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα:
 τὸν Μα[ραθῶνι πρὸ ἡ]ελ(λ)ένον ὄ[νομ' ἐστεφάνωσεν:]
 παισὶν Ἀθηναίων μν[έμεν δ' ἀρετῆς κατέλειπεν]
 Hansen, *Hermes* 116, 1988, 482-483 [=SEG 38 (1988) 17]
 (1988)

[? Καλίμαχος μ' ἄν]έθεκεν Ἀ<φ>ιδναῖο[s] τᾷθεναίαι: /
 ἄν[γελον ἄθ]ανάτον ἡοὶ Ὁ[λύμπια δόματ'] ἔχουσιν / *vacat*
 [— ωω — πολέ]μαρχος Ἀθηναίων τὸν ἀγῶνα: /
 τὸν Μα[ραθῶν ωω] ΕΛΕΝΟΝΟ [— — — ^{c.11} — :] /
 παισὶν Ἀθηναίων μν[εμ — ωω — ωω — ω].
 IG I³ 784. (1994)

Τοπογραφία τοῦ Μαραθῶνος

Τὸ Ἡράκλειο

Ὁ ἐπισκέπτης τοῦ Μαραθῶνος συνήθως χρησιμοποιεῖ τὸν δρόμο ποὺ ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη Παλλήνη, τὴ Νέα Μάκρη καὶ συνεχίζει πρὸς τὸν Μαραθῶνα. Ἀφοῦ ἀφήσουμε τὴ Νέα Μάκρη, φτάνοντας στὴν ἀμερικανικὴ βάση βρισκόμαστε στὴν περιοχὴ ὅπου τοποθετεῖται τὸ σημαντικότερο ἱερὸ τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὴν περιγραφὴ⁹⁹ τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ.: *«οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν παραταγμένοι σὺν τέρμενος τοῦ Ἡρακλέους ὅταν ἦλθαν γιὰ βοήθεια καὶ ἐνώθηκαν μαζί τοὺς ὅλοι οἱ Πλαταιεῖς»*. Γιὰ τὸ ἱερὸ αὐτὸ υπάρχουν κι ἄλλες μαρτυρίες, δύο ἐπιγραφές ποὺ προέρχονται χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ αὐτό. Ἡ παλιότερη¹⁰⁰, λίγο νεότερη ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος (490-480 π.Χ.), ἔχει ὡς θέμα τῆς τὸν κανονισμό τῶν ἀγῶνων ποὺ γίνονταν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους (σ. 137, ἀρ. 21). Ἡ δευτέρη ἐπιγραφὴ εἶναι ἕνα ἐπίγραμμα¹⁰¹ ἐλλιπές, ποὺ χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ μνημονεύει τὴν ἀφιέρωση κάποιου πολύτιμου πράγματος στὸν Ἡρακλῆ, ἴσως γιὰ νίκη στὰ Ἡράκλεια Ἑμπύλια (σ. 139, ἀρ. 34)· γιὰ τὸν Ἡρακλῆ ποὺ λατρευόταν στὸν Μαραθῶνα ὀνομαζόταν Ἑμπύλιος, αὐτὸς δηλαδὴ ποὺ βρίσκεται στὶς πύλες. Ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα φαίνεται πὼς τὸ στενὸ μέρος τῆς στεγνῆς γῆς ἀνάμεσα στὸ Ἀγριελίκι καὶ τὴ θάλασσα, ἀπὸ ὅπου περνοῦσε ὑποχρεωτικὰ ὁ ὁδοιπὸρος ποὺ

ἐρχόταν ἀπὸ τὸν Νότιο, ὀνομαζόταν στὰ ἀρχαῖα χρόνια, τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα, *Πύλαι*. Στὸ σημεῖο αὐτό, στὴν περιοχὴ ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Βαλαρία, ἦταν πιθανῶς καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρακλῆ, ἐξαιρετικὰ σεβαστὸ ἀνάμεσα στοὺς Μαραθῶνιους. Ὁ περιηγητὴς Πausanias λέει¹⁰² πὼς «*λατρεύουν δὲ καὶ οἱ Μαραθῶνιοι αὐτοὺς ποὺ ἔπασαν στὴ μάχη καὶ τοὺς ὀνομάζουν ἥρωες, καὶ τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὀνομάστηκε ὁ δῆμος, καὶ τὸν Ἑρακλῆ. Λένε ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες θεώρησαν θεὸ τὸν Ἑρακλῆ*».

Οἱ ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ Ἑρακλέους μᾶς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς πηγῆς. Τοὺς μνημονεύει ὁ Πίνδαρος στοὺς *Ὀλυμπιονίκους*¹⁰³ καὶ στοὺς *Πυθιονίκους*¹⁰⁴. Κατὰ τὸν σχολιαστὴ τοῦ Πινδάρου στοὺς *Ὀλυμπιονίκους* «*ἀργύραι φιάλαι ἄδλα ἦσαν ἐν Μαραθῶνι ἐν τοῖς Ἑρακλείοις*», ὅπως τὰ μνημονεύει ὁ ποιητὴς (*ἀργυρίδεσσιν*).

Τὸ Ἑράκλειο τοῦ Μαραθῶνος ὑπονοεῖ ὁ Λουκιανὸς¹⁰⁵ λέγοντας ὅτι «ὁ Ἑρακλῆς καθιερώθηκε ὡς θεὸς ἀλλὰ ὁ Εὐρυσθεὺς ποὺ τὸν διέταξε ἔχει πεθάνει. Ὁ ναὸς τοῦ Ἑρακλέους, ποὺ ἦταν σκλάβος, καὶ ὁ τάφος τοῦ Εὐρυσθέως, ποὺ ἦταν ὁ κύριός του, βρίσκονταν κοντὰ κοντά».

Ὁ Λουκιανὸς ἀναφέρεται στὴν ἱστορία ποὺ διηγεῖται ὁ Στράβων¹⁰⁶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Εὐρυσθέως στὸν Μαραθῶνα: «Ὁ Εὐρυσθεὺς λοιπὸν ἐκστράτευσε μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν παιδιῶν τοῦ Ἑρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου στὸν Μαραθῶνα, καὶ ὅπως ἱστορεῖται σκοτώθηκε στὴ μάχη. Τὸ σῶμα του τάφηκε στὸν Γαργητὸ καὶ τὸ κεφάλι του, ποὺ τὸ ἔκοψε ὁ Ἰόλαος, τάφηκε χωριστὰ στὴν Τρικόρυνθο κοντὰ στὴν κρῆνη Μακαρία, κάτω ἀπὸ τὸν ἀμαξιτὸ δρόμο. Ὁ τόπος ὀνομάζεται Εὐρυσθέως κεφαλὴ».

Οἱ μαρτυρίες τοῦ Λουκιανοῦ, ποὺ τοποθετεῖ τὸν τάφο τοῦ Εὐρυσθέως πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἑρακλέους, καὶ τοῦ Στράβωνος, ποὺ ὀρίζει πὼς ὁ τάφος βρισκόταν κοντὰ στὴν κρῆνη

Μακαρία, ἀποτελοῦν ἐπιχειρήματα γιὰ ἄλλην θέση τοῦ Ἑρακλείου, στὰ ΒΔ. τῆς πεδιάδος καὶ ὄχι στὰ ΝΔ., στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὸ Ἀγριελίκι καὶ τὴ θάλασσα.

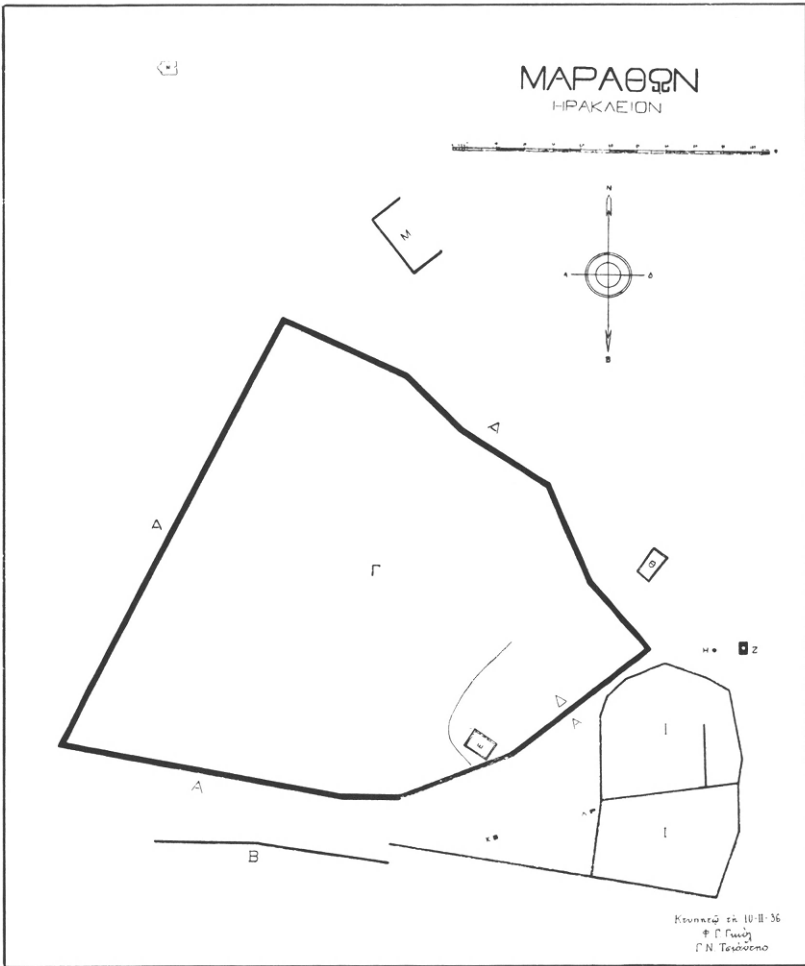
- Πολὺ κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὴν περιοχὴ Βρανᾶ, τοποθετοῦσε ὁ Γ. Σωτηριάδης τὸ Ἑράκλειο. Σὲ 16 ἀπόστασι 100 περίπου μέτρων βόρεια τῆς ἐκκλησίας εἶχε ἀποκαλύγει μεγάλο περίβολο ὅπου, κατ' αὐτόν, οἱ ἔφρηβοι τοῦ Μαραθῶνος γυμνάζονταν καὶ ἐκπαιδεύονταν στὴ στρατιωτικὴ τέχνη. Σ' αὐτόν τὸν περίβολο ὑποστήριζε ὅτι βρισκόταν καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρακλέους.

Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Σωτηριάδη γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἑρακλείου βασίζεται καὶ στὴν πεποίθησή του ὅτι ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν καὶ ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος. Στὴν κορυφὴ τῆς προεξοχῆς ποὺ κάνει τὸ Ἀγριελίκι πρὸς τὴν Μπρεξίζα βρῆκε ἀρχαία ὀχύρωση περιμέτρου 300 μ., τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴ ἀνάγει τουλάχιστον στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Στις ὑπώσεις τοῦ ὀχυρωμένου βράχου δὴ ἦταν καὶ οἱ κατοικίες¹⁰⁷. Ἡ ἀπογὴ τοῦ αὐτῆ ὅμως δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ εὐρήματα καὶ ἀπὸ τὴ νεότερη ἐξέταση τῶν ἐρεπίων τῆς ὀχύρωσης¹⁰⁸.

Ἡ Μακαρία πηγὴ

Ὁ Πausanias ἀναφέρει στὴν περιγραφὴ¹⁰⁹ του τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὴν πηγὴ *Μακαρία*: «*ὑπάρχει σιτὸν Μαραθῶνα πηγὴ ποὺ ὀνομάζεται Μακαρία· γι' αὐτὴν λένε τοῦτα περίπου*» καὶ καταλήγει «*ἐδὼ ἡ Μακαρία, κόρη τῆς Διόπειρας καὶ τοῦ Ἑρακλέους, σφάχτηκε μόνη τῆς κι ἔτσι ἔγινε δυνατόν στοὺς Ἀθηναίους νὰ νικήσουν σιτὸν πόλεμο καὶ στὴν πηγὴ νὰ πάρει τὸ ὄνομά της*». Ἡ ἀρχαία Μακαρία εἶναι, πιθανότατα, ἡ μεγάλη πηγὴ (Μεγάλο Μάτι) ποὺ ἀναβλύζει καὶ σή-

Εικ. 16. Ἀρχαῖος περίβολος κοντὰ σὶ τὸν Ἅγιον Δημήτριον, σὶ τὸν Βρανᾷ Μαραθῶνος.

μερα πλάι σὶὸν δρόμο Μπέι - Κάτω Σούλι, σὶὸ βορειοανατολικὸ ἄκρο τῆς πεδιάδας, κάτω ἀπὸ τὸ βουνὸ Σταυροκοράκι. Καὶ σήμερα ἔχει πλούσια νερὰ τὰ ὁποῖα χύνονται σὶὴν πεδιάδα, κάποτε μάλιστα ὕδρευόταν ἡ Ἀθῆνα ἀπὸ αὐτά, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸ ἀντλιοστάσιο ποὺ ὑπάρχει ἐκεῖ. Στὴ γερμανικὴ κατοχὴ μάλιστα προστατευόταν ἀπὸ φρουρά. Σῶζεται ἀκόμῃ ἀπείραχτο τὸ μικρὸ ὄχυρὸ γιὰ τὸν φρουρὸ στρατιώτη τοῦ κατοικοῦ στρατοῦ.

Τὸ νερὸ τῆς Μακαρίας, μὲ κοίτη ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ μὲ τὰ χρόνια, διέσχιζε τὴν πεδιάδα καὶ χυνόταν σὲ λίμνη, κοντὰ σὶὴν Κυινόσουρα. Τὴ λίμνη μνημονεύει ὁ Πausanias¹¹⁰ εὐθὺς μετὰ τὴ Μακαρία: «Στὸν *Μαραθῶνα* ὑπάρχει λίμνη ἐλώδης κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της· σ' αὐτὴν ἔπεφταν οἱ βάρβαροι κατὰ τὴν αἰακτὴ φυγὴ τοὺς ἐπειδὴ δὲν γνώριζαν τὰ περάσματα, καὶ λένε πὼς οἱ μεγαλύτερες ἀπώλειές τοὺς ὀφείλονται σ' αὐτό». Τὸ ἔλος αὐτό, τὸ Μεγάλον Ἐλος, ἀποξηράνθηκε τὰ νεότερα χρόνια καὶ μάλιστα χιτίζονται σπῖτια σὶὴν ἔκτασή του. Τμῆμα του πλημμυρίζει ἀκόμῃ. Στὰ ἀρχαῖα χρόνια τὸ κλίμα τῆς περιοχῆς ἦταν ὑγρὸ καὶ πιθανῶς νοσηρό. Ἦδῃ ὁ Ἀριστοφάνης¹¹¹ μνημονεύει τὰ κουνούπια ποὺ ὑπῆρχαν σὶὴν Τρικόρυνθο μὲ τὴ φράση *ἐμπὶς Τρικουρυσία*, δηλ. τρικουρύσιο κουνούπι. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνη τὸ ἐπεξηγεῖ: *λέγεται ἐμπὶς Τρικουρυσία ὡς ἐν Τρικορύνθῳ πολλῶν ἐμπίδων γινομένων, ἔστι γὰρ ἀλωδὴς καὶ κάθυγρος ὁ τόπος* (ὀνομάζεται τρικουρύσιο κουνούπι γιὰ τὴν Τρικόρυνθο ὑπάρχουν πολλὰ κουνούπια· ὁ τόπος εἶναι κατάφυτος καὶ πολὺ ὑγρὸς). Τὴ μορφὴ αὐτὴ τοῦ τόπου εἶχε ὑπόγῃ του ὁ Σιμωνίδης¹¹² ὀνομάζοντας τὸ πεδίο τῆς μάχης *Μαραθώνιον ἄλσος* καὶ πολὺ ἀργότερα ὁ Πausanias¹¹³ ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὸ *Μαραθῶνι ἄλσος*. Ὁ περιγητὴς συνεχίζοντας λέει¹¹⁴ πὼς «πάνω ἀπὸ τὴ λίμνη ὑπάρχουν λίθινες φάντες τῶν ἀλόγων τοῦ Ἀρταφέρνη καὶ στὰ βράχια σημάδια ἀπὸ τὴ σκηνή του. Ἀπὸ τὴ λίμνη κυλαεῖ ποτάμι μὲ νερὸ κατάλληλο γιὰ

τὰ ζῶα ποὺ βόσκουν κοντά της, κοντὰ σὴν ἐκβολή του ὅμως τὸ ποτάμι γίνεται ἀλμυρὸ καὶ γεμίζει θαλασσινὰ γύρια».

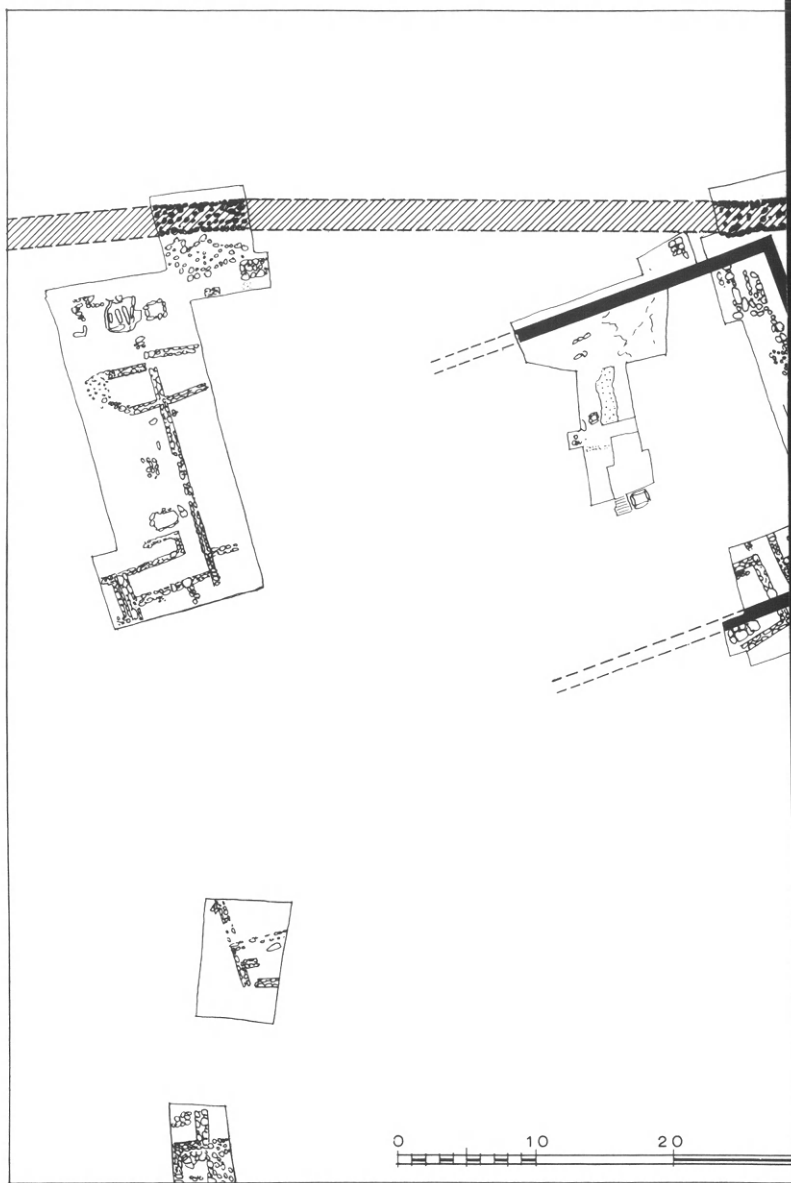
Ἡ δοξασία γιὰ τὶς λίθινες φάντες τῶν ἀλόγων τοῦ Ἀρταφέρνη εἶναι μεταγενέστερη καὶ φαίνεται πὼς λατομικὰ λαξεύματα πάνω ἀπὸ τὴ λίμνη θεωρήθηκαν, ἀπὸ τὸ σχῆμα τους, ὡς παχυνὰ ἀλόγων. Τὸ νερὸ τῆς Μακαρίας, ποὺ ἀδέατο κυλοῦσε ὡς τὴ λίμνη, κυνόταν μετὰ σὴν θάλασσα. Τὴ λίμνη λοιπὸν θεωρεῖ ὡς πηγὴ τοῦ γλυκοῦ νεροῦ ὁ Πausanias, ἐνῶ ἦταν μόνο σταθμὸς σὴν πορεία τοῦ ποταμοῦ τῆς Μακαρίας.

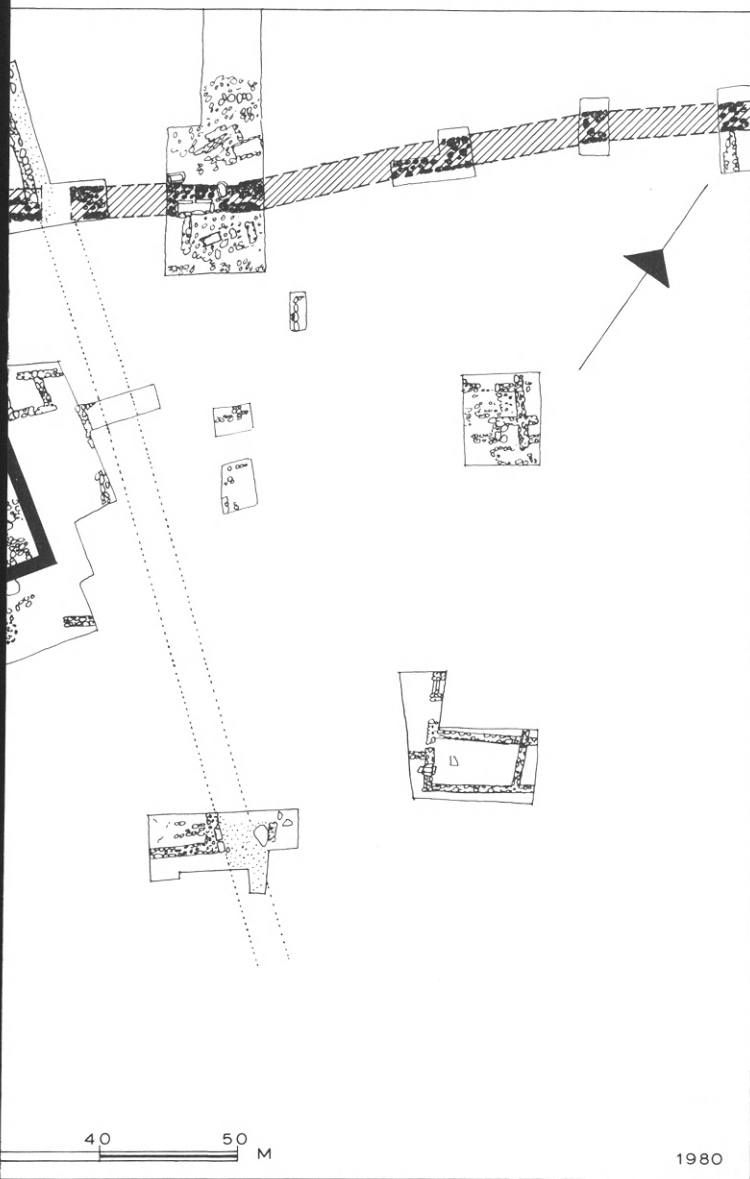
Πλάσι

Ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος τοποθετεῖται ἀπὸ ὀρισμένους σὴν θέσῃ Πλάσι, ὅπου βρέθηκαν λείψανα οἰκισμοῦ ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ὠς τὴ ρωμαϊκὴ. Βρίσκεται ἐκεῖ λοιπὸν 17 κεραμικὴ νεολιθικὴ, πρωτοελλαδική, μεσοελλαδικὴ καὶ μυκηναϊκὴ. Ἀρχαῖκός περίβολος μνημειακῆς κατασκευῆς δείχνει τὴ συνέχιση τῆς κατοίκησης ποὺ εὐνοήθηκε ἀπὸ τὴν παραλιακὴ θέσῃ τῆς περιοχῆς, τὸ εὐφορὸ ἔδαφος καὶ τὴν ὑπαρξὴ νεροῦ. Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ὅμως ἐκεῖ ἀκόμη στοιχεῖα ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ταύτιση τοῦ χώρου μὲ τὸ κύριο μέρος τοῦ δήμου, δηλαδὴ κάποιο ἱερό του ἢ ἐπιγραφὲς καὶ ἀναθήματα¹¹⁵.

Ἄλλων δήμων, λ.χ. τοῦ γειτονικοῦ Ραμνοῦντος, ἔχει βρεθεῖ ὁ συγκροτημένος οἰκισμός: σπήτια, δρόμοι, μικρὰ ἱερά, ἐργαστήρια. Ἐδῶ σὺν Πλάσι δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀκόμη χαρακτηριστικὰ λείψανα οἰκισμοῦ ἐνὸς πλούσιου δήμου ὅπως ὁ Μαραθῶνας. Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Μαραθῶνιοι νὰ ζοῦσαν σὲ ἀγροικίες σκορπισμένες σ' ὅλη τὴν κτηματικὴ του περιφέρεια, ὅπως εἶναι φανερὸ πὼς συνέβαινε σὺν μεταγενέστερα χρόνια.

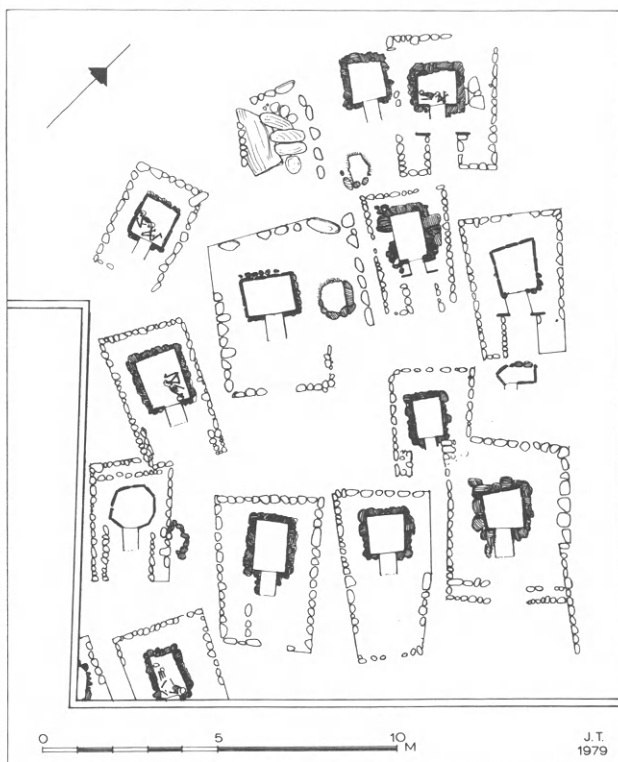
Εικ. 17. Προϊστορικά οικόδομικά λείψανα στο Πλάσι Μαραθῶνος.

Τσέπι

Τὰ μεγάλα προϊστορικά κέντρα τοῦ Μαραθῶνος, ἐρευνημένα συστηματικά, εἶναι τὸ πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τσέπι καὶ τὸ μεσοελλαδικὸ τοῦ Βρανᾶ. Ἡ θέσις *Τσέπι* βρίσκεται σὺς παρυφῆς τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος, στοὺς πρόποδες **18** τοῦ μικροῦ βουνοῦ Κοτρώνι ποῦ ἡ κορυφή του μεταβλήθηκε τὰ

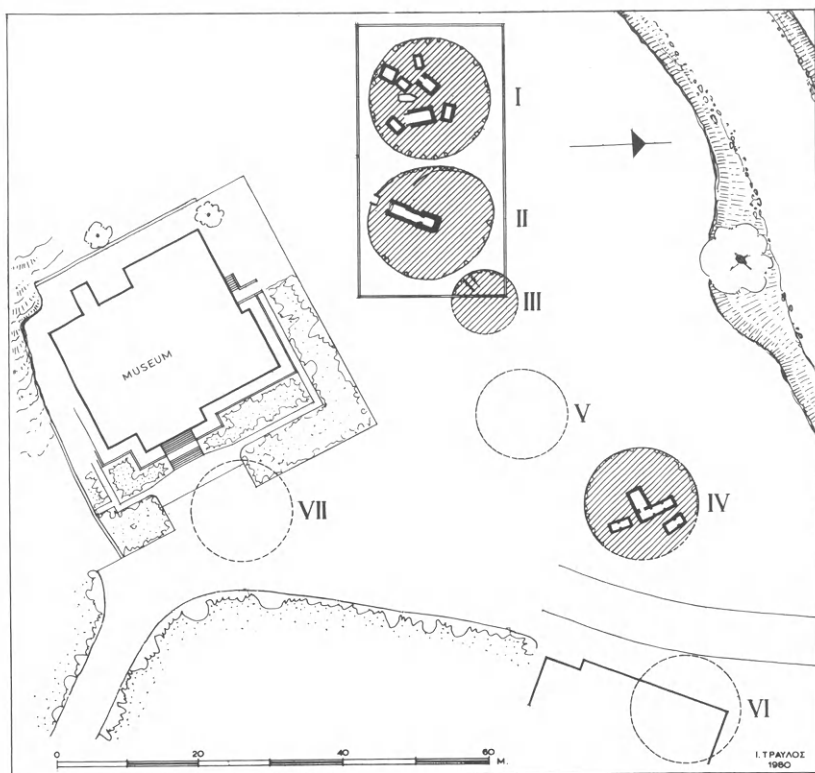
Εἰκ. 18. Πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο στὸ Τσέπι Μαραθῶνος.

τελευταία χρόνια σὲ πολεμικὸ ἐλικοδρόμιο. Ἐκεῖ ὁ Σπ. Μαρινάτος ἀνέσκαψε¹¹⁶ μεγάλο πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, ουστηματικῆς μορφῆς καθὼς οἱ τάφοι εἶναι τοποθετημένοι μὲ τάξη, σὲ σειρές, ὀρθογώνιοι ἢ καὶ κυκλικοί, ντυμένοι ἐσωτερικὰ μὲ πλάκες ἢ ξερολιθιά, μὲ ἄνοιγμα ἐμπρὸς ποὺ κλεινόταν μὲ πέτρες. Γιὰ σκέπασμα χρησίμευαν μεγάλες πλάκες ποὺ κι αὐτὲς καλύπτονταν μὲ κῶμα. Τὸν νεκρὸ τοποθετοῦσαν σὲ στάση συνεσταλμένη. Ὅταν ἔπρεπε νὰ γίνεи νέα χρῆση τοῦ τάφου παραμερίζονταν τὰ ὅσα τοῦ προηγούμενου νεκροῦ γιὰ τὴ δημιουργία χώρου. Ἀπὸ τὰ λίγα κτερίσματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς τάφους καὶ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τους προκύπτει πὼς τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ τὸ χρησιμοποιοῦσαν κάτοικοι τῶν νησιῶν τῶν Κυκλάδων ποὺ γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς.

Βρανᾶ

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θέση Τσέπι πρὸς τὰ ΝΔ. βρίσκεται τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος, ποὺ χτίστηκε πολὺ κοντὰ στὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Βρανᾶ, στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι. Ἐπὶ ταφικοὶ τύμβοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ **19** τέσσερις ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹¹⁷, ἀποτελοῦν ἓνα νεκροταφεῖο ἀπὸ τὰ σημαντικότερα στὴν Ἀττικὴ. Οἱ τύμβοι αὐτοὶ ἦταν γνωστοὶ ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. καὶ περιγράφονται πολὺ συνοπτικὰ ἤδη ἀπὸ τὸν Leake καὶ τὸν Fraser. Περιβάλλονται κυκλικά ἀπὸ πέτρες πλακοειδεῖς καὶ ἔχουν τὸ σχῆμα τῆς ἀσπίδας. Τὸ μεγαλύτερο ὕψος τους ἀπὸ τὴ γύρω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους εἶναι 1.50 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τύμβων ὑπάρχει δεύτερη κυκλικὴ κατασκευὴ καὶ τουλάχιστον ἓνας λακκοειδὴς

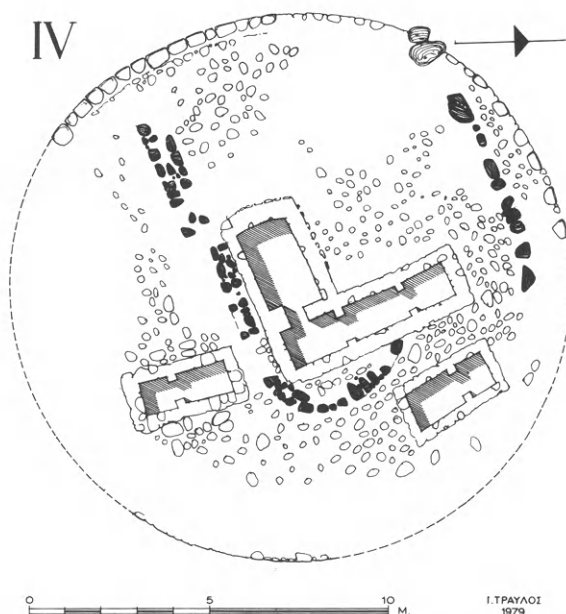

Είκ. 19. Τοπογραφικό σχέδιο τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος καὶ τῶν τύμβων τοῦ Βρανᾶ.

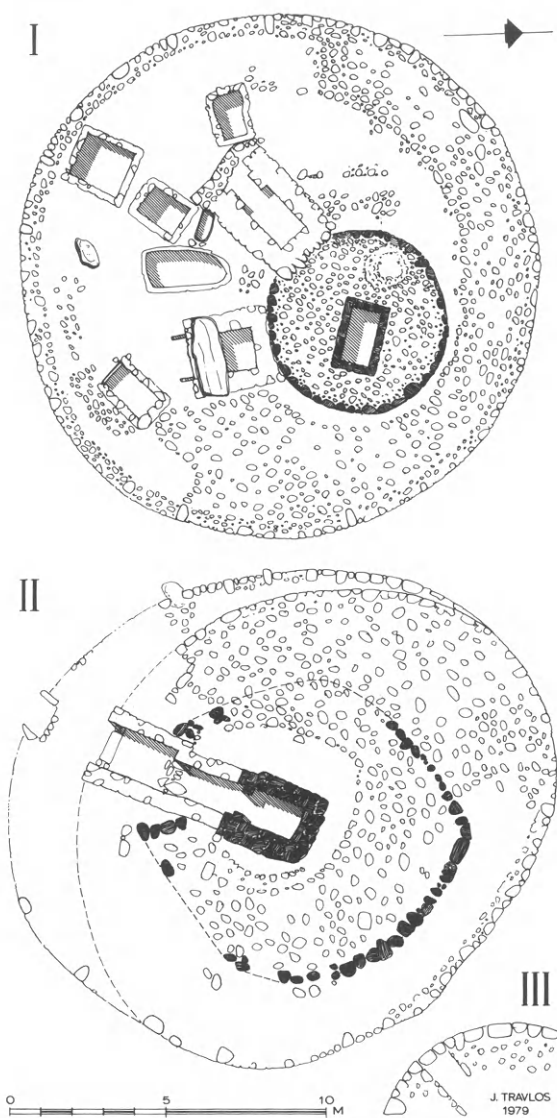
τάφος, πού σκεπαζόταν μὲ πλάκες. Οἱ νεκροὶ τοποθετοῦνταν συνεσταλμένοι.

Οἱ τύμβοι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ὁ τύμβος I περιεῖχε 7 κιβωτίσκηρους ἢ λακκοειδεῖς τάφους, ὁ ἕνας στὸν ἐσώτερο κύκλο καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ στὸν ἐξωτερικὸ κύκλο. Ὁ τύμβος II εἶναι ἀκανόνιστος κυ-

κλικός, με τάφο στο κέντρο του που περιβαλλόταν με τρείς έσω-
 τερικούς περιβόλους. 'Ο τύμβος III, μικρός σέ έκταση, περιείχε
 δύο κτιστούς λακκοειδείς τάφους. 'Ο τύμβος IV, μεγάλος καὶ **20**
 σχεδόν κυκλικός, διαμ. 15 μ., είχε υποστεί καταστροφή από τὴν
 ἐγκατάσταση ἰταλικοῦ πυροβολείου κατὰ τὸν πόλεμο. Τὸ κύριο
 στοιχεῖο του ἐσωτερικά εἶναι στενόμακρος χώρος χωρισμένος με
 μικροὺς τοίχους σέ τέσσερα μέρη γεμάτα ὅσα ἀνακατεμένα,
 λίγα μικρά ἀγγεῖα καὶ σφονδύλια. Φαίνεται πὼς τὰ ὅσα, κατὰ
 τὴ διαπίστωση τοῦ Μαρινάτου, προέρχονταν ἀπὸ ἀνακομιδὲς
 καὶ ὄχι ἀπὸ νεκροὺς πού εἶχαν ταφεῖ ἐξ ἀρχῆς ἐκεῖ, καὶ παρα-
 μερίσθηκαν κατὰ τὴ νέα χρῆση τοῦ χώρου.

Εἰκ. 20. 'Ο ταφικὸς τύμβος IV τοῦ Βρανᾶ.

Εικ. 21. Οί ταφικοί τύμβοι I και II τοῦ Βραναῖ.

Ὁ τύμβος Ι ἀνήκει στὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ (2000-1600 π.Χ.), ὁ ΙΙ εἶναι νεότερος κατὰ μία γενιὰ καί, σύμφωνα μὲ τὸν 21
Μαρινάτο, χρονολογεῖται μετὰ τὸ 1550 π.Χ., ἐνῶ τὰ εὐρήματα
τῶν ἄλλων δύο εἶναι νεότερα καὶ ἀνήκουν σιτὸν 14ο καὶ 13ο
π.Χ. αἰῶνα.

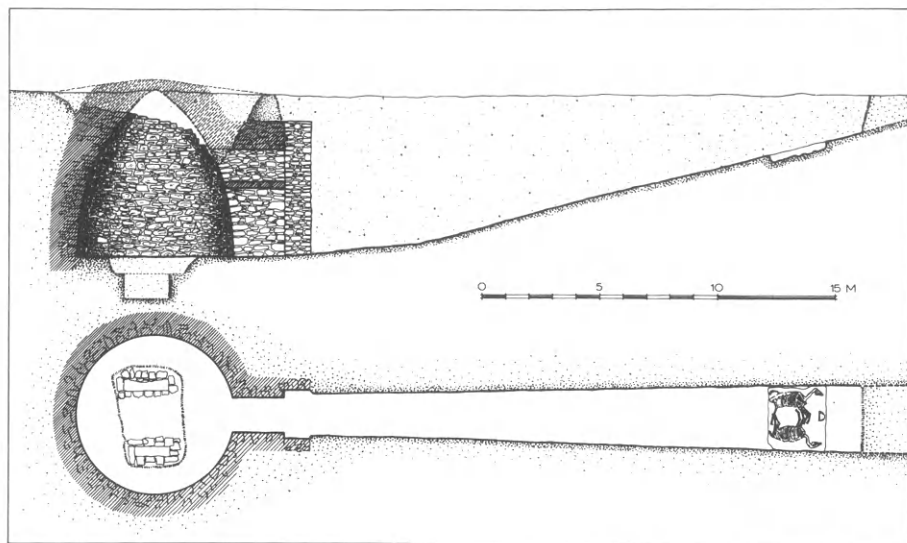

Ὁ θολωτὸς τάφος

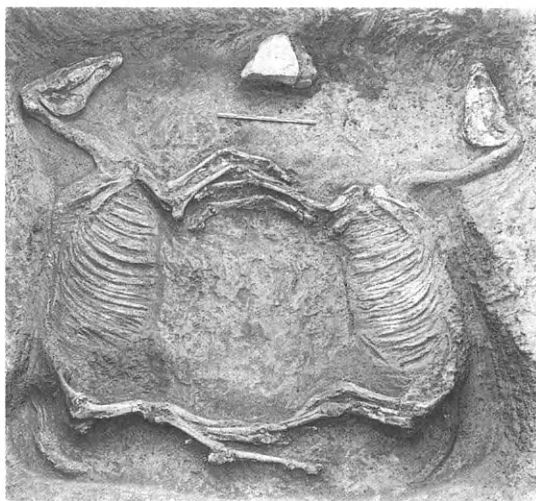
Σὲ ἀπόσταση 400 μ. πρὸς τὰ ΝΑ. ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν
τύμβων σώζεται πλήρης θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος ἐσωτ. ὕψ.
7.20 μ., ἀνασπλωμένος καὶ στεγασμένος. Εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 22
1933-1935 ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη¹¹⁸, τὸν ἀνασκαφέα τοῦ
Θέρμου, Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν καθηγητὴ τοῦ
Πανεπιστημίου. Στὸ ἐσωτερικόν, διαμ. 7 μ., περιεῖχε δύο λακκο-
ειδεῖς τάφους σιτοῦς ὁποῖους βρέθηκαν χρυσοὶ ἀγγεῖοι, κύπελλο
ἢ ποιτήριο. Στὴν ἀρχὴ τοῦ μακρότατου, μήκ. 25 μ., ἐπικλινούσ
δρόμου ποὺ ὁδηγεῖ σιτὸν τάφο βρέθηκαν, ἀντιθετικὰ τοποθετημέ-
νοι, δύο σκελετοὶ ἀλόγων σὲ πλάγια στάση. Κατὰ τὸν Ἰω. Πα- 23
παδημητρίου, ποὺ ἐρεύνησε¹¹⁹ τὴν ταφὴν τὸ 1958, τὰ ἄλογα
αὐτὰ προσφέρθηκαν σιτοῦς νεκρούς, ὅπως γινόταν σιτὴν ἥρωικὴ
ἐποχὴ, κατὰ τοὺς στίχους τῆς *Ἰλιάδος*¹²⁰ μὲ τοὺς ὁποῖους περι-
γράφεται ἡ καύση τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου, τὴν ὁποία ἀκολου-
θησαν ἀγῶνες καὶ ἀπονομὴ βραβείων ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα.

Τὴ δόλο καὶ τὸ στόμιο τοῦ τάφου ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ξερολιθιά
καὶ ἡ εἴσοδος φέρει μεγάλο μονόλιθο ὑπέρθυρο, πάνω ἀπὸ τὸ
ὁποῖο σχηματίζεται κουφιστικὸ τρίγωνο. Τὸ μεγάλο μνημεῖο
ἀνασπλώθηκε¹²¹ τὸ 1958.

Ὁ θολωτὸς τάφος τοῦ Μαραθῶνος, σπάνια ταφικὴ κατα-
σκευὴ σιτὴν Ἀττικὴ (ἄλλοι θολωτοὶ τάφοι ὑπάρχουν στὸ Μενίδι

Εἰκ. 22. Μυκηναϊκὸς δολιωτὸς τάφος σιὸν Ἄρνὸ Μαραθῶνος.

Εἰκ. 23. Οἱ σκελετοὶ δύο ἀλόγων σιὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ δολιωτοῦ τάφου τοῦ Μαραθῶνος.

καὶ τὸν Θορικό), χρονολογεῖται στὸ 1450-1380. Ὁ Σωτηριάδης στὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς λέει ὅτι ἡ δόλος ἦταν γεμάτη κόκκαλα καὶ κάρβουνα, ποὺ δείχνουν τὴν τέλεσιν θυσιῶν στοὺς ἀφηρωισμένους νεκροὺς τοῦ τάφου. Τοῦτο κατὰ τὸν Μαρινάτο¹²² ἀποτελεῖ ὀριστικὴ μετατόπιση ἀπὸ τοὺς τύμβους σὺν δολωτὸ τάφῳ τῆς ἀπόδοσης δειῶν τιμῶν στοὺς νεκροὺς τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Τύμβος κλασσικὸς

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς τύμβους τοῦ Βρανᾶ, πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἐρευνήθηκε μερικῶς, ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹²³, τύμβος ὕψους ἄνω τῶν τριῶν μέτρων καὶ διαμέτρου 30 μ. Βρέθηκαν ἔνδεκα ταφές, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο ἦταν καύσεις, οἱ νεκροὶ δηλαδὴ εἶχαν ἀποτεφρωθεῖ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς νεκρούς, ὅλοι ἄντρες, ἦταν παιδὶ ἡλικίας 10 ἐτῶν περίπου. Πάνω ἀπὸ τίς ταφές, ποὺ ὁ Μαρινάτος θεωρεῖ σύγχρονες, κάηκε μεγάλη πυρά, προσφέρθηκαν θυσίαι στοὺς νεκροὺς καὶ ἀποτέθηκαν ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα. Πάνω ἀπὸ κάθε ταφὴ στήθηκε μεγάλῃ πλακωτὴ πέτρα ὄρθια ὡς ἐπιτύμβια στήλη. Ἀργότερα ἴσως, κατὰ τὸν Μαρινάτο, σκηματίστηκε πάνω ἀπὸ τοὺς τάφους ὑψηλὸς τύμβος ἀποκλειστικὰ ἀπὸ χονδρὰ χαλίκια τοῦ ποταμοῦ.

Τὰ κτερίσματα ἦταν ἀττικά μελανόμορφα ἀγγεῖα, ποὺ χρονολογοῦνται μεταξὺ 500 καὶ 490 π.Χ., ληκύθια, πινάκια¹²⁴, ἄωτοι κύαδοι, μελαμβαφῆς πυξίδα καὶ μελανόμορφη λουτροφόρος.

Ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ νεκροὶ ἦταν ὅλοι ἄντρες καὶ ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὸ ταυτόχρονον τῆς ταφῆς, ὁ Σπ. Μαρινάτος ὑπέθεσε ὅτι ὁ

Εἰκ. 24. Κλασικὸς τύμβος, ὁ λεγόμενος τῶν Πλαταιέων.

τύμβος ἀνήκει στοὺς πεσόντες Πλαταιεῖς τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος καὶ ὅτι τὸ δεκάχρονο ἀγόρι ἦταν πιθανῶς ἀγγελιαφόρος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης, μετέφερε δηλαδὴ ὁδηγίες τῶν στρατηγῶν στὰ διάφορα τμήματα ποὺ μάχονταν.

Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς τάφους, ποὺ ἀνῆκε σὲ ἄντρα ἡλικίας 30-40 ἐτῶν, βρέθηκε σπῆλη ὅπως αὐτὲς ποὺ περιγράφηκαν, ἡ ὁποία στὸ ἕνα στενὸ πλευρὸ φέρει χαραγμένη, μὲ μαχαίρι, ξίφος ἢ ἀκόντιο, τὸ ὄνομα Ἀρχία ἢ Ἀρχία[ς]. Ἀπὸ τοῦτο, τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὀνόματος δηλαδὴ, ὁ Μαρινάτος συμπεραίνει ὅτι πιθανῶς ὁ Ἀρχίας ἦταν ἀξιωματικὸς¹²⁵.

Τὴν ταφὴ τῶν Πλαταιέων στὸ πεδίο τῆς μάχης μνημονεύει ὁ Πausanias¹²⁶ λέγοντας πὼς «στὴν πεδιάδα βρίσκεται τάφος τῶν Ἀθηναίων. Πάνω σ' αὐτὸν ὑπάρχουν σπῆλες μὲ χαραγμένα, κατὰ φυλές, τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν· ἄλλος τάφος εἶναι τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν δούλων».

Αὐτομάτως δημιουργεῖται γιὰ τὸν τύμβο τῶν Πλαταιέων ἡ ἴδια ἀμφιοθήκη πού ἔγινε καὶ γιὰ ἐκεῖνον τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πausanías δὲν δὰ ὀνόμαζε *τάφο* τὸν τύμβο πού βλέπουμε, ἀλλὰ *γῆς κῶμα*, ὅπως κάνει γιὰ ἄλλες περιπτώσεις πού περιγράφει τύμβους. Ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀπόγεως τοῦ Μαρινάτου εἶναι τὸ ὅτι ἡ στήλη τοῦ Ἀρχία εἶναι γραμμένη μὲ τὸ ἀττικὸ ἀλφάβητο καὶ ὅχι τὸ βοιωτικόν, ὅπως δὰ ἦταν φυσικόν, ἀφοῦ τὴν ἐπιγραφὴν δὰ τὴν εἶχε χαράζει κάποιος Πλαταιεύς.

Τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς

Ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀγριελικιοῦ, ὁ Γ. Σωτηριάδης τοποθετοῦσε¹²⁷ τὸ *Ἡράκλειον*, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στρατοπεδεύσει τὸ 490 π.Χ. Σὲ ἀπόσταση ἑκατοντιάδων μέτρων ἀπὸ αὐτὴν βρέθηκε¹²⁸ ὄρος μαρμάρινος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ὁρός / τεμένος / Ἀθηνᾶς*. 25
Ἡ ἔρευνα πού ἔκανε στὸν κῶρο εὐρέσεως τοῦ ὄρου καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν ὁ Σωτηριάδης ἀπεκάλυψε βάση σιπλῶν, δωμάτια μικροῦ σπιτιοῦ καὶ πεσσοειδὲς βάθρο μὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., πού δὰ δοῦμε στὸ Μουσεῖο. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα αὐτὰ

Εἰκ. 25. Ὅρος τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς.

καὶ μελέτῃ τῆς τοπογραφίας ὁ Ε. Vanderpool συμπέρανε¹²⁹ πὼς ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος βρισκόταν στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀγριελικιοῦ, στὸ ΝΔ. μέρος τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος.

Τὸ Μικρὸ ῥΕλος — τὸ Νησί

Τὸ Μικρὸ ῥΕλος ἀποτελοῦσε στὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀκράϊο πρὸς Ν. ὄριο τῆς περιοχῆς τοῦ δήμου τοῦ Μαραθῶνος. Ἡ ἀποξήρανσή του ἔγινε τὸ 1933 μὲ τὴν κατασκευὴ διώρυγας ποὺ διοχέτευσε τὰ νερά του στὴ θάλασσα. Τὰ ἔξοδα πλήρωσε ὁ πλούσιος Ἀμερικανὸς Ροκφέλερ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Μάκρης πρόσφεραν τὴν προσωπικὴ τους ἐργασία. Τὴν εἰκόνα ποὺ παρουσίαζε ἐκεῖ ὁ τόπος, ἐντελῶς παραμορφωμένος σήμερα ἀπὸ

26 τὶς οἰκοδομὲς καὶ τὶς ἐπικώσεις, δίνουν οἱ παλαιοὶ περιηγητὲς καὶ τοπογράφοι.

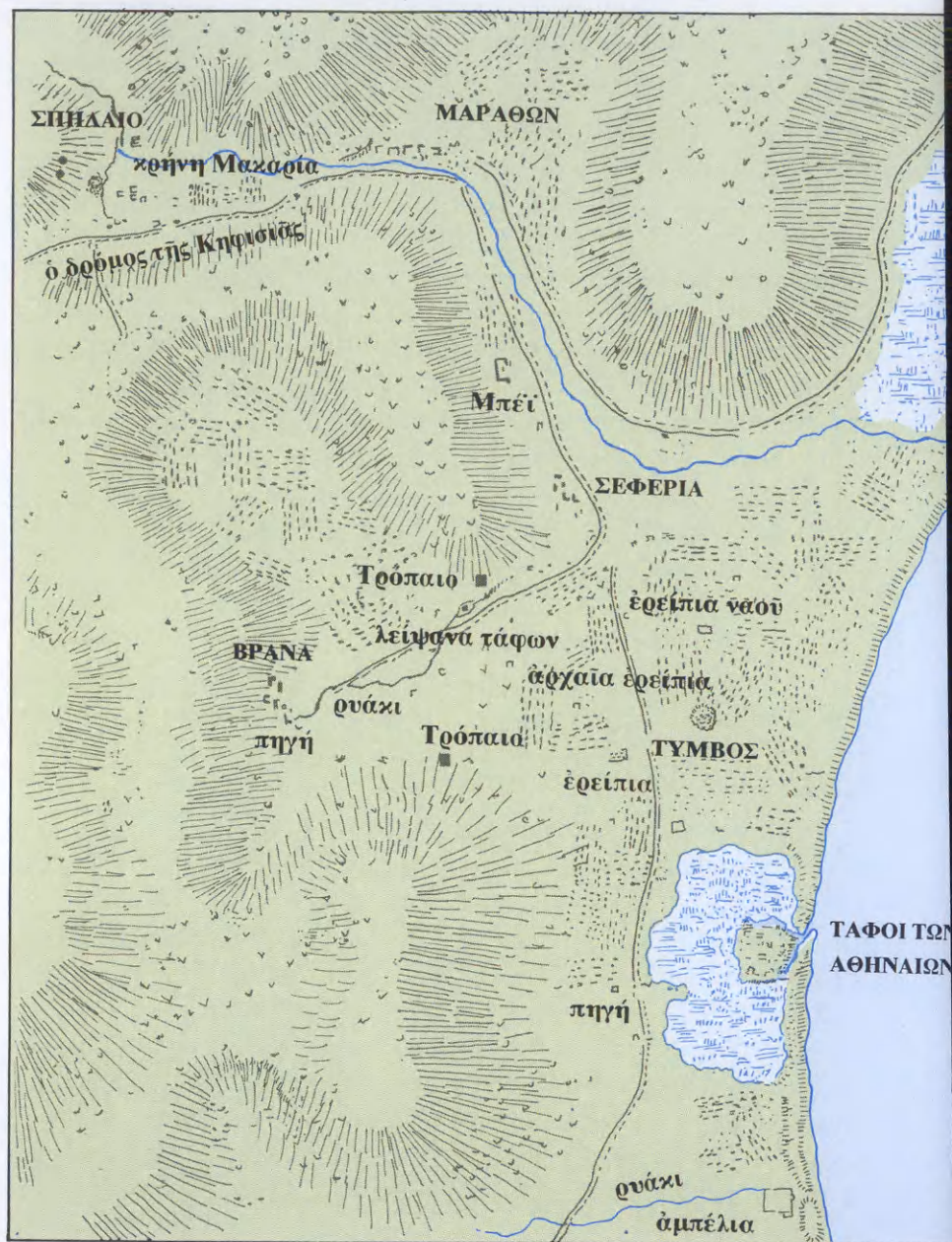
Τὰ νερά τοῦ ἔλους ἀνάβλυζαν στοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι καὶ ἀπλώνονταν ὡς τὴ θάλασσα. Στὸ ἀκράϊο πρὸς τὴ θάλασσα τμῆμα μικρὴ ἔκταση, 100×150 μ. περὶπου, ξεπρόβαλλε ἀπὸ τὸ ἔλος σχηματίζοντας μιὰ νησίδα· ἀπὸ τοὺς ντόπιους ὀνομαζόταν Νησί. Γύρω ἀπὸ τὸ Νησί ὑπῆρχε διώρυγα γεμάτη νερά τοῦ ἔλους ποὺ ἐξέβαλλε στὴ θάλασσα. Ὅταν ἡ ἄμμος ποὺ σῶρευε τὸ κύμα ἔκλεινε τὴν ἐκβολὴ τῆς διώρυγας, τὰ νερά ὑγώνονταν καὶ τὸ ἔλος πλημμύριζε περισσότερο. Στὰ νεότερα χρόνια τὸ Νησί ἦταν προσιτὸ ἀπὸ τὴ γύρω ξηρὰ μὲ διόδους, ὅπως τὶς περιγράφει ὁ Γάλλος πρόξενος¹³⁰ στὴν Ἀθήνα Fauvel (1753-1838), πράκτορας καὶ προμηθευτὴς ἀρχαίων τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη Choi-

seul - Gouffier: «Ένα μικρό ρυάκι μεταβάλλει σὲ νηοὶ τοὺς τάφους καὶ κύνεται στὴ θάλασσα. Ἐνα λιθόστρωτο ἔνωνε τοὺς τάφους μὲ τὰ βουνὰ διασχίζοντας τὸ ἔλος. Ὑπάρχει ἐπίσης δίοδος τεχνητὴ ἀπὸ τὸ νηοὶ στὴ θάλασσα ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 50 ποδιῶν».

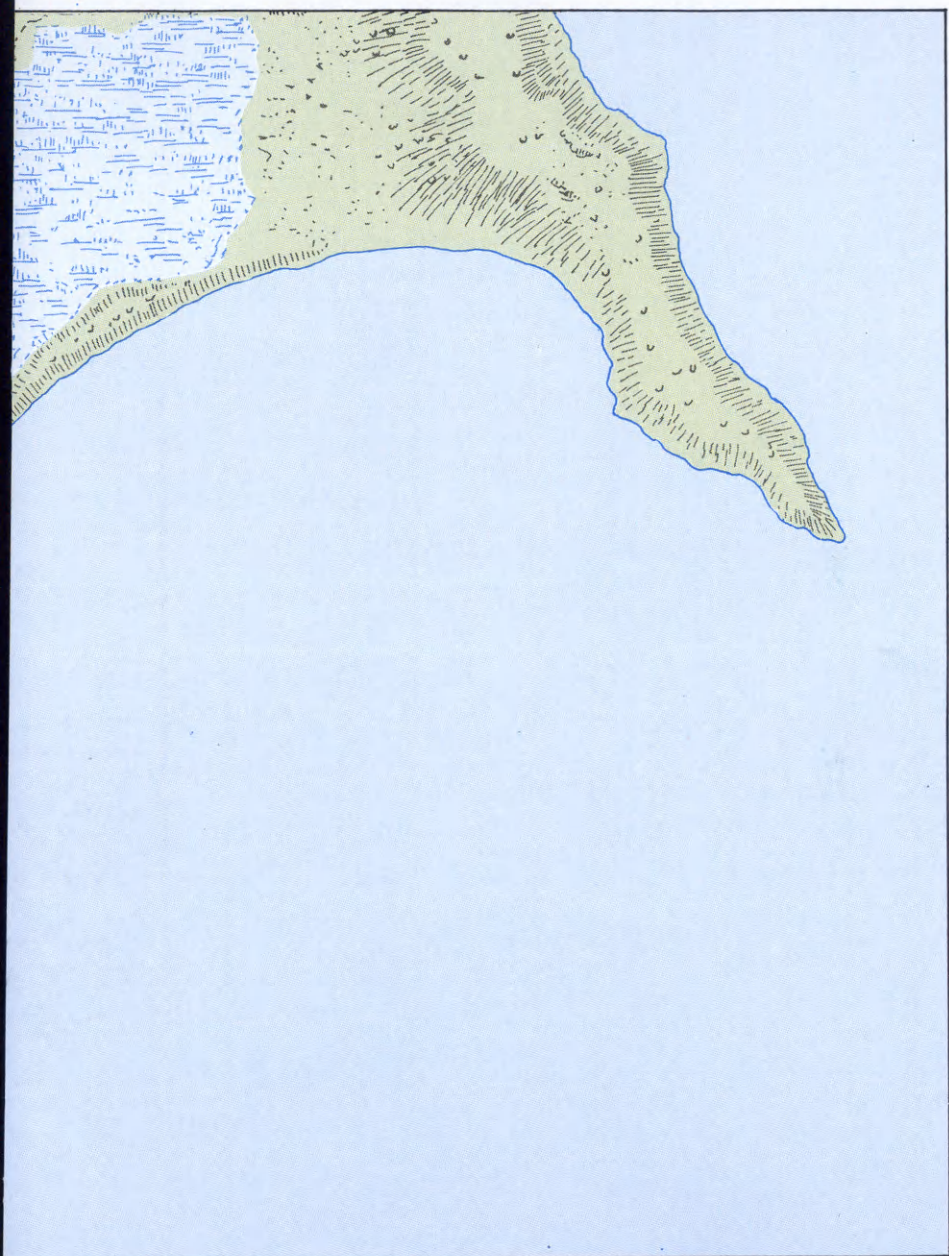
Οἱ τάφοι ποὺ μνημονεύει ὁ Fauvel, τῶν Ἀθηναίων ποὺ ἔπесαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ., ἦταν ἐρείπια ἀρχαίων κυρίων. Στὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς (τὸ ἐκπόνησε τὸ 1792), ποὺ σώζεται στὴ Bibliothèque Nationale τοῦ Παρισιοῦ, ἐπεξηγεῖ τὰ ἐρείπια ποὺ ἔβλεπε. Οἱ τάφοι τῶν Ἀθηναίων εἶναι τὰ ἐρείπια τοῦ αἰγυπτιακοῦ ναοῦ, ἐνῶ οἱ προτομὲς τῶν αὐτοκρατόρων Λουκίου Βέρου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου ποὺ μνημονεύει βρέθηκαν ΒΑ. τοῦ βαλανείου ποὺ εἶχε κατασκευάσει ὁ Ἡρώδης Ἀττικός, ὅπως σημειώνεται στὸ σχέδιο τοῦ Νησιοῦ. 27

Ὁ Fauvel εἰκονίζει τὴ διώρυγα ποὺ περιέβαλλε σχεδὸν τὸ Νηοὶ καὶ σημειώνει στὰ δυτικά, πάνω ἀπὸ τὸν ἀμαξιτό, τὴν ὑπαρξὴ πηγῆς ποὺ τροφοδοτοῦσε τὸ Μικρὸ Ἐλος, κάτι ποὺ εἶχε διαπιστώσει καὶ ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οἱ ἄλλοι περιηγητές, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Fauvel, περιγράφουν τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπωσιακῶν ἀρχαίων ποὺ βρίσκονταν στὴν περιοχὴ τοῦ Νησιοῦ. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν στὸ φῶς ἕνα αἰγυπτιακὸ ἱερὸ καὶ ἕνα βαλανεῖο, ποὺ περιγράφονται παρακάτω.

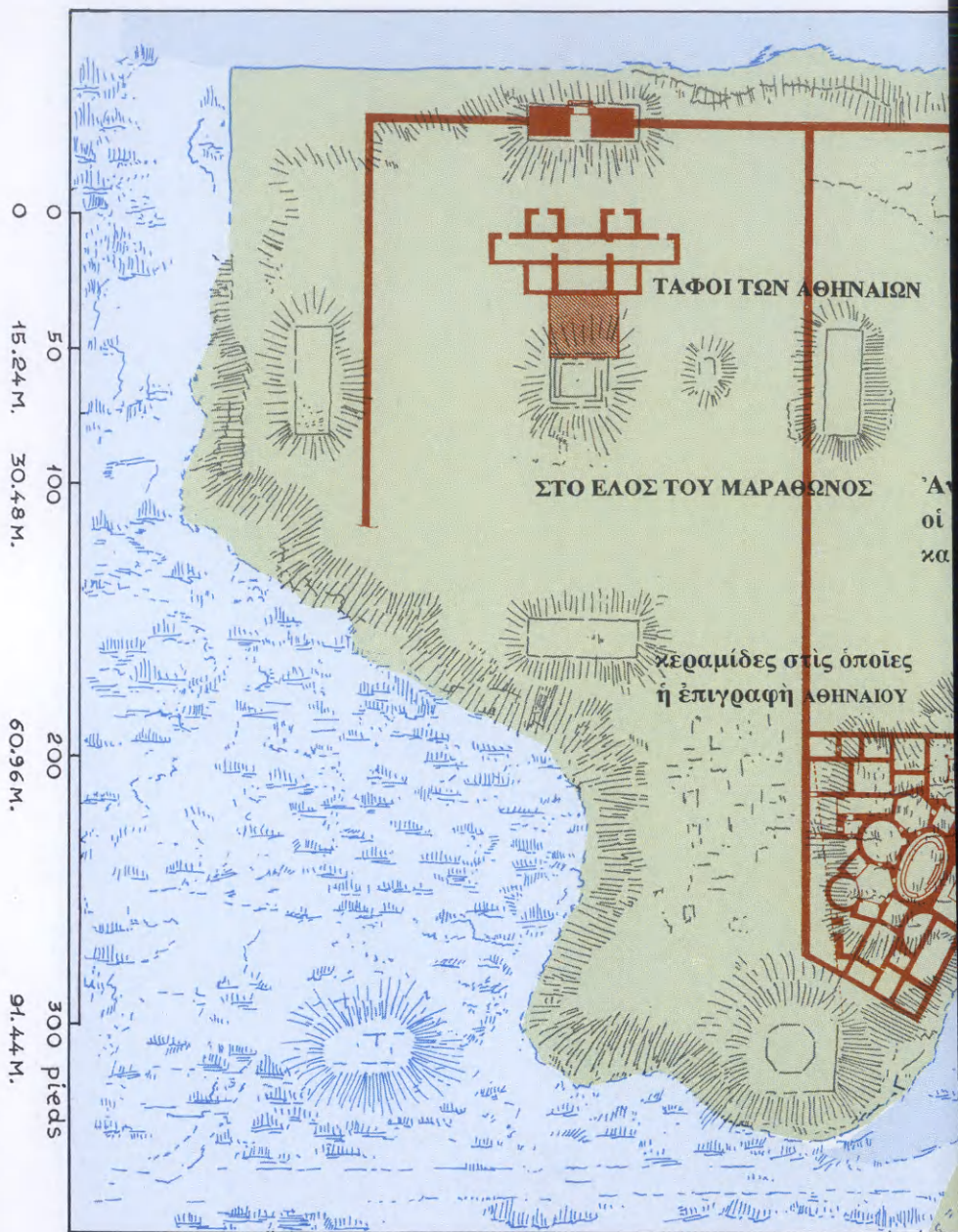
Ὁ Σωτηριάδης πίστευε ὅτι ἡ Μπρεζίζα ἦταν τὸ ἐπίνειο τοῦ Μαραθῶνος. Κατὰ τὶς διηγήσεις τῶν ἐντοπίων τῆς ἐποχῆς τοῦ σωζόταν στὴν ἀκρογιαλιὰ ἀρχαῖος μῶλος, ὁ ἴδιος μάλιστα ὁ ἐρευνητὴς εἶχε διαπιστώσει¹³¹ τὴν ὑπαρξὴ τεχνητῆς διώρυγας τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ἡ ὁποία ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ θάλασσα εἰσχωροῦσε στὸ ἔλος τῆς Μπρεζίζας. Ἦταν κατὰ τοὺς λόγους τοῦ πολὺ πλατιὰ καὶ μὲ τὰ πλευρὰ προστατευμένα ἀπὸ ἰσχυροὺς τοίχους. Ἡ χρησιμότητά της ἦταν διπλή. Συνέλεγε τὰ νερὰ τοῦ ἔλους καὶ χρησίμευε ὡς καταφύγιο γιὰ τὶς βάρκες τῶν γυράδων.

Είκ. 26. Χάρτης του Μαραθώνος, κατὰ σχεδίασμα τοῦ Fauvel τοῦ 1792.

0 500 1000 toises
0 974.5 M. 1949 M.

Εἰκ. 27. Χάρτης τοῦ Μικροῦ Ἑλίους, κατὰ σχεδίασμα τοῦ Fauvel τοῦ 1792.

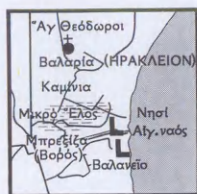

Λείψανα αρχιτεκτονικά

Φέες όπου εὑρέθηκαν
μέρες του Λουκίου Βέρου
Μ. Αὐρηλίου

ΘΑΛΑΣΣΑ

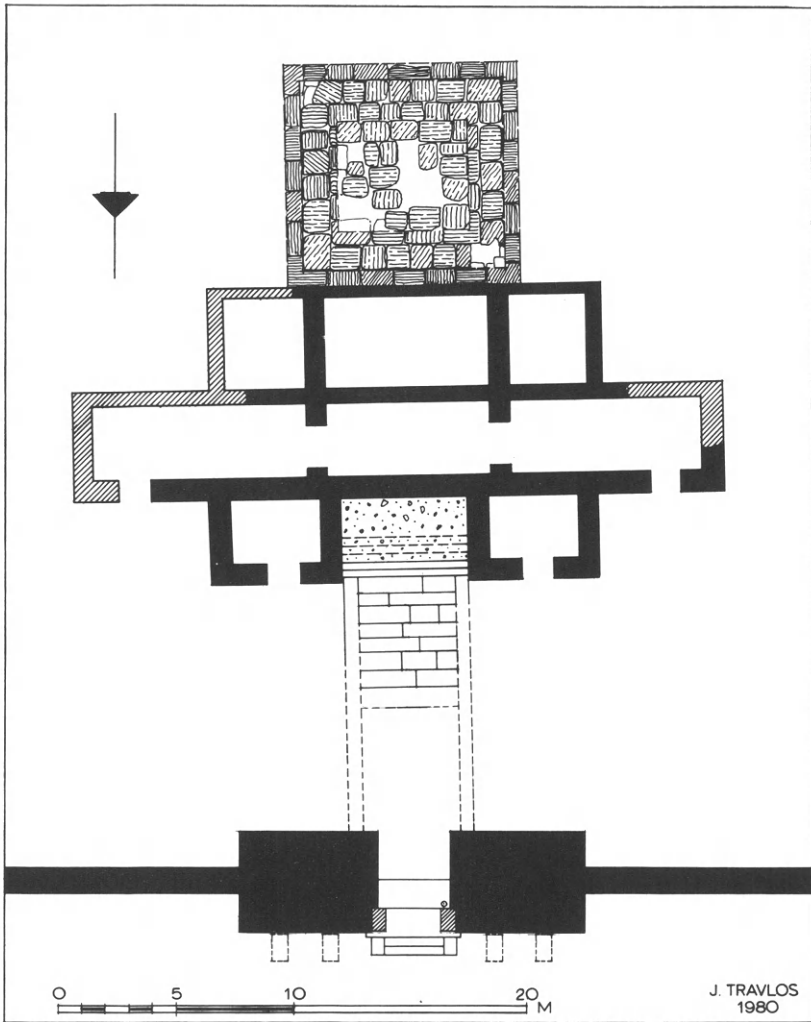
Ἱερὸ αἰγυπτίων θεῶν

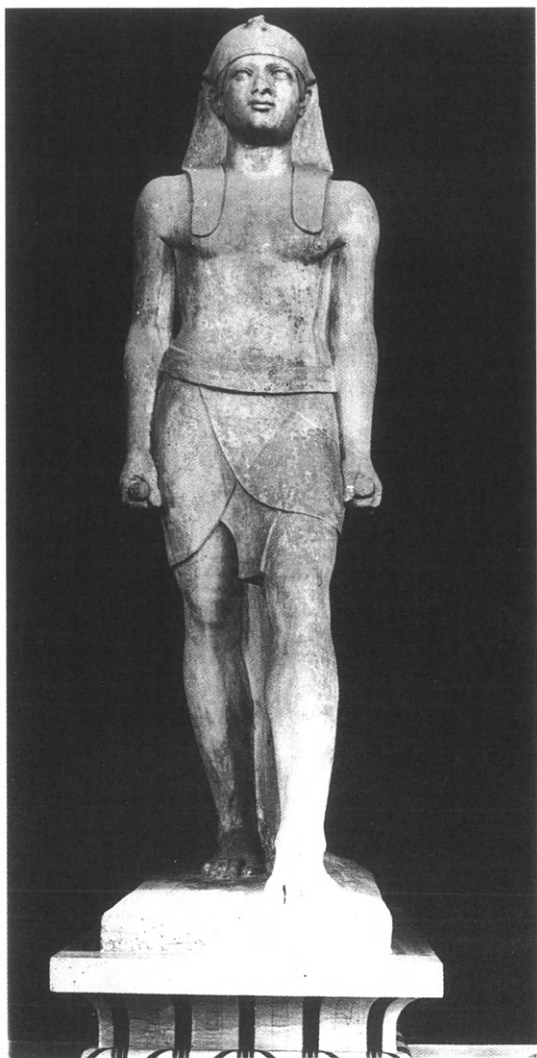
Ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀμερικανικὴ βάση, στὰ βόρειά της, σώζονται τὰ ἐρείπια δύο μεγάλων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., ἐνὸς ἱεροῦ αἰγυπτιακῆς θεότητας καὶ ἐνὸς βαλανείου, λουτρικῆς ἐγκαταστάσεως. Καὶ τὰ δύο μνημεῖα εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ἐπισκεφθεῖ καὶ νὰ τὰ μελετήσῃ κανεὶς ἐξαπατίας τῆς πυκνῆς ὑδροχαροῦς φυτείας ποὺ ἀδιάκοπα ἀναπτύσσεται. Παρὰ τὶς προσπάθειες διατηρήσεως τοῦ χώρου ἐλεύθερου, τὰ ἄφθονα νερὰ τοῦ Μικροῦ Ἑλὸς δημιουργοῦν ἰδανικὲς συνθῆκες γιὰ τὴ φυτεία.

Τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ¹³² περιέβαλλε περίβολος (μάντρα) πάχους 1 μ., ἀπὸ τὸν ὁποῖο διατηρεῖται καὶ τὸ τμήμα στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε τὸ πρόπυλο, πλάτ. 2.40 μ., μὲ τρεῖς βαθμίδες καὶ κατῶφλι γιὰ τὴ θύρα μὲ τὴν ὁποία ἔκλεινε. Τὸ πρόπυλο εἶχε μνημειώδη, φρουριακὴ ὄψη, γιὰτὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ἀνοίγματος ὑπῆρχε ἀπὸ ἓνας συμπαγῆς, σχεδὸν τετράγωνος (5.75 × 5.50 μ.) πύργος στὸν ὁποῖο κατέληγε ὁ περίβολος. Καθὼς εἶναι χτισμένοι μὲ ἀκατέργαστες πέτρες, τοῦβλα καὶ ἀσθέσιη, εἶναι πιθανὸν ἐξωτερικὰ νὰ εἶχαν ἐπένδυση ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες, κατὰ ποὺ συννηδιζόταν στὰ χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας.

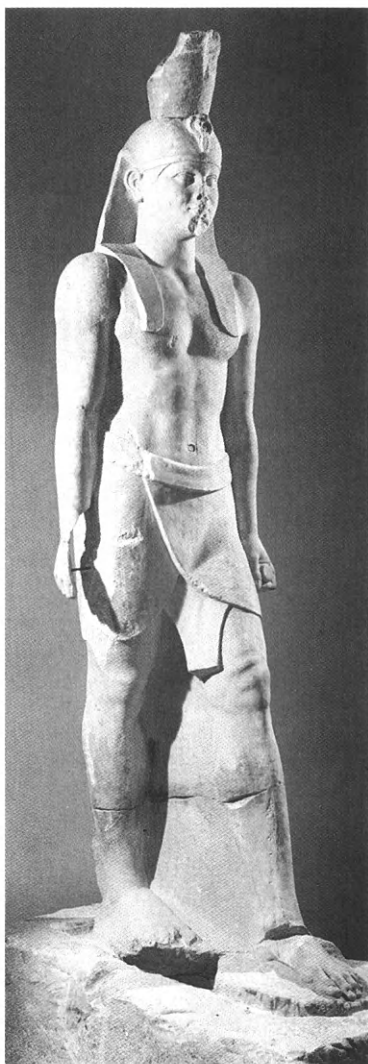
Στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ προπύλου, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ἀνοίγματος, εἶχαν ἰδρυθεῖ τέσσερα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας. Τὸ ἓνα, ὕψ. 2.40 μ., εἰκονίζει τὸν εὐνοούμενο τοῦ Ἀδριανοῦ Ἀντίνοο σὲ στάση μετωπικὴ καὶ δὰ τὸ δοῦμε στὴν πέμπτη αἴθουσα τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος. Ἀπὸ τὸ δεύτερο ἄγαλμα, στὸ ἴδιο μουσεῖο, σώθηκε μόνο τὸ κάτω μέρος του. Εἰκόνιζε γυναῖκα, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ποὺ ἐπικρατεῖ τὴν Ἰσιδα, ὅπως συμπεραίνουν ἀπὸ τὴν ἐνδυμασία της. Τρίτο ὅμοιο ἀντρικὸ ἄγαλμα, τοῦ Ἀντινόου καὶ αὐτό,

Εἰκ. 28. Ἡ εἴσοδος τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώβου σὺν Μικρὸν Ἐλὸς τοῦ Μαραδῶνος.

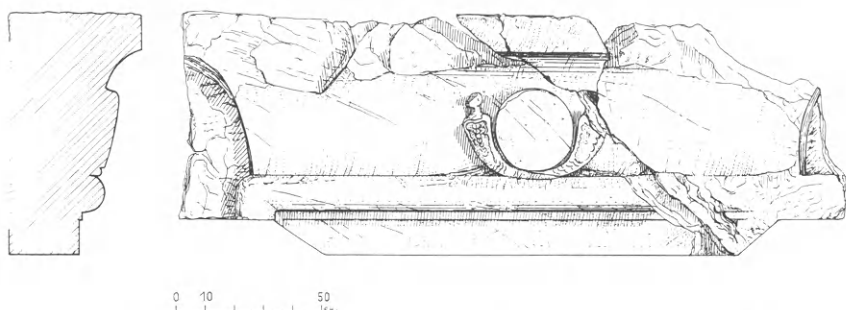
Εικ. 29. Ἀγαλμα τοῦ Ἀντινόου αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας.

Εικ. 30. Ἀγάλμα τοῦ Ἀντινίου αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας.

Εικ. 31. Τὸ κάτω μισὸ ἀγάλματος γυναίκας αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας.

Εικ. 32. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώ-
βου (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

ἀκέραιο, σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (Αἴγυπ. Συλλογὴ ἀρ. 1) βρέθηκε στὸν Μαραθώνα τὸ 1843. Χωρὶς ἀμφιβολία προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦτο. Τὸ τέταρτο ἄγαλμα ἢ καταστράφηκε ἢ κρύβεται ἀκόμη στὸ λασπωμένο ἔδαφος τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ. Πιθανὸν εἶναι πὼς τὸ γυναικεῖο ἄγαλμα καὶ τὸ τέταρτο ποὺ λείπει, εἰκόνιζαν πρόσωπα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κύκλου τῆς Ρώμης.

Ἡ θύρα τῆς εἰσόδου τοῦ προπύλου εἶχε μαρμαρίνο ὑπέρθυρο, στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἀνάγλυφος ἥλιακὸς δίσκος καὶ γύρω 32
του φίδι, πιθανῶς ὁ οὐραῖος κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴ ὀνομασί-
α του, βασιλίσκος κατὰ τοὺς Ἀρχαίους, ἡ αἰγυπτιακὴ κόμπρα.

Ἀπὸ τὴ θύρα τῆς εἰσόδου βρίσκεται κανεῖς σὲ πλακόστρωτη ὁδὸ, πλάτ. 5.40 μ., ἡ ὁποία φέρει στὸν ναό. Σῶζονται μόνον τὰ δεμέλιά του (9.70 × 10 μ.) ἀπὸ κογχυλιάτη λίθο. Ἀνάμεσα στὰ δεμέλια τοῦ ναοῦ καὶ τὸν πλακόστρωτο δρόμο ὑπάρχει οἰκοδομικὸ συγκρότημα ποὺ τὸ ἀποτελοῦν ἕξι χώροι. Ἕνας ἐπιμήκης στὸ μέσο μὲ δύο εἰσόδους στὰ ἄκρα τῆς βόρειας πλευρᾶς του, δύο σχεδὸν τετράγωνα δωμάτια μὲ εἴσοδο ἀπὸ Β. ποὺ πλαισιώνουν τὸ τέλος τῆς πλακόστρωτης ὁδοῦ, καὶ τρία ὀρθογώνια δωμάτια μεταξὺ τοῦ ἐπιμήκους χώρου καὶ τοῦ ναοῦ.

Ὁ περίβολος τοῦ ἱεροῦ σώζεται, σὲ ἐρείπια, σ' ὅλη τὴ βόρεια πλευρά, στὸ μέσο τῆς ὁποίας βρίσκεται τὸ μνημεῖωδες πρό-
 πυλο πού περιγράφηκε. Ὁ χώρος πού περιέκλειε ἐκτείνεται
 πρὸς Ν. ἐπὶ πολύ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐρευννηθεῖ.

Δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιά αἰγυπτιακὴ θεότητα ἦταν ἀφιερωμέ-
 νος ὁ ναός. Χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀπόδειξη, ἀποδίδεται στὴ λα-
 ιρεΐα τῆς Ἰσιδος, ἐξαιτίας τοῦ μισοῦ γυναικείου ἀγάλματος πού
 βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ του. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ τοῦ αἰγυ-
 πτίου θεοῦ Κανώβου ὑπάρχει μαρτυρία τοῦ Φιλοστράτου¹³³,
 σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὸν ναὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ στὸν Μαρα-
 θῶνα εἶχε ὀριοθετῆ νὰ γίνεῖ συνάντησις τοῦ Ἡρώδῃ μὲ τὸν Ἀγα-
 θίωνα, τὸν ἐπονομαζόμενον Ἡρακλέα τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Ἡ-
 ρακλῆς αὐτὸς ἦταν νεαρός (νεανίας), ὑψηλὸς ὅσο ἓνας ὑψηλὸς
 Κέλτης, καὶ περιγράφεται, κατὰ τὸν Φιλόστρατο¹³⁴, ἀπὸ τὸν ἴδιο
 τὸν Ἡρώδῃ σὲ ἐπιστολὴ του· ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγαλόπρεπη φυσικὴ
 του κατασκευή, φοροῦσε δέρματα λύκων, συνήθιζε νὰ παλεύει
 μὲ ἀγριόχοιρους, τσακάλια, λύκους καὶ ἄγριους ταύρους, ἔδει-
 χνε μάλιστα καὶ τὶς πληγὰς πού εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ τὴν πάλη
 του μὲ τὰ ζῶα αὐτά. Ἐλεγαν ὅτι εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ γῆ (γηνε-
 νής) τῆς Βοιωτίας. Ὁ Ἡρώδης τὸν εἶχε ἀκούσει νὰ λέει ὅτι ἡ
 μητέρα του ἦταν *θουκόλος* καὶ πατέρας του ὁ *Μαραθῶν, ἥρως*
γεωργός, τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τότε στὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ
 ἄγαλμα.

Ὁ Ἡρώδης θαύμαζε τὸν Ἀγαθίωνα καὶ κάποτε τοῦ ζήτησε
 νὰ γευματίσει μαζί του· αὐτὸς ἀπάντησε, *«αὔριον, ἀφίξομαί σοι*
κατὰ μεσημβρίαν ἐς τὸ τοῦ Κανώβου ἱερόν». Δὲν ὑπάρχει μαρ-
 τυρία γιὰ δεύτερο αἰγυπτιακὸ ἱερὸ στὸν Μαραθῶνα, ἄλλωστε
 θὰ ἦταν ὑπερβολικόν. Τὸ ἀνώνυμο ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας, πού
 ἐξαιτίας τοῦ μισοῦ γυναικείου ἀγάλματος μὲ τὰ διακριτικὰ τῆς
 Ἰσιδος, ἀποδόθηκε, ὅπως εἰπώθηκε, στὴ λαϊρεΐα τῆς θεᾶς αὐ-
 τῆς, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἱερὸ τοῦ Κανώβου τὸ ὁποῖο μνημονεύει
 ὁ Φιλόστρατος. Ὁ Κάνωβος ἦταν ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχί-

δας τοῦ Μενελάου ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης γύριζε ἀπὸ τὴν Τροία. Πέθανε ἀπὸ δάγκωμα φιδιοῦ στὴν Αἴγυπτο, ὅπου καὶ τάφηκε.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ τῶν αἰγυπτίων θεοτήτων μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση πιδανοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Ἡρώδη στὴν Αἴγυπτο ἢ σὲ μίμηση τοῦ Ἀδριανοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε κατασκευάσει ἀντίγραφο τῆς διώρυγας καὶ τοῦ Σεραπείου τοῦ Κανώβου στὴν ἑπαυλὴ του σὲ Τινόλι. Ἡ διώρυγα γιὰ τὴν ὁποία ἐγίνε λόγος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ χρησιμότητά της, ἀποτελοῦσε καὶ μέρος τῆς αἰγυπτιακῆς σκηνογραφίας τοῦ ἱεροῦ. Ἡ μιὰ πλευρὰ της, ἡ νότια, θὰ ἦταν ἡ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖο ἔτσι γινόταν προσιτὸ μὲ πλοιάριο. Ἡ ἄλλη της πλευρὰ, ἡ βόρεια, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐγκαταστάσεις τοῦ γεγονικοῦ ξενοδοχείου.

Ὁ τόπος τῆς Μπρεζίζας, μὲ τὰ ἄφθονα νερά, τὸ νησι σὲ μέσο τοῦ ἔλους, ἡ γειτνίαση μὲ τὴ θάλασσα, ἡ πλατιὰ διώρυγα ποὺ ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδο μικρῶν πλοίων εἶναι στοιχεῖα ποὺ ἀρμόζουν στὴ λατρεῖα αἰγυπτιακῶν θεοτήτων. Ἡ λατρεῖα τῆς Ἰσιδος περιλαμβάνει τελετὲς σχετικὲς μὲ τὴ ναυσιπλοΐα (*πλοιαφῆσια*, *ναυαρχοῦντες*). Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο νὰ πιστέγουμε ὅτι σὲ ἱερὸ τοῦ Μαραθῶνος λατρευόταν ὁ Κάνωβος καὶ ἄλλοι αἰγυπτιακοὶ θεοί.

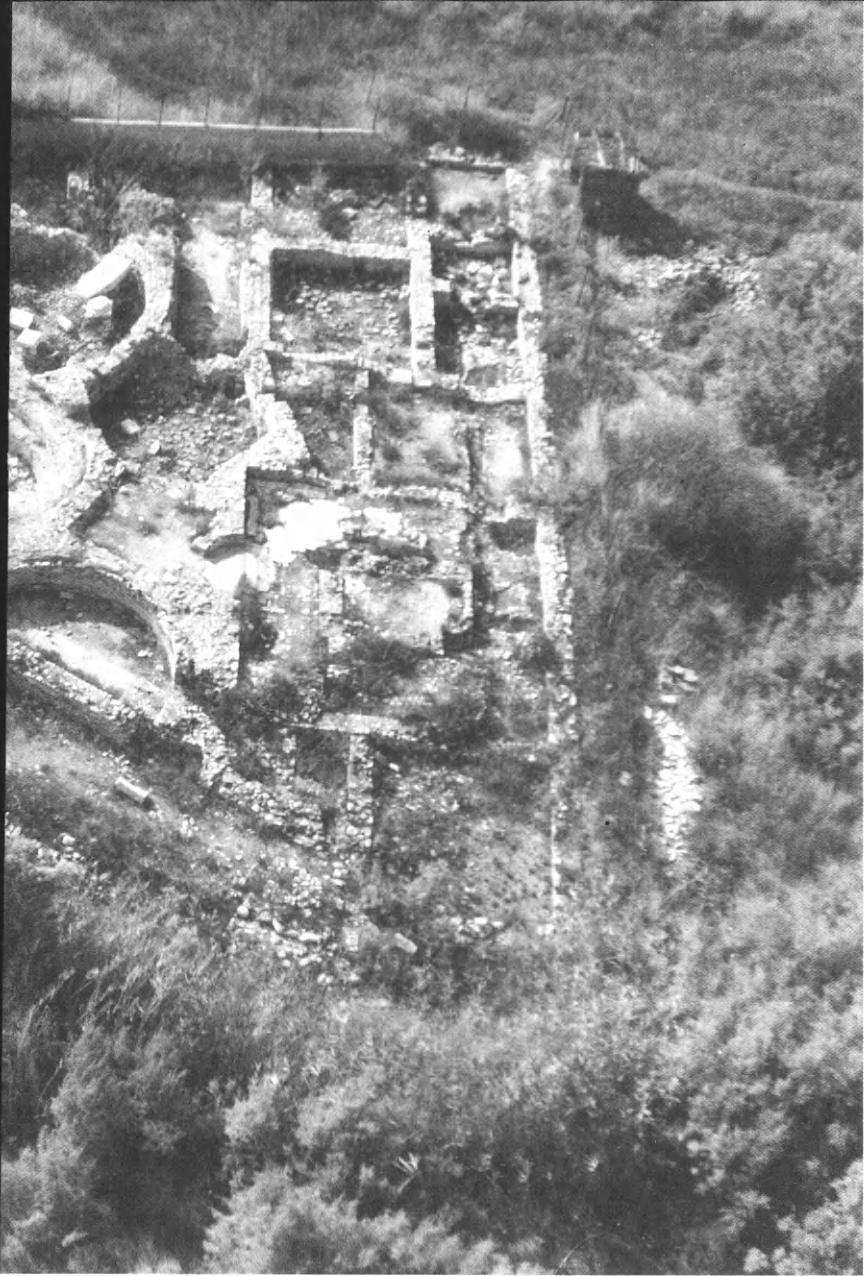
Τὸ βαλανεῖο

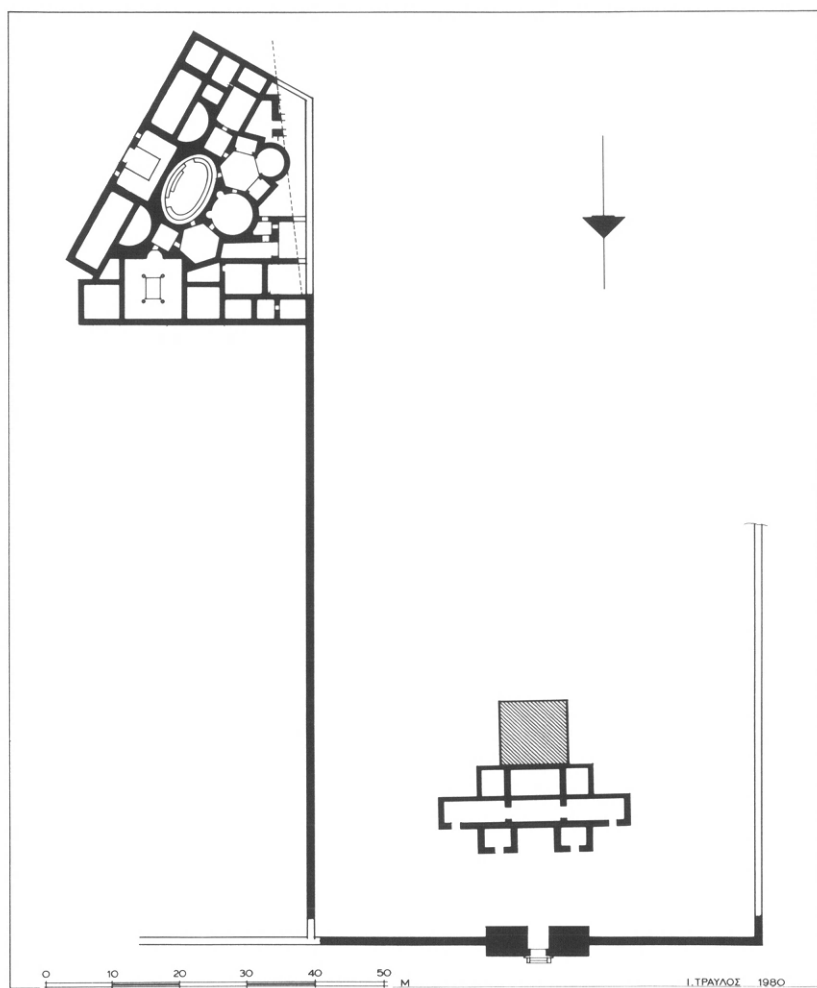

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ, πρὸς τὴ θάλασσα, σώζεται καὶ αὐτὴ σὲ μῆκος 90 μέτρων. Στὸ 33-34 ἄκρο τοῦ περιβόλου, ἔξω ἀπὸ τὸ τέμενος, ἀνασκάφηκε καὶ διατηρεῖται μεγάλο λουτρό, ἓνα *βαλανεῖον* δηλαδή, συγκρότημα μὲ

Εἰκ. 33. Ἀεροφωτογραφία τοῦ θαλανείου τῆς Μπρεζίζας.

Είκ. 34. Τοπογραφικό σχέδιο τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἱεροῦ τοῦ Κανώβου καὶ τοῦ βαλανείου στὸ Μικρὸ Ἑλὸς τοῦ Μαραθῶνος.

πολλούς χώρους για θερμά λουτρά, όπως τα χαμάμ που είναι άκόμη σε λειτουργία σε αρκετά μέρη της Ελλάδος¹³⁵.

Τὰ βαλανεῖα χρησιμοποιοῦνταν σὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια. Γνωστότατο εἶναι τὸ βαλανεῖο τῆς Ὀλυμπίας, ποὺ ἡ πρώτη του μορφὴ ἀνάγεται στὸν 5ο π.Χ. αἰ. Ἡ κατασκευὴ του ἐκεῖ ἦταν ἀναγκαία γιὰ τὰ πλήδη τῶν προσκυνητῶν ποὺ συγκεντρώνονταν. Τὰ βαλανεῖα ἦταν δημόσια λουτρά στὰ ὁποῖα ὑπῆρχε ζεστὸ νερὸ καὶ παρείχαν ὀρισμένες ὑπηρεσίες καλλωπισμοῦ. Ἦταν ὅμως καὶ τόποι ὅπου τὰ ἔκτροπα δὲν σπά-νιζαν, ὅπως ἐπιγραμματικὰ λέγεται στὸ *Ἑχειρίδιον* τοῦ Ἐπικτήτου¹³⁶: «*Ἄν πρόκειται νὰ πᾶς νὰ λουσθεῖς, σκέψου αὐτὰ ποὺ γίνονται στὸ βαλανεῖο, αὐτοὺς ποὺ σοῦ ρίχνουν νερά, ποὺ σε σπρώχνουν, ποὺ σε βρίζουν, τοὺς κλέφτες*».

Ἡ εἴσοδος τοῦ βαλανεῖου ἦταν σὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Στὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος ὑπάρχει μεγάλη ἐλλειψοειδὴς αἶθουσα - δεξαμενὴ, ἡ ὁποία ἦταν ἐπενδεδυμένη μὲ ποικίλων χρωμάτων μάρμαρα. Σ' αὐτὴν γίνονταν τὰ γυμρὰ λουτρά ἐνῶ γιὰ τὰ θερμὰ ὑπῆρχαν ἄλλοι χώροι, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀναγκαίαν προπαρασκευή. Ὅπως εἶναι σήμερα τὸ συγκρότημα, ἐρειπωμένο, βλέπουμε σὲ ὀρισμένους χώρους νὰ σώζονται στὸ δάπεδό τους μικροὶ πεσοοὶ ἀπὸ τοῦβλα. Εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπόκαυστα. Οἱ πεσοοὶ συγκρατοῦσαν τὸ πραγματικὸ δάπεδο κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ἀνάμεσα σιτοὺς πεσοοὺς, κυκλοφοροῦσε ἀτμὸς ποὺ διοχετευόταν μὲ σωληνώσεις. Ἀτμὸς χρήσιμος γιὰ τὴν ἐφίδρωση, καὶ συνεπῶς τὴν ἐπίτευξη καθαρισμοῦ τοῦ δέρματος, μπορούσε νὰ προκληθεῖ καὶ μὲ ἄλλους τρόπους. Ὁ κοινότερος ἦταν νὰ ρίχνουν νερὸ ἐπάνω σὲ πέτρες ποὺ τὶς εἶχαν πυρακτώσει στὴ φωτιά.

Ἡ πολυτέλεια τοῦ κυρίου, ἡ γειννίασί του μὲ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ καὶ ἡ ἐποχὴ σὴν ὁποία κατασκευάστηκε (2ος μ.Χ. αἰ.) εἶναι οἱ κύριοι λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ βαλανεῖο ἀποδίδεται στὴ γενναιοδωρία τοῦ Ἡρώδη, ὁ ὁποῖος εἶχε πληρώσει καὶ γιὰ τὴν

κατασκευὴ τῶν προτομῶν τοῦ Λουκίου Βέρου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, καθὼς καὶ τὴ δική του πού εἶχε βρεθῇ ὁ Fauvel.

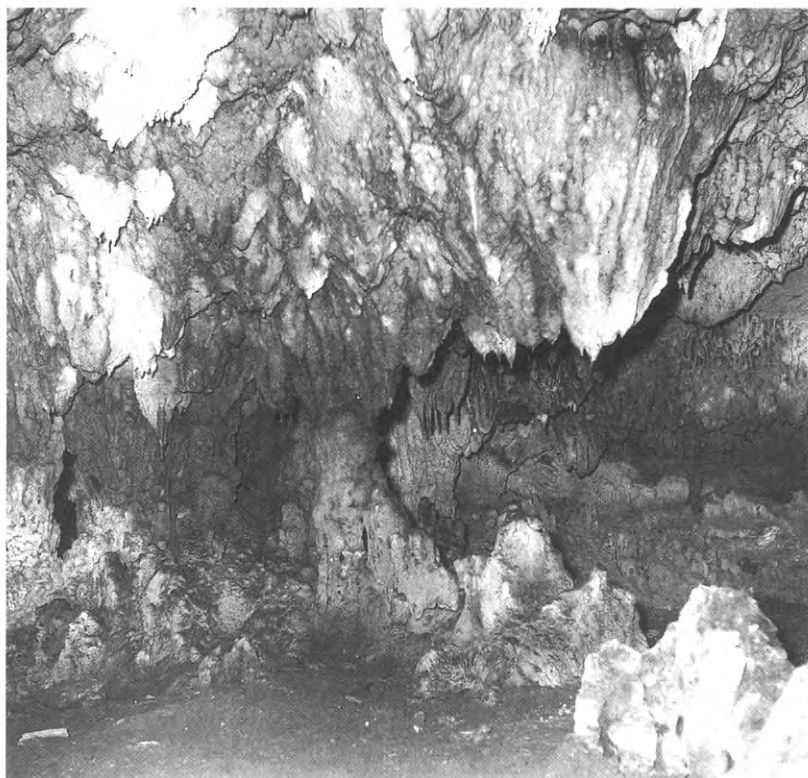
Τὸ σπήλαιο τοῦ Πανός

Οἱ Ἀθηναῖοι τίμησαν τὸν Ἀρκάδα θεὸ Πάνα γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση πού εἶχε δώσει σὶν Φιλippiδῃ κατὰ τὴ διήγηση τοῦ Ἡροδότου¹³⁷: «δὲν τὸν φροντίζουν καθόλου ἐνῶ αὐτὸς εἶναι εὐνοϊκὸς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ πολλὰς φορὲς τοὺς φάνηκε χρήσιμος, ὅπως δὲ εἶναι καὶ στὸ μέλλον».

Γιὰ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ στὴ μάχη, οἱ κάτοικοι τῆς Τετράπολης καδιέρωσαν τὴ λατρεία του σὲ μιὰ σπηλιά, σὶν περιοχὴ τῆς Οἰνός. Ὁ περιγητὴς Πausanias τὴν περιγράφει¹³⁸ μὲ πολλὴ συντομία: «Λίγο πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν πεδιάδα ὑπάρχει τὸ βουνὸ τοῦ Πανός καὶ μιὰ σπηλιά πού ἀξίζει νὰ τὴ δεῖ κανεὶς· ἔχει εἴσοδο στενὴ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὑπάρχουν δωμάτια καὶ λουτρά, καὶ αὐτὸ πού λέγουν ἐδῶ τὸ κοπάδι τῶν κατοικιῶν τοῦ Πάνα, λιθάρια πού κατὰ τὸ πλεῖστον μοιάζουν μὲ κασιόκια».

Ἡ σπηλιά, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰ., βρέθηκε ξανὰ τὸ
35 1958 σὲ ἀπόσταση 3 χλμ. περίπου δυτικὰ τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος, σὶν πλαγιά τῆς ἀκροπόλεως τῆς Οἰνός καὶ σὶν νότια πλευρὰ τῆς Χαράδρας, τοῦ ποταμοῦ πού ξεκινáει ἀπὸ τὴς βόρειες κλιτύες τῆς Πεντέλης, τὸν σημερινὸ Κοκκινόβραχο, καὶ ξεχύνεται σὶν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος.

Ἡ σπηλιά ἐρευνήθηκε μερικῶς τὸ 1958 ἀπὸ τὸν Ἰω. Παπαδημητρίου¹³⁹. Ἔχει δύο εἰσόδους καὶ ἡ ἀνατολικὴ εἶναι ἡ κύρια. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴν ὁ χώρος εἶναι ἐπίπεδος καὶ σὶν βράχο ὑπάρχουν κοιλότητες γιὰ ἀναθήματα. Στὴν εἴσοδο αὐτὴν βρέ-

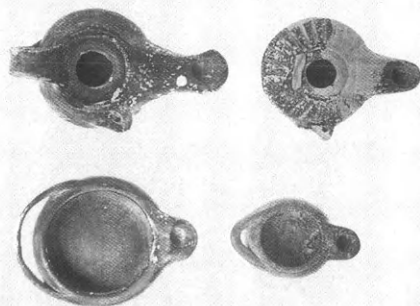
Εικ. 35. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς σπηλιᾶς τοῦ Πανὸς στὴν Οἰνόν.

θηκε καὶ σιγή με χαραγμένο ἱερὸ νόμο, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲ γίνεαι λόγος παρακάτω. Ἡ σπηλιὰ χωρίζεται ἀπὸ τοὺς σταλακτίτες καὶ τοὺς σταλαγμίτες σὲ αἰθουσες, τοὺς *οἴκους* τοῦ Πausanias, στοὺς βράχους τῶν τοικωμάτων μικρὲς κοιλότιτες γεμάτες νερὸ εἶναι τὰ *λουιρὰ* καὶ οἱ σταλακτίτες ποὺ κρέμονται δίνουν τὴν ἐντύπωση πυκνοῦ κοπαδιοῦ ἀπὸ κατοίκια καὶ τράγους, «*πέτραι τὰ πολλὰ αἰζίν εἰκασμένοι*».

Πανάρχαια υπῆρξε ἡ χρήση τοῦ σπηλαίου. Βρέθηκε σ' αὐτὸ κεραμικὴ τῆς νεολιθικῆς περιόδου καὶ σκελετοὶ ἀπὸ ταφῆς τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πύλινη γῆφος σφενδόνης, λίθινες ἀξίνες καὶ θαυμάσια ἀκέραια ἀγγεῖα μὲ ἔγχρωμη ἢ ἐμπιέστη διακόσμηση. Σ' ἓνα ἀγγεῖο μάλιστα βρέθηκε περιδέρας ἀπὸ ἑκατοντάδες χάντρες ἀπὸ κυανὴ ὑαλόμαζα, χρωματιστὲς πέτρες καὶ ὀρεῖα κρύσταλλο, δύο λίθινες ἀξίνες καὶ πέντε μικρὰ θαλασσινὰ ὄστρακα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ σήμερα ὡς φυλακτὸ τῶν μικρῶν παιδιῶν.

Τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα τοῦ σπηλαίου φθάνουν ὥς καὶ τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν παρατηρήσει τοῦ Ἰω. Παπαδημητρίου, περιορίζονται στὶς αἰδουσες ποὺ βρίσκονται εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσόδου. Φαίνεται ὅμως πῶς μετὰ τὰ ΥΕ ΙΙΙ χρόνια ἡ σπηλιὰ ἐγκαταλείφθηκε καὶ ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται μόλις μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος. Τῆς ἱστορικῆς περιόδου τὰ λείψανα λατρείας τοῦ Πανὸς εἶναι πλέον πολλὰ καὶ

36 συνεχῆ: πύλινα εἰδῶλια ποὺ εἰκονίζουσιν τὸν Πάνα, θεὸς καὶ

Εικ. 36. Ἀριστερά καὶ ἐπάνω κλασικὰ εὐρήματα ἀπὸ τῆ σπηλῖα τοῦ Πανός.

Εικ. 37. Ἱερὸς νόμος τοῦ 61 π.Χ., ἀνάθημα ἐφήβων σιὸν Πάνα.

Νύμφες, λύχνοι, ἀπαραίτητοι σιὸ σκοτιάδι τῆς σπηλιάς, χρυσὰ κοσμήματα, αἰτική ἐρυθρόμορφη κεραμική.

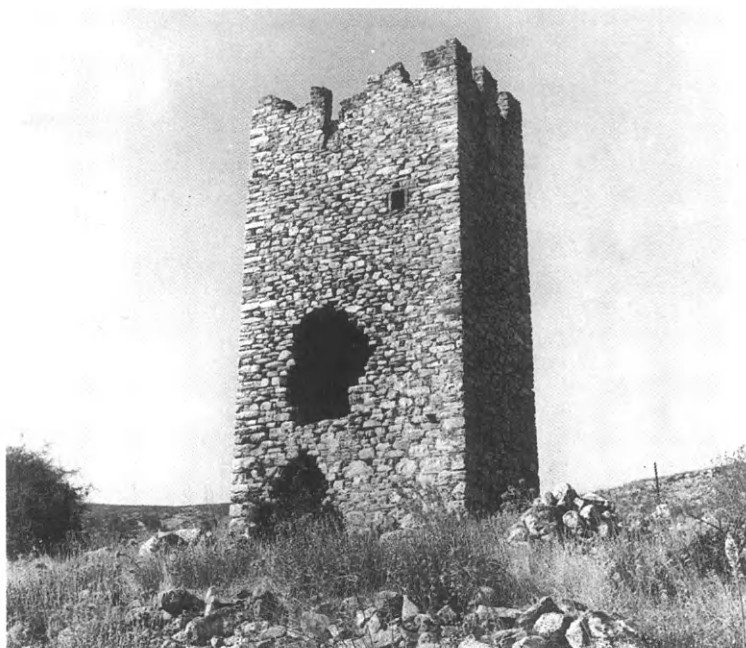
Ἡ λατρεία σιὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν εἶχε ἐπίσημο καὶ συστηματικὸ χαρακτήρα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μιὰ μικρὴ στήλη ποὺ βρέθηκε σιὴν ἀνατολικὴν εἴσοδο. Ἡ ἴδια ἡ στήλη¹⁴⁰ ἦταν ἀνάθημα σιὸς θεότιτες τῆς σπηλιάς ἐφήβων τοῦ 61/60 π.Χ., ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ κείμενό της: Ἀγαθῇ τύχῃ· ἐπὶ Θεο/φήμου ἄρχοντος· / Πυθαγόρας καὶ Σωσι/κράτης καὶ Λύσανδρος / οἱ συνέφηβοι Πανὶ καὶ / Νύμφαις ἀνέθηκαν. <α> / ἀπαγορεύει ὁ θεὸς μὴ / [εἰ]σφέρειν χρωμάτιν[ον] / [μ]ηδὲ βαπτὸν μὴδὲ - -. Πιδανῶς κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο

τῆς στύλης νὰ ὑπῆρχε ἀνάγλυφον παράσταση τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν. Ἐδῶ οἱ ἔφηβοι, νέοι ἡλικίας 18-19 χρονῶν, ἐπισημοποιοῦν μιὰν ἀπαγόρευση ποὺ οἱ ποιοὶ προσκυνητὲς δὲν ἠτοῦσαν μὲ μεγάλην προσοκὴ καὶ πρόσφεραν ἀδιάκριτα σιτὸν θεοῖς ἐνδύματα ποὺ δὲν ἦταν τῆς ἀρεσκείας του, δηλαδὴ χρωματιστὰ ἢ βαμμένα. Ἔπρεπε ὁ ποιεὺς νὰ προσφέρει λευκὸ ἱματισμό, καὶ ποὺ συναντᾶμε καὶ σὲ ἄλλα ἱερά.

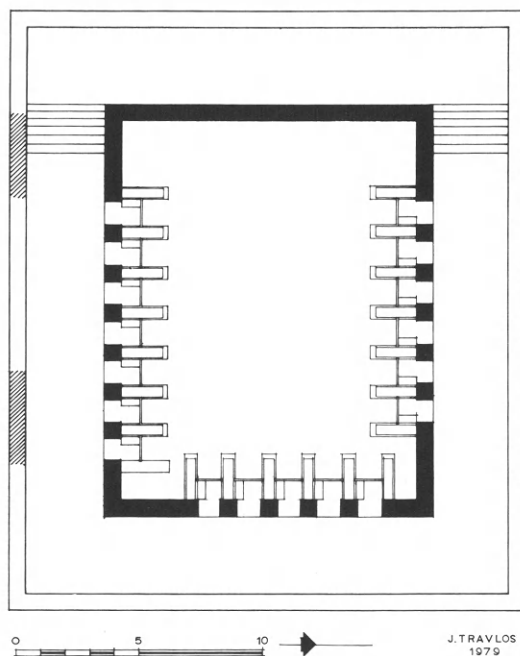
Τὸ Πύθιο τῆς Οἰνός

Στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου τῆς Οἰνός ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πυθίου, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ σκόλιο στοὺς στίχους 1047-1048 τῆς τραγωδίας *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ* τοῦ Σοφοκλέους (ἢ *πρὸς Πυθίαις*, ἢ *λαμπάσιν ἀκταῖς*). Ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ πὼς ὁ ποιητὴς «ὀνομάζει Πυθικὲς ἀκτὲς τὸν βωμὸ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ποὺ βρίσκεται σιτὸν Μαραθῶνα. Ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινοῦσε ἡ ἐπίσημη ἀντιπροσωπεΐα γιὰ τοὺς Δελφοὺς». Τὴ θέση τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος προσδιορίζει ὁ Φιλόχορος, ἀτιδογράφος ποὺ ἔζησε τὸν 3ο π.Χ. αἰ. Ὁ σχολιαστὴς ποὺ μνημονεύθηκε παραδίδει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο του *Τετραπόλις*: «*θυσιάζει ὁ μάντις καθημερινὰ σιτὸ Πύθιο τῆς Οἰνός, ὅταν ἐτοιμάζεται ἡ πομπὴ γιὰ τοὺς Δελφοὺς καὶ στέλνεται ἡ θεωρία. Ἄν ὅμως ἡ θεωρία στέλνεται σιτὴ Δῆλο, τότε, σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ εἰπώθηκαν, θυσιάζει ὁ μάντις σιτὸ Δῆλο τοῦ Μαραθῶνος. Καὶ γίνεται ἱεροσκοπία [μαντεία ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν σφαγίων τῆς θυσίας] γιὰ τὴ θεωρία ποὺ στέλνεται σιτοὺς Δελφοὺς, σιτὸ Πύθιο τῆς Οἰνός, καὶ γιὰ τὴ θεωρία ποὺ στέλνεται σιτὴ Δῆλο, σιτὸ Δῆλο τοῦ Μαραθῶνος*».

Είκ. 38. Ὁ μεσαιωνικὸς πύργος τῆς Οἰνός.

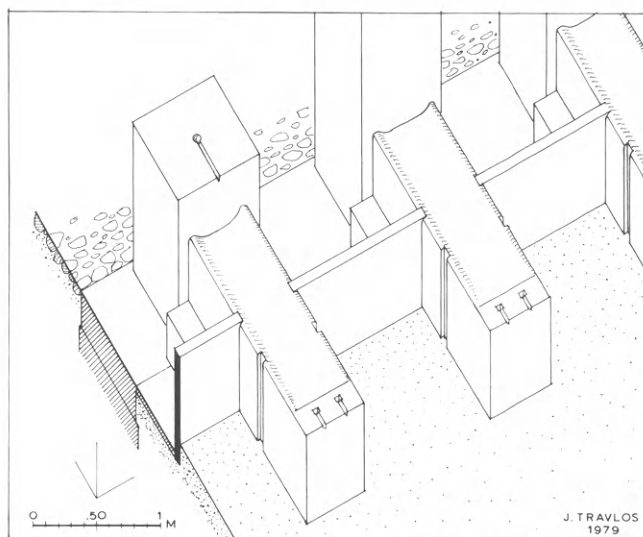
- 38 Πολὺ κοντὰ στὸν μεσαιωνικὸ πύργο τῆς Οἰνός ἐρευνήθηκε τὸ 1972 ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο¹⁴¹ μεγάλο οἰκοδόμημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιο περιστύλιο διαστ. 13.60×17.30 μ. Οἱ στυλοὶ εἶναι μαρμαρίνοι τετράγωνοι πεσοὶ πλευρᾶς 0.70-0.72 μ. ποὺ πατοῦν σὲ μαρμάρينو ἐπίσης καλοδολεμένο στυλοβάτη, πλάτ. 0.92 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιστυλίου, πίσω ἀπὸ
- 39 κάθε πεσοῦ, ὑπάρχει μάρμαρο μῆκ. 2.50, πλάτ. 0.55 καὶ ὕψ. 0.87 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη, βάθους ἀπὸ 0.065 ἕως 0.095 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ ἄκρο τοὺς ἡ ἐπιφάνεια σὲ πλάτ. 0.22 μ. εἶναι ἐπίπεδη καὶ φέρει δύο ὀπές γιὰ γόμφους. Κατὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Ἰω. Τραυλοῦ, μὲ τοὺς γόμφους στερεω-

Εικ. 39. Κάτοψη τοῦ Πυθίου τῆς Οἰνόης.

νόταν ἄλλο μάρμαρο ὡς προσκεφάλαιο τῶν μεγάλων αὐτῶν μαρμάρων πού θά χρησίμευαν ὡς κλίνες.

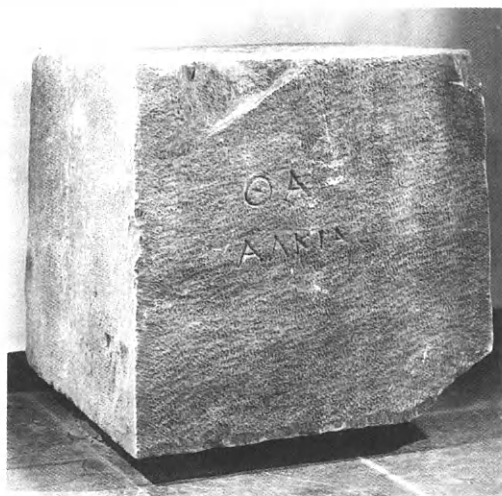
Οἱ στενοὶ χώροι (πλάτ. 1.20 μ.) ἀνάμεσα σὺς κλίνες εἶναι φραγμένοι μὲ μαρμάρινα θωράκια ὕψ. 0.88 μ., ὅσο καὶ τὸ ὕψος τῶν κλινῶν, τοποθετημένα σὲ ἀπόσταση 0.79 μ. ἀπὸ τοὺς πεσσοὺς. Τὰ θωράκια αὐτά, πάχ. 0.072-0.085 μ., στερεώνονται μέσα σὲ ἐγκοπὲς πού ἔχουν λαξευθεῖ στὰ πλευρὰ τῶν κλινῶν. Οἱ κατασκευαστὲς τοῦ κυρίου σιτὴν ἀρχὴ τὰ εἶχαν τοποθετήσει σὲ ἀπόσταση 1.16 μ. ἀπὸ τοὺς πεσσοὺς, σώζονται μάλιστα οἱ ἐγκοπές, ἀλλὰ ἄλλαξαν γνώμη, λάξευσαν νέες, καὶ ἔφραξαν τὶς 40

Εἰκ. 40. Οἱ κλίνες τοῦ Πυθίου τῆς Οἰνόης.

πρῶτες μὲ τοῦβλα καὶ ἀσβέστη ποὺ κάλυγαν μὲ λεπτὸ κονίαμα. Τὸ δάπεδο ἀνάμεσα στοὺς πεσσοὺς καὶ τὰ θωράκια εἶναι στρωμένο μὲ μαρμάρινες πλάκες. Μικρὴ βαθμίδα ἀπὸ τοῦβλα, καλυμμένη μὲ ὀρθομαρμάρωση, βοηθοῦσε νὰ ἀνεβεῖ κανεὶς στὴν κλίνη. Τὸ δάπεδο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κυρίου βρίσκεται κατὰ 0.12 μ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὸν στυλοβάτη τῆς πεσσοστοιχίας καὶ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ κουρασάνι μὲ ἐπάλειψη ἀσβέστη στὸ ἐπάνω μέρος του. Τὸ πάχος του εἶναι 0.14 μ.

Ἡ ἀτελὴς ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἐπιτρέπει τὴ συναγωγὴ ἀσφαλῶν συμπερασμάτων γιὰ τὸν προορισμὸ του. Ἡ χρῆση κουρασανιοῦ καὶ ἡ λιθουργικὴ ἐργασία τῶν μαρμάρων δείχνουν πὼς τὸ περιστύλιο μὲ τὶς κλίνες χρονολογεῖται μὲ πιθανότητα στὰ χρόνια τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ, ἔργο τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ εἶναι. Ὁ Ἰω. Τραυλὸς τὸ θεώρησε ἐγκοιμητήριον,

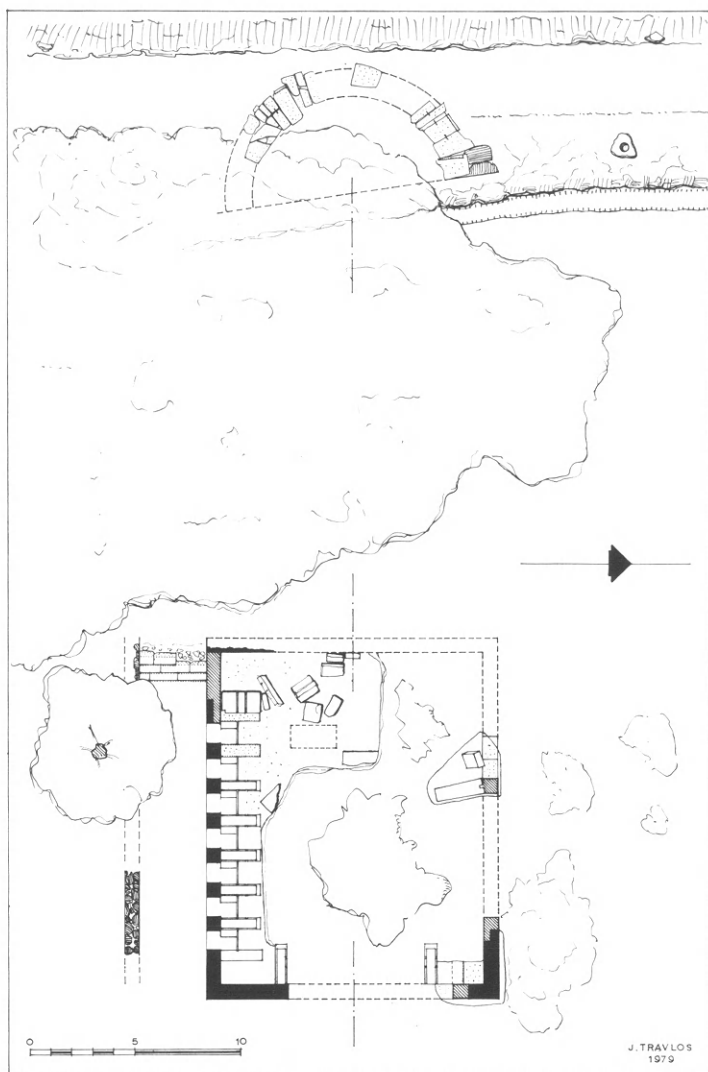
Εικ. 41. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀλκίας σὲ πεσοδὸ τοῦ Πυθίου.

καὶ τὸ συσχέτισε μὲ τὸ Πύθιο ποὺ περιγράφουν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Σοφοκλέους καὶ ὁ Φιλόχορος, ἄποψη πολὺ πειστική.

Σὲ ἓνα τμήμα πεσοδοῦ ὑπάρχει χαραγμένη ἡ ἐπιγραφὴ ΘΑ / Ἀλκία. Τὰ γράμματα ΘΑ σημαίνουν πιθανῶς θεοῖς ἀθανά- 41
τοις. Ἀλκία γνωρίζουμε ὅτι ὀνομαζόταν ἡ μητέρα τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ. Ἡ πλήρης ἔρευνα τοῦ μνημείου θὰ φανερώσει τὸν ἀκριβή του προορισμὸ καὶ θὰ ἀποδώσει καὶ στοιχεῖα ποὺ θὰ διαφωτίσουν τὴ σχέση του μὲ τὸν Ἡρώδη.

Δυτικὰ τοῦ περιστυλίου, σιτὸν ἄξονά του σχεδὸν καὶ σὲ ἀπό- 42
σταση 23 μ., διατηροῦνται τὰ θεμέλια ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας
διαμ. 10 μ.

Τὸ Δήλιο, γιὰ τὸ ὁποῖο ὅπως εἶδαμε κάνει λόγο ὁ Φιλόχο-
ρος, βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος καὶ πρέπει νὰ
ἀναζητηθεῖ πλησιέστερα πρὸς τὴ θάλασσα.

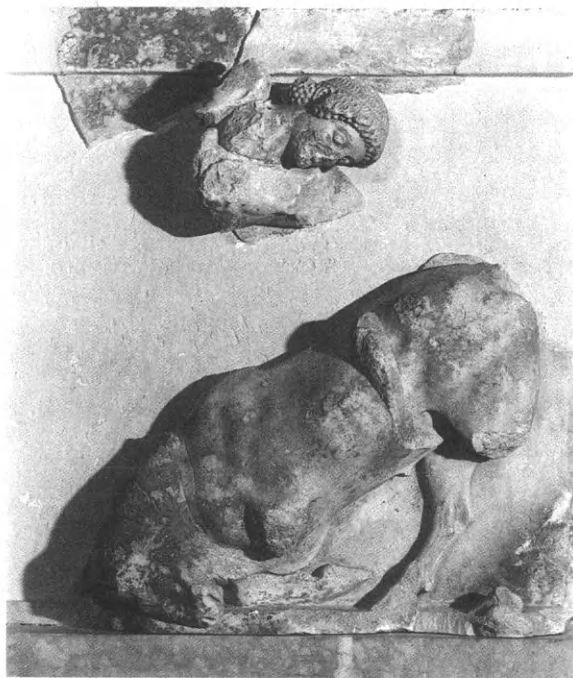
Εικ. 42. Τοπογραφικό σχέδιο του Πυθίου της Οίνης.

Μυθολογικά τοῦ Μαραθῶνος

Τέσσερις πόλεις σιὰ ἀρχαιότατα χρόνια κατεῖχαν τὴν εὐρύτερη περιοχή τοῦ σημερινοῦ Μαραθῶνος καὶ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἔνωση, ποὺ τὸ ἀρχικό της ὄνομα ἦταν *Ύππινία*. Ἀργότερα ὀνομάστηκε *Τετράπολις*, ποὺ σημαίνει τὸ ἴδιο. Τῶν τεσσάρων πόλεων (Μαραθῶνος, Οἰνός, Τρικορύνθου καὶ Προβαλίνθου) ἰδρυτὴς ἦταν ὁ Ξοῦθος, γιὸς τοῦ Δευκαλίωνος, ποὺ εἶχε λάβει ὡς σύζυγο θυγατέρα τοῦ Ἐρεχδέως. Παρὰ τὴν ὑπαγωγή ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἀττικῆς σὲ μιὰ ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Θησέα, ὁ θεσμός τῆς Τετράπολης τοῦ Μαραθῶνος διατηρήθηκε σιὰ κλασικά χρόνια, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴς ἐπιγραφές· τὸ ὄνομα τῆς Ὑππινίας ἐπιβίωσε στὴ λατρεία τοῦ *Ύππινιου*.

Μὲ τὸν τόπο συνδέεται ὁ Ἡρακλῆς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοὺς Μαραθωνίους πρῶτους θεωρήθηκε θεός, εἰκονιζόταν μάλιστα καὶ στὴν τοικογραφία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, στὴν Ποικίλη στοά. Ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους ἦταν μεγάλη καὶ ἐπίσημη, καὶ τὸ ἱερό του, τὸ *Ἡράκλειον*, εἶναι τὸ κλειδὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τοῦ Μαραθῶνος, γιὰτὶ σ' αὐτὸ εἶχαν στρατοπεδεύσει, ὅπως εἶδαμε, οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 490 π.Χ. Μὲ τὸν Ἡρακλῆ συνδέονται οἱ τοπικοὶ μῦθοι τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ Εὐρυσθέως (*Εὐρυσθέως κεφαλῇ*) καὶ τῆς πηγῆς Μακαρίας, ποὺ ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη θυγατέρα τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τῆς Διάνειρας. Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἥρωας τῆς Ἀττικῆς ποὺ ὑπῆρξε καὶ βασιλιάς της, ὁ Θησεύς, συνδέεται μὲ τὸν κυριότερο

μύθο του Μαραθῶνος. Κατὰ τὶς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μυθογράφων, ὅταν ὁ Θησεὺς ἔφθανε σὺν Ἀθήνῃ ἀπὸ τὴν Τροιζῖνα καὶ φιλοξενήθηκε σὺν τῷ πατέρα του Αἰγέα, ἄγνωστος ἀκόμη, ἡ σύζυγος τοῦ Αἰγέα Μήδεια μάντευσε τὴν πραγματικὴ του ταυτότητα καὶ γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἔστειλε νὰ ἐξοντώσει ἕναν τερατώδη ταῦρο ποὺ ρήμαζε τὶς καλλιέργειες τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ ταῦρος θεωρεῖται πὺς ἦταν ἐκεῖνος τῆς Κρήτης, ποὺ ὁ Ἡρακλῆς ἔφερε σὺν 43 Πελοπόννησο. Ὁ ταῦρος, κατὰ τὸν μυθογράφο Ἀπολλόδω-

Εἰκ. 43. Ὁ Θησεὺς καὶ ὁ μαραθῶνιος ταῦρος σὲ μετόπη τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων σιὺς Δελφοὺς.

ρο¹⁴², «πλανηθεῖς εἰς Σπάρτην τε καὶ Ἀρκαδίαν ἄπασαν, καὶ διαβάς τὸν Ἰσθμόν, εἰς Μαραθῶνα τῆς Ἀττικῆς ἀφικόμενος τοὺς ἐγχωρίους διελθμαίνεται» (ἀφοῦ περιπλανήθηκε στὴ Σπάρτη καὶ σ' ὁλόκληρη τὴν Ἀρκαδία καὶ διάβηκε τὸν Ἰσθμό, ἔφθασε στὸν Μαραθῶνα τῆς Ἀττικῆς ὅπου κατέστρεφε τοὺς ντόπιους). Ὁ ταῦρος ἔβγαζε φωτιὲς ἀπὸ τὰ ρουθούνια. Ὁ Θησεὺς τὸν συνέλαβε καὶ δέσμιον τὸν δυσίασε στὸν Ἀπόλλωνα Δελφίνιο.

Τοῦ μύθου ὑπάρχουν καὶ παραλλαγές ὡς πρὸς τὶς λεπτομέρειες. Ὁ Θησεὺς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του Αἰγέα ἐγίνε βασιλιάς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἔκανε τὸν *συνοικισμό*, ἔνωσε δηλαδὴ τὰ πολλὰ κρατίδια σὲ ἓνα μὲ πρωτεύουσα τὴν Ἀθῆνα, ὅπου ὑπῆρχε τὸ Πρυτανεῖο καὶ ἡ Βουλή.

Μὲ τὸν Μαραθῶνα συνδέονται καὶ ἄλλα πρόσωπα καὶ θεότητες. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἀναφέρεται στὴν *Ὀδύσσεια*¹⁴³, φεύγοντας ἀπὸ τὴ Σχερία «ἵκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐρυάγυιαν Ἀθήνην» (στὸν Μαραθῶνα, στὴν πλατύδρομη ἐκεῖθε Ἀθῆνα φτάνει, μετ. Καζαντζάκη - Κακριδῆ). Ἡ Ἀθηνᾶ λατρευόταν στὸν Μαραθῶνα μὲ τὴν ἐπωνυμία *Ἑλλωίς*, ἀπὸ τὸ *Ἑλος*, ὅπως παραδίδουν οἱ Ἀρχαῖοι.

Ἡ μυθολογία τοῦ Μαραθῶνος εἶναι πλούσια καὶ ποικίλη, ὅπως πολλὰ εἶναι οἱ θεότητες καὶ οἱ ἥρωες τῶν ὁποίων ἡ λατρεία παραδίδεται ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ ὑς ἐπιγραφές. Ἡ ἐκλεκτικὴ μνεία λίγων ἀποβλέπει στὴν ἐπεξήγηση ὀνομάτων ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἀρχαία τοπογραφία.

‘Ο ‘Ηρώδης ‘Αττικὸς στὸν Μαραθῶνα

‘Ο βίος του

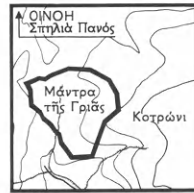
Ο ‘Ηρώδης ‘Αττικὸς γεννήθηκε στὸν Μαραθῶνα τὸ 103 μ.Χ. Τὸ πλήρες ὄνομά του ἦταν Λεύκιος Βιβούλλιος Ἰππαρχος Τιβέριος Κλαύδιος ‘Αττικὸς ‘Ηρώδης. Πέθανε τὸ 179 μ.Χ. στὸν τόπο τῆς γέννησής του¹⁴⁴.

Χάρη σὲς ἱκανότητές του καὶ τοὺς δασκάλους του ὁ ‘Ηρώδης ἀναδείχτηκε ὡς ὁ ἐπιφανέστερος σοφιστής (ρήτορας) τῆς ἐποχῆς του. Μαθήτευσε κοντὰ στὸν διάσημο Φαβωρίνο, σοφιστὴ ἀπὸ τὴν ‘Αρελάτη (Arles) τῆς Γαλατίας καὶ τὸν ἐξίσου διάσημο σοφιστὴ Πολέμωννα, τοῦ ὁποῖου σώζονται δύο ἐπιδεικτικοὶ λόγοι σχετικοὶ μὲ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, *Εἰς Κυναίγειρον καὶ Καλλίμαχον*. Μαθητὲς τοῦ ‘Ηρώδη υπῆρξαν ὁ ρήτορας Αἴλιος ‘Αριστείδης (129-189 μ.Χ.) καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης Λούκιος Βέρος (161-169 μ.Χ.) καὶ Μάρκος Αὐρήλιος (161-180 μ.Χ.). Οἱ σχέσεις τοῦ ‘Ηρώδη μὲ τὴ Ρώμη ἦταν ἄριστες, παρὰ τὴν παροδικὴ δυσαρέσκεια ποὺ τοῦ ἔδειξε ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Τὸ 143 μ.Χ. ἔγινε ὁ ‘Ηρώδης ὑπάτος. Στὰ προηγούμενα χρόνια εἶχε ἀσκήσει, στὴν ‘Αθήνα, τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγορανόμου, μάλιστα τὸ 126/7 μ.Χ. διετέλεσε ἐπώνυμος ἄρχων τῆς ‘Αθήνας.

Ἀπὸ τὸν πατέρα του κληρονόμησε μεγάλην περιουσία, τὴν ὁποία διέδωσε γιὰ τὴν κατασκευὴ δημοσίων ἔργων καὶ οἰκοδομημάτων. Μὲ δαπάνες του ἔγινε τὸ παναθηναϊκὸ στάδιο καὶ τὸ

ώδεϊο που φέρει τὸ ὄνομά του σὴν Ἀθήνα, ὑδραγωγεῖο σὴν Ὀλυμπία, τὸ στάδιο στοὺς Δελφούς, ἡ κρήνη Πειρήνη σὴν Κόρινθο. Εἶχε ἔπαυλη σὴν Κυνουρία καὶ διάσημες ἦταν οἱ κατοικίες του σὴν Κηφισιά καὶ τὸν Μαραθώνα, ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχονται γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές. Πλῆθος εἶναι τὰ ἀναθήματά του, εἰκόνες δικές του, τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του, τῶν μαθητῶν του καὶ Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ποὺ ἔχουν θρεθεῖ κυρίως σὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττική, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Εὐβοία.

Τὴ φήμη του ὁ Ἡρώδης τὴν ὀφείλει ὄχι μόνο σὶν πλοῦτο του καὶ σὶν γενναιόδωρη διαχείρησή του ἀλλὰ καὶ σὶν πνευματικά του ἔργα. Οἱ λόγοι ποὺ ἔγραψε ἦταν «μέσα σὴν παράδοση μιᾶς ρητορικῆς, ποὺ προσπάθησε νὰ κρατήσῃ τὸν σύνδεσμο μὲ τὴ φιλοσοφία» (Α. Lesky). Πρόσεχε πολὺ τὸ ὕφος του, φθάνοντας ὡς τὴν ἀρχαϊκὴ καθαρολογία. Ἕνας λόγος του ποὺ σώθηκε, *Περὶ πολιτείας*, ἦταν τόσο πετυχημένος ὡς πρὸς τὸ ὕφος ὥστε νὰ τὸν θεωροῦν ὡς ἔργο τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα.

Τὸ ἀγρόκτημά του

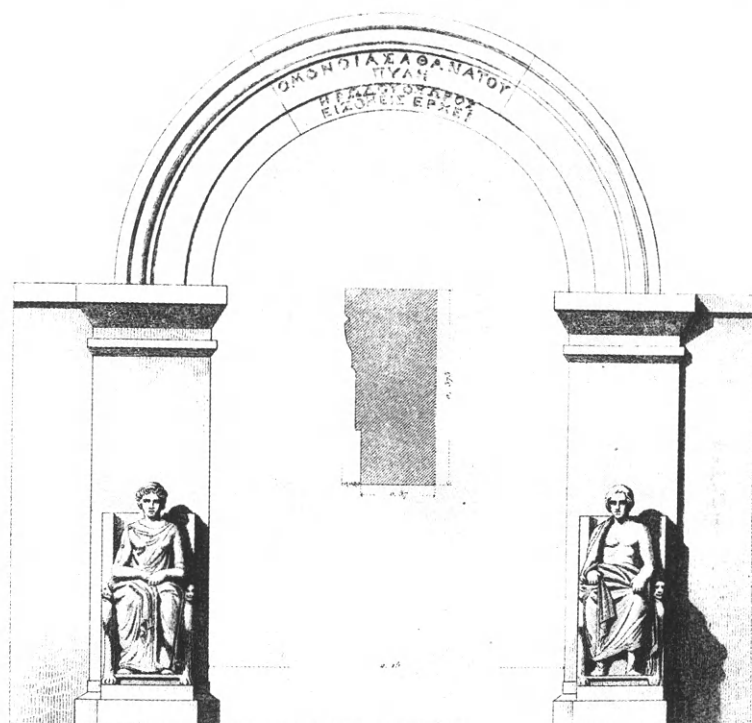
Πατρίδα τοῦ σοφιστῆ Ἡρώδη τοῦ Ἀττικοῦ ἦταν ὁ Μαραθών, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν βιογράφο του Φιλόστρατο ἦταν, μαζί μὲ τὴν Κηφισιά, ὁ ἀγαπημένος τόπος διαμονῆς του σὴν Ἀττική, ἐκεῖ μάλιστα πέθανε. Εἶχε ἀφήσει παραγγελία στοὺς ἀνθρώπους του νὰ τὸν θάψουν σὶν Μαραθώνα, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι πῆραν τὸν νεκρὸ καὶ τὸν ἔφεραν σὴν Ἀθήνα, ὅπου τὸν ἔθαψαν σὶν Παναθηναϊκὸ στάδιο.

Σὶν Μαραθώνα εἶχε κάνει μὲ δαπάνες του πολυτελεῖς κατασκευές, ὅπως τὸ θαλανεῖο καὶ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ ποὺ εἶδαμε

Εικ. 44. Τμήμα της Μάντρας της Γριάς, του αγροκλήματος του Ἡρώδη Ἀττικοῦ.

ἥδην. Πρὸς τὰ ΒΔ., στὴν περιοχὴ τῆς Οἰνός, σώζεται ἡ λεγόμενη *Μάντρα τῆς Γριάς*, ἓνας περίβολος ἀπὸ ἀργοὺς λίθους περιμέτρου 3.300 μ., ὁ ὁποῖος περιέκλειε ἀγρόκτημα ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ Ἡρώδης στὴ γυναῖκα του Ρήγιλλα¹⁴⁵. Μέσα σ' αὐτὸ ὑπῆρχαν οἰκήματα καὶ ἐγκαταστάσεις, καὶ πιθανότατα καὶ ἡ κατοικία τοῦ Ἡρώδη. Ἡ εἴσοδος στὸ ἀγρόκτημα ἦταν μνημειακή, μιὰ τοξωτὴ πύλη ἡ ὁποία στὴν κορυφὴ τῆς ἔφερε ἐπι-

Εικ. 45. Παλιὰ ἀναπαράσταση τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτήματος.

γραφὲς στὴ μέσα καὶ τὴν ἔξω ὄγῃ τῆς. Στὴν ἔξω ὄγῃ ἦταν χα- 45
ραγμένο¹⁴⁶:

Ὅμονοίας ἀθανάτ[ου]
πύλη
Ἡρώδου ὁ χώρος
εἰς ὃν εἰσέρχε[ι].

Στὴν ἐσωτερικὴ ὄγῃ ἦταν χαραγμένη ἡ ἴδια ἐπιγραφὴ¹⁴⁷ μὲ
τὴ διαφορὰ ὅτι ἀντὶ Ἡρώδου εἶναι χαραγμένο Ρηγίλλης, δη- 46

λαδὴ τὸ ὄνομα τῆς γυναίκας τοῦ Ἑρώδου. Ἐμπρὸς ἀπὸ κάθε παρασιάδα τῆς πύλης, στὸ ἐξωτερικὸ μέρος, ὑπῆρχε ἀπὸ ἓνα καθιστὸ πάνω σὲ πολυτελὴ θρόνο ἀγάλμα, τῶν ὁποίων τὰ λεί-
 47 γωνα βρίσκονται στὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος. Μαρτυρεῖται μάλιστα καὶ ἡ ὑπαρξὴ τρίτου ἀγάλματος. Στὴ δεξιὰ παρασιάδα τῆς πύλης, σὲ ὕψος 1.70 μ. περίπου, εἶναι χαραγμένο τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα¹⁴⁸, ποὺ ἀναφέρεται στὸν Ἑρώδη καὶ τὴ γυναῖκα του Ρήγιλλα:

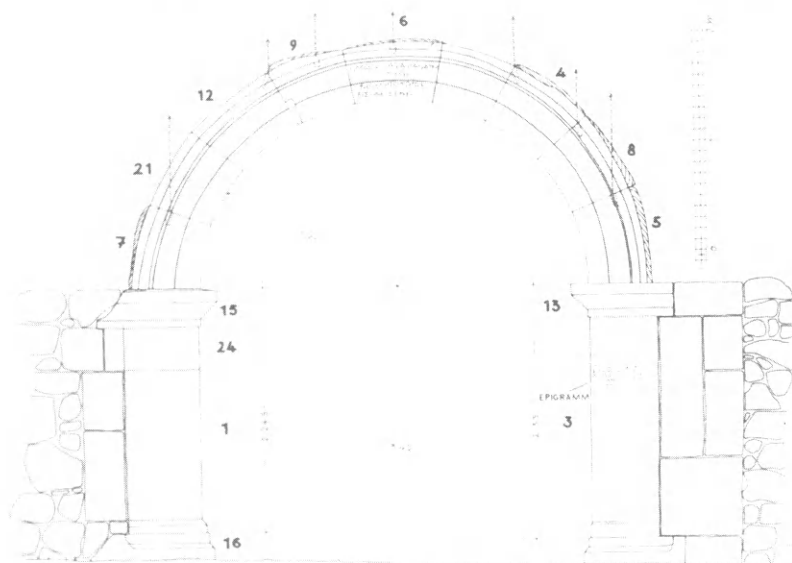
Ἄ μάκαρ ὅστις ἔδειμε νένην πόλιν,
 οὖν[ο]μα δ' αὐτὴν
 Ῥηγίλλης καλέων, ζῶει ἀγαλλόμενος.
 Ζῶω δ' ἀχ[ν]ύμενος τό μοι οἰκία ταῦτα τέτυκται
 νόσφ[ι] φίλης ἀλόχου καὶ δόμος ἡμιτελής.
 ὥς ἄρα τοι θνητοῖσι θεοὶ βιοτὴν κεράσαντ[ες]
 χά[ρ]ματα τ' ἡδ' ἀνίας γείτονας ἀμφὶς ἔχω.

Ὅπως παρατηρεῖ κανεῖς, μὲ τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους τοῦ ἐπιγράμματος ἐκφράζεται ὁ θαυμασμὸς τοῦ ἀγνωστοῦ συνθέτη τοῦ γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τὸ μεγαλεῖο αὐτοῦ ποὺ ἔχτισε τὴν νένην πόλιν ποὺ ἀτενίζει: «ᾧ, εὐτυχισμένος ὅποιος ἔχτισε μιὰ νέα πόλιν, ὀνομάζοντάς την τῆς Ρηγίλλας· ἡ ζωὴ του εἶναι γεμάτη χαρά».

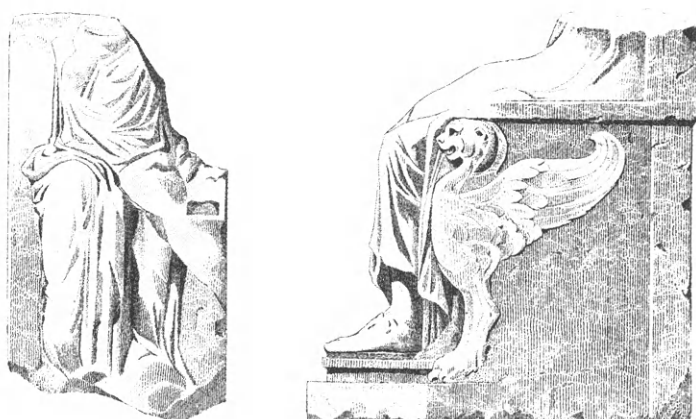
Στοὺς ἐπόμενους στίχους ὑπάρχει ἡ ἀπάντηση τοῦ θλιμμένου Ἑρώδου ποὺ ἔχασε τὴ γυναῖκα του. Τοῦτο συνέβη τὸ 160 ἢ 161 μ.Χ., ἄρα καὶ τὸ ἐπίγραμμα χαραχθεὶ μετὰ τὴ χρονολογία αὐτή:

«Ἡ ζωὴ μου εἶναι γεμάτη θλίψη καθὼς συλλογίζομαι τὸ θῖός μου χωρὶς τὴν ἀγαπημένη μου γυναῖκα καὶ τὸ σπίτι μου ποὺ ἔμεινε ἄκληρο.

Ἀλήθεια, οἱ θεοί, ὅταν ἀνακατεύουν τὸ κύπελλο τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν, βάζουν χαρὲς καὶ λύπες ἀνάμικτα».

Είκ. 46. Νεότερη αναπαράσταση τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτήματος.

Είκ. 47. Τὰ ἀγάλματα τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτήματος.

Ἡ κατοικία τοῦ Ἡρώδη στὸν Μαραθῶνα θὰ βρισκόταν στὸν κῶρο ποὺ περικλείει ἡ Μάντρα τῆς Γριᾶς, ὅπου καὶ ἀρχαῖα κτίσματα ἔχουν ἐρευνηθεῖ πρόχειρα, μάλιστα ἐγκαταστάσεις λουτρικῆς. Στὸν κῶρο αὐτὸν τὸν κατάφυτο τότε μὲ ἐλιές καὶ ὀπωροφόρα δέντρα, μὲ περιβόλια, μὲ βοσκὲς γιὰ τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὲς μεταφορὲς ἢ τὴν καθημερινὴ τροφὴ ζῶα, ὁ διάσημος σοφιστὴς ζοῦσε μέσα στὴν πολυτέλεια στὴν ὁποία ἦταν συνηθισμένος.

Τὰ ἀναθήματά του

Ἡ παρουσία τοῦ Ἡρώδη στὸν Μαραθῶνα εἶναι ἔντονη στὰ εὐρήματα τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Fauvel. Τὸ συννδésτερο ἀνάθημα τοῦ σοφιστῆ ἦταν ἡ ἐρμαϊκὴ στίλη μὲ τὴ μορφὴ του ἢ τὴ μορφὴ τῶν μαθητῶν του. Τὶς βρίσκουμε σὲ ὅσα μέρη τῆς Ἑλλάδος μαρτυρεῖται ἡ παρουσία του. Ὁ Φιλόστρατος (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.) στὴ βιογραφία τοῦ Ἡρώδη¹⁴⁹ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τοὺς τρεῖς ἀγαπημένους του μαθητές, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Πολυδεύκη καὶ τὸν Μέμνονα «οὗς ἴσα γνησίοις ἐπένθησε τροφίμους ὄντας, ἐπειδὴ καλοὶ μάλιστα καὶ ἀγαθοὶ ἦσαν γενναῖοί τε καὶ φιλομαθεῖς καὶ ἡ παρ' αὐτῷ τροφῇ ἔπρεποντες. εἰκόνας γοῦν ἀνεντίθει σφῶν θηρώντων καὶ τεθηρακότων καὶ θηρασόντων τὰς μὲν ἐν δρυμοῖς, τὰς δὲ ἐπ' ἀγροῖς, τὰς δὲ πρὸς πηγαῖς, τὰς δὲ ὑπὸ σκιαῖς πλατάνων, οὐκ ἀφανῶς — οὗς οὐκ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον ἤρεν, εἰ μὴ ἐπαίνων ἀξίους ἐγίγνωσκεν» (τοὺς ὁποίους πένθησε, ὄντας μαθητές του, σὰν παιδιά του, γιατί ἦταν ἔντιμοι, μὲ ψυχικὴ καλοσύνη, μὲ εὐγενικὸ ἦθος, φιλομαθεῖς καὶ τιμοῦσαν τὴν ἀνατροφὴν ποὺ ἔπαιρναν σὺν σπίτι του. Ἀφιέρωνε λοιπὸν εἰκόνας τοὺς δεικνόντας τοὺς νὰ κυνηγοῦν ἢ μετὰ τὸ κυνήγι ἢ ἐνῶ ἐτοιμάζονταν νὰ κυνη-

γύσουν, ἄλλες σὲ δάση, ἄλλες σὲ ἀγρούς, ἄλλες κοντὰ σὲ πηγές, ἄλλες σὲ σκιὰ τῶν πλατανιῶν, πάντα περίοπτες — δὲν θὰ τοὺς τιμοῦσε τόσο πολὺ, ἂν δὲν ᾔξερε ὅτι ἄξιζαν τοὺς ἐπαίνους του).

Ἀπὸ τῆς εἰκόνες αὐτὲς τῶν μαθητῶν τοῦ Ἡρώδη μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἀκέφαλες καὶ ἐλλιπεῖς ἐρμαϊκὲς στήλες τῆς ὁποῖας ἀποδίδουμε στὸν κάθε μαθητὴ χάριν στὶς ἐπιγραφὲς ποὺ σώζουν. Συνήθως συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ ἀρά, πανομοιότυπη σὲ ὅλες, τὴν ὁποία βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλους τόπους, π.χ. στὸν Ραμνούντα καὶ στὴν Κηφισιά. 48

Εἰκ. 48. Προτομὴ
τοῦ Πολυδευκίῳνος
ἀπὸ τὴν Κηφισιά.

Ἐφιερώμα τοῦ Πολυδευκίωνος στὸν Διόνυσο μαρτυρεῖ ἕνα βάθρο¹⁵⁰ ποὺ βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Πύργο, μέσα στὰ τοτινὰ ἀμπέλια:

[Π]ολυδε[υκίων]
τῷ Διονύσῳ [εὖ]-
σεβείας ἔνεκα.

Τὸ ἀνάθημα ἰδρύθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἀγαπημέ-
νου μαθητῆ τοῦ Ἡρώδη, ποὺ συνέβη τὸ 173/174 μ.Χ. Ἀντί-
θετα, μετὰ τὸν θάνατό του χρονολογεῖται ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη ἀπὸ
τὸ Κάτω Σοῦλι, τὴν ἀρχαία Τρικόρυνθο, ποὺ βρέθηκε ἐντοιχι-
σμένη σὲ πηγάδι. Στὴν ὄψιν της φέρει δύο ἐπιγραφές, τὴν ἀνα-
θηματικὴν¹⁵¹ καὶ τὴν ἀρὰ ποὺ προστάτεψε τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἡ-
ρώδη. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦτη:

Πολυδευ-	Τὸν Πολυδευ-
κίωνα, ὃν ἀν-	κίωνα, τὸν ὁποῖο
3 θ' υ[ί]οῦ ἔσπε-	σάν γιὸ ἀγά-
(ρξ)εν καὶ ἐνθά-	πησε κι ἐδῶ
δε Ἡρώδης (ἀν)-	ὁ Ἡρώδης
6 ἐθηκεν ὅτι ἐν-	ἀφιέρωσε, γιὰτι κι
θάδε καὶ περὶ	ἐδῶ μαζὶ
θήραν εἶχον.	θήρευαν.

Καὶ ἡ μητέρα τοῦ Ἡρώδη, Οὐιβουλλία Ἀλκία, εἶχε στήσει
κάπου στὴν περιοχὴ τοῦ Βρανᾶ, μέσα στὰ περιβόλια καὶ τὰ ἀμ-
πέλια, ἄγαλμα τοῦ Πολυδευκίωνα. Ἡ βάση του μὲ τὴν ἐπι-
γραφὴ¹⁵², χαμένη σήμερα, μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δημοσίευση
τοῦ 19ου αἰ.

[Οὐιβού]λλιον Πολυδ[ευκίωνα]
[Οὐιβου]λλία Ἀλκία Ἡρ[ώδου μήτηρ]
[ἥρωα].

Γιὰ τὸν δευτέρο μαθητὴν, τὸν Ἀχιλλέα, μᾶς σώθηκαν δύο ἐλλιπεῖς ἐρμαϊκὲς στίλινες. Ἡ πρώτη βρέθηκε δυτικά τοῦ χωριοῦ Βαρνάβας, ἐντοικισμένη σὲ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, καὶ φέρει σύντομη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ¹⁵³:

Ἡρώδης Ἀχιλλεῦ·	Ὁ Ἡρώδης σὺν Ἀχιλλέα·
ὃς βλέπειν σε ἔχοιμι	γιὰ νὰ σὲ βλέπω σ' ἔβαλα
3 καὶ ἐν τούτῳ τῷ	καὶ σ' αὐτὸ τὸ
νάπει· αὐτός τε	δάσος· ἐγὼ ὁ ἴδιος
καὶ εἴ τις γ' ἕτερος,	καὶ ὅποιοςδήποτε ἄλλος,
6 καὶ κεῖνοί [γ', ἔ]σι με-	κι ὅλοι δὰ
μνημένο[ς τῆ]ς ἡ-	θυμοῦνται τὴ
μετέρας φιλίας ὅ-	φιλία μας,
9 ση ἡμεῖν ἐγένετο·	πόσο μεγάλη ἦταν·
ἱερὸν δέ σε Ἑρμοῦ ἐ-	ἀφιέρωμα ἐσένα σὺν Ἑρμῇ
φόρου καὶ νομίου	τὸν ἔφορο καὶ νόμο
12 ποιούμεαι	σὲ κάνω.

Ἡ δεύτερη στίλην¹⁵⁴ βρέθηκε σὴν Οἰνόν, κοντὰ σὺν μεσαιωνικὸ πύργῳ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν Ἀχιλλεὺς καὶ μιὰ ἀρὰ **49-50** 29 στίχων μὲ τὴν ὁποία προστάτεψε τὸ ἀνάθημα ὁ Ἡρώδης.

Ὁ τρίτος μαθητὴς τοῦ Ἡρώδη ἦταν ὁ Μέννων, Αἰδίου κατὰ **51** τὴ μαρτυρία τοῦ Φιλοστράτου¹⁵⁵: «Μέννονα τὸν Ἡρώδου τοῦ σοφιστοῦ τροφίμον, ἀπ' Αἰδιόπων δὲ ἦν». Τοῦ Μέννονος βρέθηκαν δύο ἐρμαϊκὲς στίλινες, ἡ μία σὴν περιοχὴ τῆς Μεσοπορίτισσας καὶ ἡ δεύτερη σὺν Μαραθῶνα, σὴν περιοχὴ Σκόρπιου ποτάμι. Καὶ οἱ δύο¹⁵⁶ φέρουν τὴν ἴδια ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ:

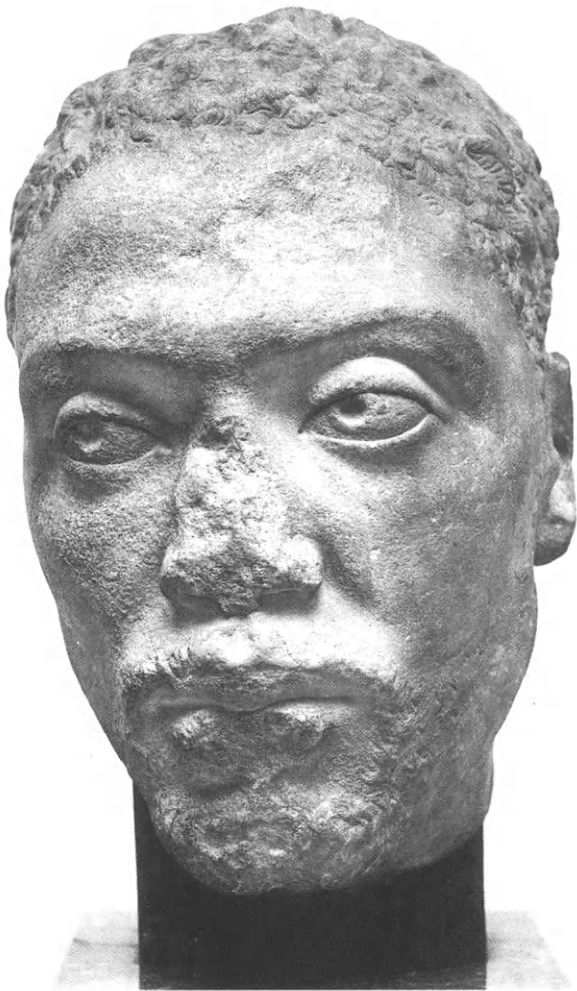
Μέννων,	Μέννων,
τοπάδειν,	μικρὸ τοπάζι,
Ἀρτέμιδος φίλος	ἀγαπητὸς σὴν Ἀρτεμν

Ἡ λέξη *τοπάδειν*, ποὺ γιὰ χρόνια προκαλοῦσε ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες, σημαίνει μικρὸ τοπάζι¹⁵⁷, πέτρα ἡμιπολύτιμη. Ἦταν

Εικ. 49. Ἀκέφαλη ἐρραϊκὴ στήλη τοῦ μα-
δνητῆ τοῦ Ἡρώδη Ἀχιλλέως με ἀπαγο-
ρευτικὴ ἀρά.

Εικ. 50. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς στήλης.

Εικ. 51. Κεφαλὴ αἰθίοπος, τοῦ λεγομένου Μένονος (φωτ. Staatl. Mus. zu Berlin, ἀρ. 5588).

Είκ. 52. Ἀκέφαλη ἐρμαϊκὴ στήλη τοῦ Μέμνονος, μαθητῆ τοῦ Ἡρώδῃ.

52 καϊδευτικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ Μέμνονος, ἴσως ἐξαιτίας τοῦ χρώματος τοῦ τρίτου μαθητῆ τοῦ Ἡρώδῃ. Μιὰ κεφαλὴ Αἰθίοπος ποὺ βρίσκεται στὸ Βερολίνο πιστεύεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἄγαλμά του. Σὲ ἄγαλμά του ἐπίσης ἀνήκει ἓνα χέρι ἀπὸ μελανὸ μάρμαρο ποὺ βρέθηκε πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια στὴν Κηφισιά μαζὶ μὲ τὶς προτομὲς τοῦ Ἡρώδῃ καὶ τοῦ Πολυδευκίωνος¹⁵⁸. Ἡ μνεΐα τῆς Ἀρτέμιδος ἔχει σχέση μὲ τὶς κυνηγετικὲς ἀσχολίες τοῦ Μέμνονος.

Ἡ ὑπερβολὴ τοῦ Ἡρώδῃ στὴν ἀπονομὴ τιμῶν στοὺς μαθητὲς του δὲν ἄρесе σὲ ὅλους τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ σοφιστὴς εἶχε ἀντιπάλους οἱ ὁποῖοι τὸν ἔβλαπαν σοβαρά, καὶ ἡ ἐκδρότῃ τους ἐκδηλώνονταν καὶ σὲ δευτερεύοντα θέματα. Ἡ ἵδρυση τῶν Ἑρμῶν προκαλοῦσε λαϊκὲς ἀντιδράσεις ποὺ ἐκδηλώνονταν μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀναθημάτων. Ὁ Ἡρώδης ἀναγκάστηκε σὲ τὴν

στημένες στήλες νὰ χαράζει νέες ἐπιγραφές. "Ὅπως λέει ὁ Φιλόστρατος¹⁵⁹ ποὺ διηγεῖται συνοπικὰ τὸ συμβάν, ὁ Ἑρώδης ἀφιέρωνε τὶς στήλες «ξὺν ἀραῖς τοῦ περικόγαντος ἢ κινήσοντος» (συνοδευόμενες μὲ κατάρεις ἐναντίον ἐκείνου ποὺ θὰ τὶς ἔσπαγε ἢ θὰ τὶς μετακινούσε). Ἡ χάραξη τῶν ἀρῶν φαίνεται λοιπὸν πὼς ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίδρασης ἐναντίον τοῦ Ἑρώδου ποὺ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀναθημάτων του¹⁶⁰. Ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη τοῦ Πολυδευκίωνος ποὺ μνημονεύεται παραπάνω φέρει χαραγμένη κατάρα (IG II² 13190) μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἑρώδης νόμιζε ὅτι μποροῦσε νὰ τὴν προστατεύσει ἀπὸ τὶς ἐχθρικὰς διαθέσεις τῶν χωρικῶν. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς εἶναι τοῦτο:

- [Π]ρὸς θεῶ[ν καὶ ἡρώων]ν ὅ[στις]
 [εἰ ὁ εἰ]χων [τὸν χῶρον], μήπο[τε μετ]-
 ακεινήσ[ῃς τούτῳ]ν τ[ι καὶ τὰς τ]-
 ούτω[ν τῶν ἀγαλμάτων εἰκόν]-
 5 ας κα[ὶ τειμὰς ὅστις ἢ καθέλοι ἢ]
 μετακεινοίη, [τούτῳ μήτε γῆν κ]
 αρπὸν [φέρειν μήτε θάλασσαν πλ]-
 [ω]τῇ[ν εἶναι, κακῶς τε ἀπολέ]-
 σθαι αὐτο[ῦς κ]α[ὶ γένος. ὅστις δέ]
 10 κατὰ χά[ρην φυλάττοι καὶ τειμῶν]
 [τ]ὰ εἰωθό[τ]α [καὶ αὔξων διαμέ]-
 [ν]οι, πολ[λὰ καὶ ἀγαθὰ εἶναι τ]-
 [ούτ]ω κα[ὶ] αὐ[τῷ καὶ ἐκγόνοι]-
 [ς]

(Στὸ ὄνομα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων· ὁποῖος κι ἂν εἶσαι ὁ κύριος τοῦ τόπου, ποτε νὰ μὴ μετακινήσεις κανένα ἀπὸ αὐτὰ ἐδῶ· καὶ τοῦτες τὶς εἰκόνες καὶ τὰ στολίδια ὁποῖος κατεβάσει ἢ μετακινήσει, ἢ γῆ νὰ μὴν τοῦ φέρει καρπὸ οὔτε ἢ θάλασσα νὰ τοῦ εἶναι πλωτὴ καὶ νὰ καταστραφεῖ μὲ κακὸ τρόπο, αὐτὸς καὶ ἡ γενιά του. "Ὅποιος ὅμως τὰ ἀφήνει στὴ θέση τους καὶ τὰ φροντίζει ὅπως πρέπει καὶ τὰ συντηρεῖ, νὰ δεῖ πολλὰ καλὰ, αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του.)

Ἀντίδραση ὑπῆρξε καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀρχῶν. Στὰ χρόνια ποὺ ὁ Ἡρώδης τιμοῦσε τοὺς μαθητὲς του, κυβερνῆτες τῆς Ἀχαΐας (Ἑλλάδος) ἦταν οἱ Κυντίλιοι, δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα, ὁ Sextus Quintilius Condianus καὶ ὁ Sextus Quintilius Valerius Maximus, ὁ πρῶτος ἀνθύπατος καὶ ὁ δεύτερος legatus ἢ corrector, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν εὐνοία τῆς Ρώμης καὶ συγχρόνως ἀντιπαδοῦσαν τὸν Ἡρώδη¹⁶¹. Οἱ δύο ἀδελφοὶ δὲν παρέλειψαν νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀποδοκιμασίαν τους γιὰ τὰ πολυάρθριμα ἀναθήματα τοῦ Ἡρώδη, ὅπως λέει ὁ Φιλόστρατος¹⁶²: *«Κυντιλίων δέ, ὁπότε ἤρχον τῆς Ἑλλάδος, αἰτιωμένων αὐτὸν ἐπὶ ταῖς τῶν μειρακίων τούτων εἰκόσιν ὡς περιπαιτῶν “τί δὲ ὑμῖν” ἔφη “διενήνοχεν, εἰ ἐγὼ τοῖς ἐμοῖς ἐμπαίζω λιθαρρίοις;”»* (ὅταν οἱ Κυντίλιοι, τὴν ἐποχὴ ποὺ κυβερνοῦσαν τὴν Ἑλλάδα, τὸν μέμφθησαν γιὰ τὶς εἰκόνες αὐτῆς τῶν νεαρῶν, ὅτι δηλαδὴ ἦταν περιττές, ἀπάντησε «τί σὰς νοιάζει ἐὰν ἐγὼ διασκεδάζω μὲ τὰ μαρμαράκια μου;»).

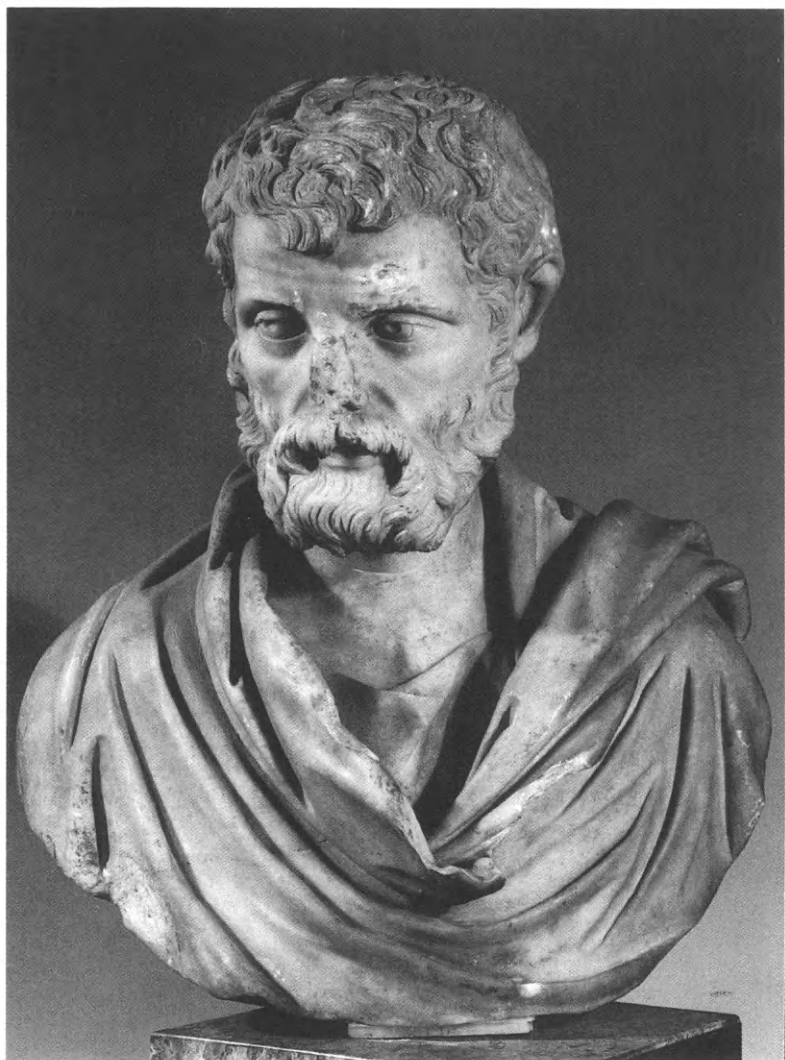
- Ὁ Fauvel, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος προηγουμένως, ἔδειξε ἰδιαίτερη δραστηριότητα στὸν Μαραθῶνα. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1788 ἀνέσκαψε τύμβο τῆς πεδιάδας ποὺ θεώρησε ὅτι ἦταν τῶν Ἀθηναίων χωρὶς νὰ βρεῖ τίποτε. Συνέχισε μ' ἐπιμονὴ νοτιότερα, στὸ ἔλος τῆς Μπρεζίζας, ὅπου ἐρεῦνησε πιθανότατα τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό. Στις 18 Φεβρουαρίου τοῦ 1789 τοῦ προσκομίζουν
- 53 ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα ἄνθρωποι τοῦ προτομῆ τοῦ αὐτοκράτορα Λουκίου Βέρου, ποὺ εἶχε βρεθεῖ «στὰ ἐρείπια τοῦ τάφου τῶν Ἀθηναίων», δηλαδὴ στὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό. Μέσα σιτοὺς δύο ἐπομένους μῆνες ἐρευνᾷ πάλι στὸ ἴδιο μέρος, ὅπου βρίσκει τὶς προ-
- 54-55 τομὲς τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ. Οἱ δύο τελευταῖες βρίσκονται σήμερα στὸ Λοῦβρο, ἡ πρώτη στὴν Ἀγγλία, στὸ μουσεῖο Ashmolean. Καὶ οἱ τρεῖς ἦταν ἀφιερῶματα τοῦ Ἡρώδη, ὁ ὁποῖος τὶς προτομὲς τῶν ἰδίων προσώπων, τὴ δική του καὶ τῶν δύο αὐτοκρατόρων, ἀφιέρωσε ταυτόχρονα καὶ στὴ Νέμεση, στὸ ἱερό της στὸν Ραμνούντα, λίγα χιλιόμετρα βορειότερα.

Εικ. 53. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος Λουκίου Βέρου ἀπὸ τὴν Μπρε-
ξίτσα στὸ Μουσεῖο Ashmolean τῆς Ἀγγλίας.

Είκ. 54. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου ἀπὸ τὴν Μπρεξίτσα στὸ Λοῦβρο.

Εικ. 55. Προτομή του Ἡρώδη Ἀττικοῦ ἀπὸ τὴν Μπρεζίζα στὸ Λοῦβρο.

Ὁ Ἡρώδης ζοῦσε καὶ δίδασκε κυρίως σὴν Ἀθήνα, τὴν Κηφισιά καὶ τὸν Μαραθῶνα. Μάλιστα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀπὸ τὴν Παιονία (Παννονία, χώρα Ν. τοῦ Δούναβη, δηλ. σὴ σημερινὴ Οὐγγαρία, Γιουγκοσλαβία καὶ Αὐστρία), ὅπως διηγεῖται ὁ Φιλόστρατος¹⁶³, *«διητᾶτο μὲν ὁ Ἡρώδης ἐν τῇ Ἀπικῇ περὶ τοὺς φιλιτάτους ἑαυτῷ δήμους Μαραθῶνα καὶ Κηφισιάν»* (περνοῦσε τὸν καιρὸ τοῦ στοὺς ἀγαπημένους τοῦ δήμου τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῆς Κηφισιάς). Ὅταν κάποτε ὁ σοφιστὴς Ἀλέξανδρος, ποὺ εἶχε τὴν ἐπωνυμία *Πηλοπλάτων*, περαστικὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα θέλησε νὰ δώσῃ διαλέξεις¹⁶⁴ *«ἀκούων δὲ τὸν Ἡρώδην ἐν Μαραθῶνι διαπῶμενον καὶ τὴν νεότητα ἐπακολουθοῦσαν αὐτῷ πᾶσαν γράφει πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν αἰτῶν τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ Ἡρώδης “ἀφίξομαι” ἔφη “μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτός”»* (μαθαίνοντας ὅτι ὁ Ἡρώδης ἦταν ἐγκατεστημένος σὶν Μαραθῶνα καὶ ὅτι ὅλοι οἱ νέοι τὸν εἶχαν ἐκεῖ ἀκολουθήσει, τοῦ γράφει ἐπιστολὴ ζητώντας τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ Ἡρώδης τοῦ ἀπαντᾷ «μαζὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας δὰ ἔλθω κι ἐγώ»). Κέντρο φιλοσοφικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ λοιπὸν γινόταν κατὰ καιροὺς ὁ Μαραθῶνας μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἡρώδη καὶ τὴ διδασκαλίαν τοῦ πρὸς τοὺς νέους τῆς Ἀθήνας ποὺ ἔρχονταν γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν.

Ὁ Ἡρώδης πέθανε σὶν Μαραθῶνα, καὶ κατὰ τὴς ἐντολὰς ποὺ εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ δὰ ἦταν καὶ ὁ τάφος τοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι ὅμως, ποὺ τοὺς εἶχε εὐεργετήσει, πῆραν τὸ σῶμα τοῦ καὶ τὸ ἔθαψαν σὴν Ἀθήνα, σὶν Παναθηναϊκὸν στάδιο.

Τὸ Μουσεῖο Μαραθῶνος

Σ τὸν κῶρο τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Βρανᾶ, στὸν Μαραθῶνα, κοντὰ στὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, βρίσκεται τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος, κατασκευασμένο μὲ δαπάνη τοῦ φιλάρχαιου ἐπιχειρηματία Εὐγένιου Παναγόπουλου. Ἐγκαινιάστηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1975 καὶ σ' αὐτὸ φυλάγονται ἀρχαιότητες τῶν ἀνασκαφῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς του. Ἡ κατάταξη τῆς ἔκθεσης εἶναι χρονολογικὴ καὶ κατὰ τὸ δυνατόν εἰδολογική.

Αἶθουσα Πρῶτη

Σπηλαίου Πανὸς

Στὴν αἶθουσα τούτη ἐκτίθεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ κεραμικὴ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς στὴν Οἶνόνη, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἥδη λόγος. Ἐγκαταστάσεις τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἔχουν ἐρευνηθεῖ καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς περιφέρειας τοῦ Μαραθῶνος, κυρίως στὴ Νέα Μάκρη, μάλιστα ἔχουν βρεθεῖ ἐκεῖ λείψανα οἰκισμοῦ καὶ ἔχει γίνει ἡ ἀναπαράσταση τῶν οἰκημάτων καὶ ἡ διασάφηση πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς σώζεται ἀριότερη ἢ κεραμική, καὶ αὐτὸ εἶναι εὐνόητο, ἀλλὰ στερούμεθα πρὸς τὸ παρὸν ἄλλων γενικότερων πληροφοριῶν γιὰ τὴ ζωὴ ἐκεῖ μέσα τῶν ἀνθρώπων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου θὰ συμπληρώσει σὲ πολλὰ τὴ γνῶση μας τῆς περιόδου αὐτῆς, ἡ ὁποία γίνεται γνωστὴ χάρις σὲ συστηματικὰ δημοσιευμένες ἐλληνικὲς ἔρευνες τῶν τελευταίων ἐτῶν.

ΠΡΟΘΗΚΗ 1. Κεραμικὴ τῆς νεότερης νεολιθικῆς περιόδου (4000-3400 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Ἐκτίθεται διακοσμημένη ἀμαυρόχρωμη κεραμική, μὲ γραμμικὰ κοσμήματα ποὺ ἔγιναν μὲ καστανὴ καὶ μελανὴ βαφὴ ἀμαυρὴ (θαμπή). Τὴ διακόσμηση αὐτὴ τὴ βρίσκουμε κατὰ τὴ νεότερη νεολιθικὴ περίοδο σ' ὅλη τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα: ταινίες, λοξὲς γραμμές, γωνίες, ποὺ ζωγραφίζονται ἀπευθείας πάνω στὴν ἀνοιχτόχρωμη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Ἐδῶ βλέπουμε κυρίως λείψανα ἀγγείων γιὰτὶ ἡ διάσωση ἕως τὰ χρόνια μας ὁλόκληρων ἀγγείων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι σπάνιο φαινόμενο. Ἄξια προσοχῆς τὸ σπασμένο πόδι σπάνιου κοίλου εἰδωλίου (361) καὶ τμήματα ἀγγείων μὲ δίχρωμη διακόσμηση (428, 1356).

Μεσαῖο ράφι. Θραύσματα κυρίως ἀγγείων ὁμοίας ἀμαυρόχρωμης κεραμικῆς μὲ γραμμικὴ διακόσμηση, μετόπες, ὀδοντωτὲς ταινίες, τεθλασμένες γραμμές, ὁμάδες ταινιῶν, τρίγωνα, ρόμβους. Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα κυριαρχεῖ ἡ ἀκέραια πρό-
 56 χους ἀρ. 1357 μὲ σφαιρικὴ κοιλιά. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀκόσμητο. Φέρει σὲ ἀντιθετικὰ σημεῖα διακόσμηση ἀπὸ ὁμάδες τριῶν κατακόρυφων γραμμῶν, μεμονωμένες ἢ ἀνὰ δύο, οἱ ὁποῖες ἐνώνονται μὲ λοξὲς βαθμιδωτὲς γραμμές. Τὸ χεῖλος κοσμοῦν λεπτὲς ὀριζόντιες ταινίες.

Είκ. 56. Ἡ νεολιθικὴ πρόχους 1357 ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τοῦ Πανός.

Είκ. 57. Βαθιὰ φιάλη ἀρ. 641 ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τοῦ Πανός.

Κάτω ράφι. Θραύσματα νεότερης νεολιθικῆς καὶ ὑπονεολιθικῆς περιόδου (4000-3200 π.Χ.), κυρίως χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ πίδων μὲ ἐγχάρακτῃ διακόσμηση ἢ πλαστικὴ (ἀνάγλυφον) μίμνηση τοῦ σχοινιοῦ μὲ τὸ ὁποῖο ἔδεναν στὴν πραγματικότητα οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τὰ ἀγγεῖα.

ΠΡΟΘΗΚΗ 2. Ἡ κεραμικὴ τῆς προδίκης τούτης στὸ ἐπάνω καὶ κάτω ράφι εἶναι νεότερη τῆς προηγούμενης. Ἀνήκει κυρίως στὴ λεγόμενη ὑπονεολιθικὴ ἢ τελικὴ νεολιθικὴ περίοδο (3400-3200 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Κεραμικὴ μὲ ζωγραφιστὴ διακόσμηση, πλατιά εὐθύγραμμα κοσμήματα, στυλπνὰ κόκκινα συμμετρικὰ καὶ ἀσύμμετρα, τοποθετημένα πάνω σὲ παχὺ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς προσιδιάζει στὴν Ἀττικὴ καὶ συναντᾶται στὰ νεολιθικὰ εὐρήματα τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῆς Ἀθῆνας. Ἀκέραιο σχεδὸν εἶναι τὸ ἀγγεῖο ἀρ. **641**, βαθιὰ φιάλη μὲ ἐπιθήματα καὶ **57** κάδεται διαίτητες ἀποφύσεις στὸ μέσο τοῦ ὕψους περίπου, ἀπὸ τὴς ὁποῖες ἐνίοτε περνοῦσαν ἓνα ἰσχυρὸ νῆμα γιὰ νὰ κρατοῦν τὸ

άγγειο κρεμασμένο. Μὲ κόκκινο χρώμα ὁ νεολιθικὸς κεραμοπλάστης διακόσμησε τὸ ἄγγειο μὲ κάθετες γραμμὲς καὶ ἀνάμεσά τους τρίγωνα. Ἐξιοσημείωτα εἶναι τὰ θραύσματα μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση ποὺ προσιδιάζει στὴν ἐποχή.

Μεσαῖο ράφι. Νεότερη νεολιθικὴ καὶ ὑπονεολιθικὴ κεραμικὴ τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανός. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἐγχάρακτη, τρίγωνα ἀπλὰ καὶ σικτά, μετόπες καὶ τεθλασμένες γραμμές, βαθμιδωτὲς γραμμές, ἐνἄλληλες γωνίες ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ σιγμές, ρόμβοι. Τὰ ἄγγεῖα μὲ τὸ λοξὸ στόμιο καὶ τὲς μεγάλες λαβὲς θεωροῦνται τελετουργικὰ σκεύη. Τὸ ἄγγειο **1332** σῶζει στὴν ἐπιφάνειά του ἀποτύπωμα γύδας.

Κάτω ράφι. Θραύσματα τῆς λεγόμενης ἔντριπτης κεραμικῆς. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι λειασμένη προσεκτικὰ μὲ κάποιο ἐργαλεῖο, σκληρὸ ξύλο ἢ κόκκαλο. Σὲ μερικὰ ἡ ἐπιφάνεια παρουσιάζει χρωματικὴ ποικιλία ποὺ ὀφείλεται στὴν ὀπτηση.

ΠΡΟΘΗΚΗ 3. Κεραμικὴ τῆς Πρωτοελλαδικῆς Ι περιόδου (3200-2700 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Θραύσματα ἀγγείων καθημερινῆς χρήσης μὲ ποικίλα σχήματα λαβῶν. Τὸ **1444** φέρει σωληνωτὴ προχοὴ καὶ ἄλλα ἔχουν πλαστικὰ κοσμήματα κατὰ μίμηση μετάλλινων προτύπων. Ἐξιοσημείωτο εἶναι τὸ κλειστὸ σφαιρικὸ ἄγγειο **673** μὲ κυλινδρικό λαιμὸ καὶ δύο διπλὲς διάτρητες ἀποφύσεις. Τὸ ἄγγειο αὐτὸ βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν σκεπασμένο μὲ τμῆμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου **1396** ποὺ εἶναι διακοσμημένο μὲ ἐγχάρακτους κύκλους γεμάτους σιγμές. Τὸ σύνολο ἀνῆκε σὲ κάποια γυναίκα, γιὰ μὲσα στὸ **673** βρέθηκε περιδέριο ἀπὸ ἑκατοντάδες χάνδρες ἀπὸ κυανὴ ὑαλόμαζα, ἄλλες ἀπὸ χρωματιστὸ λίθο ἢ ὀρεῖα κρύσταλλο, δύο μικρὲς λίθινες ἀξίνες καὶ πέντε θαλάσσια ὀστρακοειδῆ ποὺ χρησιμεύουν καὶ σήμερα ὡς

*Εἰκ. 58. Τὸ σφαιρικό ἀγγεῖο ἀρ. 673, σκεπα-
σμένο μὲ τὸ ἀγγεῖο ἀρ. 1396, ἀπὸ τῆ σπηλιὰ
τοῦ Πανός.*

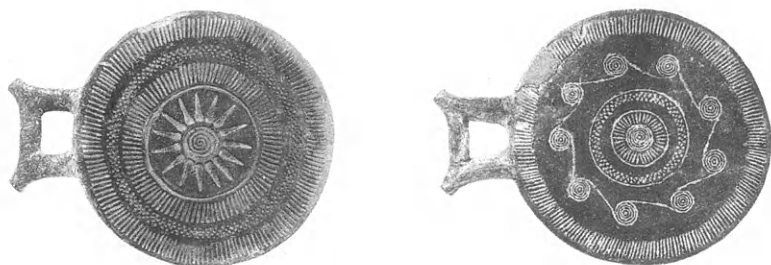
φυλακτὸ μικρῶν παιδιῶν. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μελανὴ κερα-
μικὴ μὲ λευκὴ διακόσμηση (1399, 1401, 1407).

Μεσαῖο ράφι. Θραύσματα ἀγγείων μονόχρωμης μελανῆς
κεραμικῆς καὶ ὀλόβαφης μὲ ζωνρὸ κόκκινο χρῶμα.

Κάτω ράφι. Τὰ θραύσματα ποὺ ἐκτίθενται εἶναι ὅλα τμή-
ματα ἀγγείων μὲ τὴ λαβή. Μία εἶναι κάθετη μὲ διάτρηση ἀπό-
φυση (1436), ἄλλη κυλινδρική (1437) ἢ ταινιόσχημη (1449), καὶ
δείχνουν τὴν ποικιλία τῶν μορφῶν τῆς χειροτεχνίας τῆς ἀπώτε-
ρης πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Στὴν αἴθουσα τοῦτη εἶναι ἐκτεθειμένη μόνο κεραμικὴ καὶ
μικροαντικείμενα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τάφους Κυκλαδιτῶν
τῆς πρωτοκυκλαδικῆς ἐποχῆς (3200-2000 π.Χ.) σὴ θέση Τσέπι,
λίγες ἑκατοντάδες μέτρα πρὸς Β. τοῦ μουσείου, ἀπὸ τάφους με-
σοελλαδικούς (2000-1600 π.Χ.) ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ στέ-
γαστρο πλάι στὸ μουσεῖο, καὶ ἀγγεῖα τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς

Εικ. 59. Τηγανόσχημο σκεῦος ἀρ. 58 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Εικ. 60. Τηγανόσχημο κυκλαδικὸ σκεῦος ἀρ. 74 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, προϊόντα ἀττικῶν ἐργαστηρίων, ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφους τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος.

ΠΡΟΘΗΚΗ 4. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσέπι, τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς Ι περιόδου (3200-2700 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Τὰ σημαντικότερα ἐκδέματα εἶναι τὰ δύο τηγανό-
59-60 σχημα σκεύη **58** καὶ **74**, καὶ ἡ φιάλη **39**. Τὰ τηγανόσχημα σκεύη τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς ἔχουν γίνει ἀντικείμενο πολλῶν μελετῶν καὶ ἔχουν προταθεῖ πολλὲς ἐρμηνεῖες τῆς χρήσης τους χωρὶς καμιά νὰ εἶναι καθολικὰ ἀποδεκτὴ. Τὸ **74** φέρει στὴν κάτω ἐπιφάνεια ὡς διακόσμηση σπειρόκυμα, μὲ ἐγκάραξην, καὶ γύρω-γύρω ζώνη ἀπὸ πυκνὲς παράλληλες γραμμές. Ἀκολουθεῖ ἄλλη ζώνη ἀπὸ 9 συστάδες ὁμόκεντρων κύκλων ποὺ συνδέονται μεταξύ τους μὲ ἐφαπτόμενες. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ εἰκόνα τῆς σπείρας ποὺ τρέχει, δέμα ποὺ συναντᾶμε σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ὡς τὰ ὕστερα χρόνια τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ κέντρο τῆς ἐπιφάνειας καλύπτεται ἀπὸ ἄλλους ὁμόκεντρους κύκλους, μικρότατα τρίγωνα καὶ ἀκτινοειδεῖς γραμμές. Τὸ δεύτερο τηγανόσχημο σκεῦος **58** φέρει καὶ

Είκ. 61. Κυκλαδική φιάλη ἢ πῶμα πυξίδας ἀρ. 39 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Είκ. 62. Κυκλαδική φιάλη ἀρ. 73 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

αὐτὸ κυκλικῶς διακόσμηση ἀπὸ πυκνὲς γραμμὲς καὶ μικρότατα τρίγωνα καὶ στὸ κέντρο μία σπεῖρα ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινοῦν 15 ἀκτίνες. Ἀξιομνημόνευτη γιὰ τὴ διακόσμησή της εἶναι ἡ φιάλη ἢ πῶμα πυξίδος 39, πὺ φέρει στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἐγχάρακτο 61 τετράκινο ἀστέρι καὶ στὸ κέντρο του μέσα σὲ κύκλο ἄλλο μικρότερο. Πλὴν σὲ κάθε ἐγχάρακτη γραμμὴ ὑπάρχει δεύτερη σικτὴ πὺ κάνει τὸν διάκοσμο περισσότερο ζωνρό. Ἡ κυκλαδικὴ φιάλη 73 φέρει τετράκινο χαρακτὸ ἀστέρι στὴ βάση καὶ στὸ κέντρο 62 τοῦ κύκλου μὲ ἀκτίνες.

Μεσαῖο ράφι. Μικρὰ ἀγγεῖα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σφαιρικοῦ σχήματος, κλειστά, εὐρύστομα. Ἡ διακόσμησή τους εἶναι ἐγχάρακτες γραμμὲς, κάθετα γραμμῖδια στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ (69), γραμμὴ καὶ σιγμές (658), γραμμὲς στὴ κοιλιά (830), τεδλασμένες γραμμὲς (37, 647), ἐγχάρακτες σπεῖρες (53).

Κάτω ράφι. Τὰ ἐδῶ ἀγγεῖα εἶναι κοινῆς καθημερινῆς χρήσης, ἀκόσμητα καὶ ποικίλων σχημάτων· κλειστά σφαιρικά, κωνικοὶ σκύφοι, μία πρόχους κυκλαδικοῦ τύπου, φιάλες. Ἀξία πα-

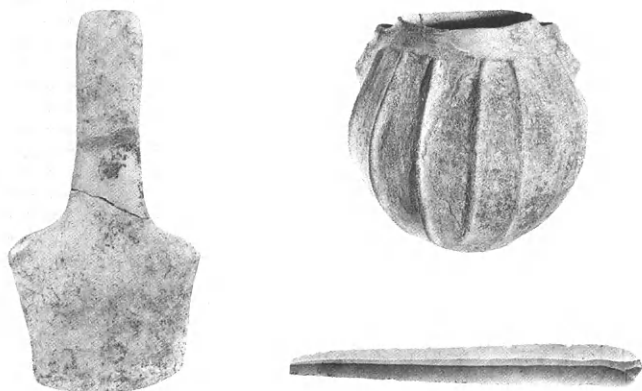
ρατηρήσεως είναι τὰ λίθινα καὶ ὁστέινα ἐργαλεῖα, τριπηῖρες, πινάκια ἀπὸ ὅσπὸ πού ἴσως ἦταν χρωματοτρίπτες.

ΠΡΟΘΗΚΗ 5. Καὶ σὺν προθήκῃ τοῦτῃ ἐκτίθενται λίγα ἀπὸ τὰ πολυάρθρα εὐρήματα ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου στὴ δέση Τσέπι (3200-2700 π.Χ.).

Ἄνω ράφι. Εἰδώλια, κοσμήματα καὶ μικρὰ ἀντικείμενα τῆς 63 καθημερινῆς ζωῆς. Τὰ τρία μαρμάρινα εἰδώλια 298, 304 καὶ 453 ἀποδίδουν σχηματικά τὴν ἀνθρώπιν μορφή· τὸ κεφάλι δὲν ἔχει λαιμό, τὰ χέρια εἶναι τριγωνικὲς προεξοχὲς στὰ πλευρά, τὸ σῶμα ὀρθογώνιο. Τὸ εἰδώλιο 454 εἶναι περισσότερο ἐξελιγμένο. Τὸ κεφάλι εἶναι τριγωνικόν, ὁ λαιμὸς μακρύς, τὸ σῶμα καὶ τὰ πόδια δηλώνονται ὑποτυπωδῶς.

Μεσαῖο ράφι. Μικρὰ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, ποικίλων σχημάτων τεμάχια ἀσημένιων ταινιῶν πού χρῆσιμευαν ὡς κοσμήματα (ἢ 44 εἶναι ἐπίχρυσον), μικρότατος πέλεκυς (29), γυφίδες ἀπὸ στεαΐτη καὶ χαλκό, καὶ πυρῆνες καὶ λεπίδες ὀγρινοῦ, δηλαδὴ θραύσματα πετρώματος ἡφαιστειογενοῦς, σκληροῦ, μελανοῦ καὶ ὑαλώδους στὴ μορφὴ πού ἐξορύσσεται στὴ Μῆλο τῶν Κυκλάδων. Λεπτὰ καὶ ἐπιμήκη κομμάτια ἀπὸ τὸ πέτρωμα αὐτό, μὲ ὀδοντωτὲς ἀκμές, χρῆσιμευαν ὡς μαχαίρια ἢ ἐργαλεῖα. Οἱ πυρῆνες εἶναι μεγαλύτερα κομμάτια ἀπὸ τὴν ἔντεχνη θραύση τῶν ὁποίων παράγονται οἱ λεπίδες.

Κάτω ράφι. Ἐδῶ κυριαρχεῖ μὲ τὸ μέγεδός του τὸ σφαιροειδὲς ἀγγεῖο 66. Τὸ ὕψος του (0.18 μ.) εἶναι σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ διάμετρός του (0.192 μ.). Ἔχει στενὸ καὶ κωνικὸ λαιμὸ καὶ γιὰ τὴν ἀνάρτησή του ὑπάρχουν δύο κάθετες διὰτρητες ἀποφύσεις. Φαίνεται πῶς τὸ ἀγγεῖο δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ συνηθισμένα, γιατί ὁ ἀγγειοπλάστης τὸ διακόσμησε μὲ πυκνὲς κατακόρυφες πλαστικές νευρώσεις πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ λαιμοῦ καὶ σβήνουν σὺν ἐπίπεδῃ βάσῃ ἢ λίγο πρὶν.

Είκ. 63. Κυκλαδικό είδωλίο αρ. 304 από τὸ Τσέπι.

Είκ. 64. Σφαιροειδὲς ἀγγεῖο αρ. 66 ἀπὸ τὸ Τσέπι.

Είκ. 65. Λεπίδα πυριπολίδου αρ. 586 ἀπὸ τὴ Νέα Μάκρη.

Ὅπως συμβαίνει σχεδὸν κατὰ κανόνα μὲ τὰ κτερίσματα τῶν τάφων, τὰ ἐδῶ ἀγγεῖα εἶναι ἀκέραια. Τὰ σχήματά τους ἐπαναλαμβάνονται.

Ἀξίζει νὰ προσεχτεῖ ἡ ἐξαιρετικοῦ μεγέθους λεπίδα (586) 65 ἀπὸ πυριπολίδου, μήκ. 0.28 μ., μὲ ἀκμὲς ὀδοντωτές. Προέρχεται ἀπὸ τὴ Νέα Μάκρη καὶ βρέθηκε σὲ στρῶμα τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

ΠΡΟΘΗΚΗ 6. Ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν τύμβων τῆς μεσοελλαδικῆς (2000-1600 π.Χ.) καὶ τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς (1600-1100 π.Χ.) ποὺ βρίσκονται πλὴν σιὸ μουσεῖο προέρχονται τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ λοιπὰ κτερίσματα τῆς προθήκης.

Ἄνω ράφι. Ἀπὸ τὸν τύμβο I προέρχονται οἱ ραμφόστομες πρόχοι ἀπὸ τὲς ὁποῖες ἡ 6 εἶναι ἀκόσμητη, ἐνῶ οἱ 7 καὶ 10 φέρουν ἐξίτηλη πλὺρον ἀμαυρόχρωμη διακόσμηση ἀπὸ γραμμὲς

Εικ. 66. Κάνθαρος αρ. 3 από τὸν Βρανᾶ.

66 καὶ τρίγωνα. Οἱ κάνθαροι (ὁ **3** εἶναι φαιδὸς μὲ τὶς χαρακτηριστικὰς ὀριζόντιες ραβδώσεις) εἶναι τὰ ἀγγεῖα ποὺ προσιδιάζουσιν στὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχή.

Μεσαῖο ράφι. Καὶ ἐδῶ ξαναβλέπουμε τὰ γνωστὰ σχήματα ἀγγείων τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, τὴν πρόκου (**1**) καὶ τὸν κάνθαρο (**4**). Ἄλλα σχήματα ὁ ἀμφικωνικὸς ἀσκός (**12**) καὶ τὸ πιθοειδὲς μινύειο ἀγγεῖο μὲ τὴ λαβὴ καλαδιοῦ (**9**). Κτερίσματα τάφων εἶναι ἡ χάνδρα ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο (**458**), οἱ αἰχμὲς βελῶν ἀπὸ ὀγιανό, πυριτόλιθο καὶ χαλκό, τὸ χάλκινο μαχαιράκι (**20**) καὶ τὰ λίθινα σφονδύλια (**2**). Στὸ μεσαῖο ράφι ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ τρία μικρότατα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα (14ος π.Χ. αἰ.), ἓνα μόνωτο κύπελλο (**20**) καὶ δύο ἀμφορίσκοι (**15, 32**).

Κάτω ράφι. Τὰ περισσότερα ἀντικείμενα σὲ τοῦτο τὸ ράφι ἀνήκουν στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχή (ΥΕ ΙΙΑ καὶ Β, 1400-1200 π.Χ.). Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι τὰ γνωστά, γευδόστομοι ἀμφορεῖς (**29, 30**), ἀλάβαστρα (**26, 27**), προκοῖσκη (**24**), κύαδοι (**22, 25**), λεκανίδα (**23**). Ἀρκετὰ εἶναι τὰ σφονδύλια ἀπὸ πηλὸ, σταυτὴ καὶ λίθο, οἱ χάνδρες ἀπὸ φαγεντιανὴ καὶ σαρδόνυχα.

Ἀξιοσημείωτα εἶναι δύο ἀγγεῖα τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ οἰκισμοῦ στὸ Πλάσι, θέσπ κοντὰ στὴ θάλασσα τοῦ Μαραθῶνος. Τὸ ἓνα (**700**) εἶναι ραμφό-

στομη πρόχους με άμαυρή διακόσμηση από ταινίες κασιανές και έρυθρές στόν λαιμό και την παράσταση πουλιού σέ περιγραμμα που στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ δεξιά. Τὸ ἄλλο ἄγγειο (701) εἶναι καὶ αὐτὸ πρόχους, καὶ ἀποκαθίσταται μέχρι ὕψους 0.21 μ. Ἀπὸ τὴν παράσταση πού τὸ σιόλιζε σώζεται καὶ ἐδῶ πουλὶ με ἀνοιχτὲς τὶς φτεροῦγες, ζωγραφισμένο με μελανὸ καὶ κόκκινο χρῶμα.

Τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι ὁ κυκλαδικὸς τύπος πού παρουσιάζουν, ἔνδειξη ἐπικοινωνίας τοῦ Μαραθῶνος με τὶς Κυκλάδες κατὰ τὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ.

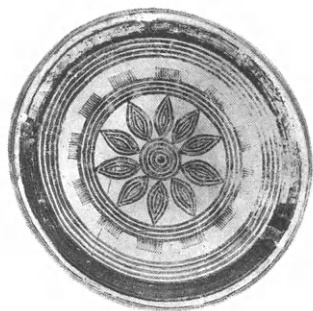
ΠΡΟΘΗΚΗ 7. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν, τὸ 1934 καὶ τὸ 1939, ὁ Γ. Σωτηριάδης ἐρεῦνῃσε κοντὰ στόν θολωτὸ μυκηναϊκὸ τάφο νεκροταφεῖο τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται πλῆθος ἀγγείων πολὺ καλὰ διατηρημένων. Τὰ σκῆματα τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι τὰ συνήδη τῆς γεωμετρικῆς ἀττικῆς κεραμικῆς.

Ἄνω ράφι. Ἡ λήκυθος 101 φέρει διακόσμηση ἀπὸ συνεχὴ τεθλασμένη γραμμὴ καὶ λεπτὲς ταινίες σ' ἓνα τμῆμα μόνο τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο καλύπτεται ἀπὸ μελανὸ χρῶμα. Ἡ οἶνοχόη 836 ἔχει τὸ σκῆμα τοῦ σημερινοῦ φλασκιοῦ, καὶ διακοσμεῖται καὶ στὶς δύο ὄψεις με ὁμόκεντρες ζῶνες. Στὴ μία οἱ ζῶνες εἶναι ἀπὸ ὀξυκόρυφα τρίγωνα καὶ τεθλασμένες γραμμές, στὴν ἄλλην ἀντὶ γιὰ τρίγωνα ὑπάρχουν ρόμβοι. Τὸ κέντρο καταλαμβάνει λευκὸς σταυρὸς γεμάτος μελανὲς γραμμές. Ἡ οἶνοχόη 842, με τὴ στρεπτὴ λαβή, εἶναι κατάκομη· στόν λαιμό, τὸν ὦμο καὶ τὴν κοιλιά φέρει διαγραμμισμένο μαῖανδρο. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν μελανὲς ταινίες ἢ τεθλασμένες γραμμές ἢ τρίγωνα.

Τὸ ἄγγειο 846 σὲ μορφή πουλιού στηρίζεται σὲ χαμηλὴ κωνικὴ βάση καὶ ἡ λαβὴ του εἶναι τοξωτή. Στὴ μιά του ὄψη κοσμεῖται με λοξὲς παράλληλες γραμμές καὶ στὴν ἄλλην με δικτυωτὸ πλέγμα.

Μεσαίο ράφι. Οί πυξίδες είναι χαρακτηριστικό σχῆμα ἀγείου τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ὁ διάκοσμός τους εἶναι κυρίως μαίανδροι σιὰ πλάγια ἢ μετόπες μὲ ἀγκυλωτὸ σταυρό, τετράφυλλο ρόδακα ἢ κάθετες τεθλασμένες γραμμές, στοιχεῖα ποὺ συναντᾶμε στὶς πυξίδες **88, 123, 193**. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ πῆλινες χάνδρες μὲ ποικίλα σχήματα, σφαιρικό, ἀμφικωνικό, κυλινδρικό, ποὺ διακοσμοῦνται μὲ ἐγχάρακτους ἢ ἐντυπούς κύκλους, μετόπες ἢ σπεῖρες.

Κάτω ράφι. Ὁ ἀμφορέας **79** φέρει δύο κάθετες λαβὲς στὸν λαιμὸ καὶ λιτὴ διακόσμηση. Στὸν λαιμὸ τετράγωνη μετόπη φέρει

Εἰκ. 67. Γεωμετρικὴ πυξίδα ἀρ. 192 ἀπὸ τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

Εἰκ. 68. Γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἀρ. 853 ἀπὸ τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

Εἰκ. 69. Γεωμετρικὸ ὑψηλὸ κύπελλο
ἀρ. 107 ἀπὸ τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

ὡς κύριο θέμα τέσσερις ὀριζόντιες τεθλασμένες γραμμὲς ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ ταινίες καὶ μικρὲς κατακόρυφες γραμμὲς, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο καλύπτεται μὲ μελανὲς ζῶνες ποὺ διακόπτονται ἀπὸ στενὲς μελανὲς καὶ ἀνοιχτόχρωμες ταινίες. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ παλαιότητος καὶ συνηθιζόταν στὰ μέσα τοῦ 9ου π.Χ. αἰώνα.

Ἡ πυξίδα **192** ἔχει διακόσμηση ἀπὸ μετόπες μὲ μαιάνδρους, **67** ἀγκυλωτὸ σταυρό, κύκλους, σπεῖρες, διακοσμητικὰ θέματα ποὺ βλέπουμε στὸν ἀμφορέα **853**, στολισμένο ἐπίσης μὲ μαίανδρο, **68** τρίγωνα καὶ συστάδες γραμμῶν.

ΠΡΟΘΗΚΗ 8. Σύγχρονη μὲ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης 7 εἶναι καὶ ἡ ἐδῶ κεραμικὴ· προέρχεται ἀπὸ τὰ πλούσια σὲ κτερίσματα νεκροταφεῖα τοῦ Μαραθῶνος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Στὴν προθήκη 7 κύριο σχῆμα ἦταν οἱ πυκνὰ διακοσμημένες πυξίδες. Ἐδῶ ξεχωρίζουν τὰ κύπελλα, στολισμένα μὲ ἀνθρώπινες μορφὲς ἢ γεωμετρικὰ κοσμήματα.

Ἄνω ράφι. Κυριαρχοῦν τὰ ὑψηλὰ κύπελλα μὲ ὑπερυψωμένη λαβή. Στὸ **134** εἰκονίζεται χορὸς ἐννέα ἀνδρῶν ποὺ κρατοῦν ραβδιά, ἀνάμεσα σὲ ζῶνες ἀπὸ τρίγωνα. Τὸ **107** ἔχει ἔξι **69**

γυναίκες που κρατοῦν κλαδιά, στὸ **125** εἰκονίζονται κύκνοι σὲ σκιαγραφία, ρόμβοι καὶ δικτυωτὰ τρίγωνα. Τὸ **117** ἔχει ζωγραφισμένα τρίγωνα καὶ ἄβακα. Ὁ κάνθαρος **95** φέρει ὡς κύρια διακόσμηση τρεῖς μετόπες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ εἰκονίζει ἄβακα ἐνῶ οἱ πλευρικὲς πουλιά. Τὸ δίωτο ἀγγεῖο **82** μὲ τὶς χαμηλὰ τοποθετημένες λαβὲς φέρει παράσταση ἐλαφιοῦ μὲ κέρατα ἀνάμεσα σὲ δύο πουλιά.

Μεσαῖο ράφι. Μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο εἶναι ἡ ὑδρία **845** μὲ τὴ λιτὴ διακόσμηση γραμμῶν, ταινιῶν καὶ στὸ κέντρο μετόπης γεμάτης μὲ τέσσερις συστάδες ἀντικόρυφων γωνιῶν. Μεγαλύτερη ἐπίσης ἀπὸ τὸ συνηθισμένο εἶναι ἡ σφαιρικὴ πυξίδα **143**, τῆς ὁποίας σῶζεται καὶ τὸ κυρτὸ πῶμα μὲ ἡμικυκλικὴ λαβή. Ὁ διάκοσμός της εἶναι καθαρὰ γεωμετρικός: μαίανδρος, τεθλασμένη γραμμὴ, ρόμβοι, ταινίες, τρίγωνα. Ἡ **70-71** τριφυλλόσχημη οἶνοχόη **108** φέρει ἐμπρὸς δύο ἀντιμέτωπα πουλιά, τεθλασμένες γραμμὲς καὶ τέσσερις κατακόρυφες κυματιστὲς

Εἰκ. 70-71. Ἡ γεωμετρικὴ τριφυλλόσχημη οἶνοχόη ἀρ. 108 ἀπὸ τὴν περιοχὴ νοτίως τοῦ Μαραθῶνος.

γραμμές. Στὴν πίσω ὄψη ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια διακόσμηση χωρὶς τὰ πουλιά, ἐνῶ στὰ πλάγια ὑπάρχουν ἀπὸ πέντε ὁμόκεντροι κύκλοι μὲ ἀστέρι στὸ κέντρο.

Κάτω ράφι. Οἱ μόνωτοι κύαδοι **145, 146, 148** εἶναι φτωχὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν σὲ παιδικὸ τάφο στὸν Μαραθῶνα. Ὁ κάλαδος **135** φέρει μετόπες μὲ τετράφυλλο κόσμημα καὶ ἀντιμέτωπα πουλιά, ἐνῶ τῶν λοιπῶν ἀγγείων, τοῦ κυπέλλου **147**, τῶν κυάδων **140** καὶ **141** καὶ τοῦ σκύφου **137**, ἡ διακόσμηση εἶναι φτωχότερη, τεθλασμένες γραμμές, ρόμβοι μὲ σιγμές, ταινίες ἢ μόνο ἡ σκούρα βαφὴ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

ΠΡΟΘΗΚΗ 9. Ἡ προθήκη περιέχει ἀρχαῖκὴ ἀττικὴ κεραμικὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τάφους τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος. Ἀκριβέστερα ἀνήκει στὴν περίοδο ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 8' τέταρτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ὡς τὴς ἀρχὲς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα εἶναι προϊόντα γνωστῶν μέτριων ἀττικῶν ἐργαστηρίων, ὅπως λ.χ. τοῦ ζωγράφου τοῦ πόλου καὶ τῆς ὁμάδας τῶν κύκνων.

Ἄνω ράφι. 1456: Ὁ λαίμους τοῦ κλειστοῦ μελανόμορφου ἀγγείου σῶζει τὴν παράσταση μιᾶς γυναίκας ἀνάμεσα σὲ δύο σφίγγες. **460:** Σφίγγα ἐπίσης καὶ πετεινὸς εἰκονίζονται στὸν ὦμο τῆς ληκύθου, ἐνῶ στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου παριστάνεται φτερωτὴ μορφὴ ποὺ τρέχει ἀνάμεσα σὲ δύο ἡλικιωμένους ἄντρες. **567:** Σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶναι συμπληρωμένος ὁ μελανόμορφος χοῦς, στὸν ὁποῖο σῶζεται ἔφιππος πολεμιστὴς στραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ. **678:** Στὴ μελανόμορφη λήκυθο εἰκονίζονται ἄντρες καὶ γυναῖκες ποὺ κατευθύνονται πρὸς τὰ δεξιὰ. **566:** Στὸ μελανόμορφο πινάκιο οἱ σφίγγες, ἀντιμέτωπες ἢ σὲ σειρὰ, εἶναι τὸ κύριο διακοσμητικὸ στοιχεῖο.

72-73

Μεσαῖο ράφι. 221: Μικρὸς μελανόμορφος γαμικὸς λέβης, στὸν ὁποῖο εἰκονίζονται πάπιες ἀντιμέτωπες καὶ φανταστικὸ ζῶο μὲ κεφάλι καὶ χαιτὴ λεονταριοῦ, καὶ σῶμα πουλιοῦ. **729:** Σφαι-

Εικ. 72-73. Τὸ μελανόμορφο πινάκιο ἀρ. 566.

ρικός ἀρύβαλλος μὲ πάπιες καὶ ρόδακες. **1478:** Θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση σὲ ζῶνες. Στὴν πρώτη λεοντάρη πρὸς τὰ δεξιὰ, στὴ δεύτερη ἐλάφια πρὸς τὰ δεξιὰ. **1477:** Θραῦσμα ἀγγείου μὲ πετεινὸ στὴν κοιλιά. **211:** Πυξίδα μὲ παράσταση κύκνων. **730:** Κώθων μὲ σειρὰ ἀπὸ πάπιες. **187:** Κοτύλη μὲ παράσταση ἀντιμέτωπων ζώων. **465:** Κοτύλη μὲ παράσταση πουλιοῦ μὲ ἀνοικτὰ τὰ φτερὰ καὶ δύο ἀντιμέτωπων λεονταριῶν.

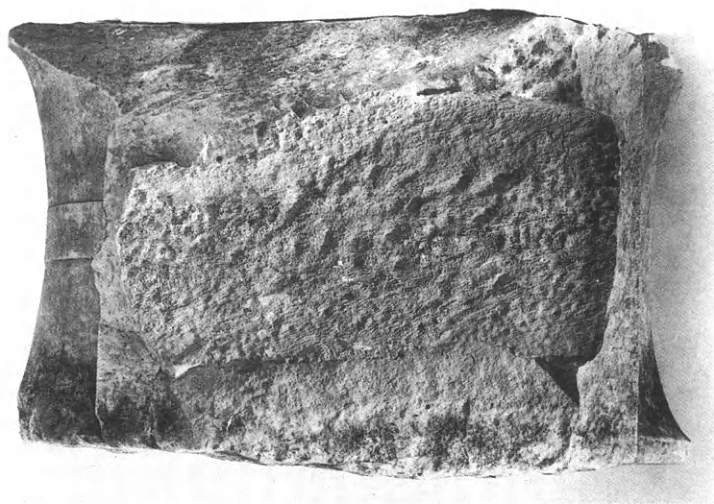
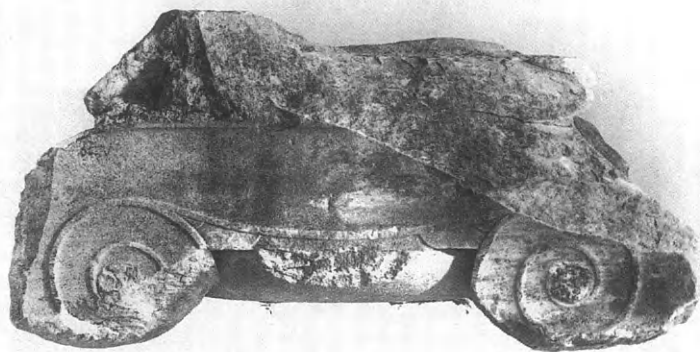
Κάτω ράφι. 281: Πήλινη μάσκα ἐλλιπὴς ἀπὸ τὸ Πλάσι. **105:** Εἰδώλιο θεᾶς καθισμένης σὲ θρόνο. **102:** Πήλινο εἰδώλιο χοίρου ποὺ σώζει λευκὸ χρῶμα. Τὰ εἰδώλια **102** καὶ **105** βρέθηκαν σὲ τάφο στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα. **262** καὶ **467:** Δύο λήκυθοι τοῦ ἴδιου τύπου (Διανέειρας) ἀπὸ τάφους στὴν περιοχὴ τοῦ Μαραθῶνος.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΡΙΤΗ

Τροπαίου

Γιὰ τὴ μεγάλη μάχη τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 490 π.Χ. ἔγινε ἥδη διεξοδικὰ λόγος. Ἐδῶ ἐκτίθενται μερικὰ ἐνδυμήματά της. Στὴ μέση τῆς αἴθουσας εἶναι ἰδρυμένο τμήμα ἐνὸς σημαντικοῦ μνημείου τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, δύο σπόνδυλοι καὶ τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ κίονα πάνω στὸν ὁποῖο οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στήσει τὸ τρόπαιο τῆς μεγάλης νίκης τους στὸν Μαραθῶνα τὸ 490 π.Χ., ἴσως ἄγαλμα Νίκης. Τὸ τρόπαιο λοιπὸν ὁλόκληρο ἦταν ἓνας μονήρης ἀρράβδωτος κίονας μὲ ἰωνικὸ κιονόκρανο καὶ πάνω σ' αὐτὸ ἄγαλμα Νίκης μὲ κυματιστὰ φορέματα¹⁶⁵. Τὸ κιονόκρανο ἦταν χρωματισμένο μὲ ζωηρὰ χρώματα. Ἀκόμη σώζεται στὸν ἐκίνο του τὸ σχέδιο τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου, αὐγὰ

74-75

Εἰκ. 74-75. Τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ τροπαίου· πρόσθια καὶ ἄνω ὄψη.

καὶ λόγχες. Μέσα σὴν τοινη ἔρημιὰ τοῦ κάμπου τὸ μνημεῖο συμβόλιζε τὸν ἀγώνα τῆς Ἀθῆνας γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δύ-
 σία τῶν 192 παιδιῶν τῆς ποῦ ἔμειναν ἐκεῖ παντοτεινά, κάτω ἀπὸ
 τὸ χῶμα τοῦ τύμβου ποῦ τοὺς σκέπαζε. Στὸ τρόπαιο αὐτὸ ἀναφέ-
 ρεται ἡ ἱστορία τοῦ Θεμιστοκλῆ ποῦ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος¹⁶⁶
 στὸν βίῳ τοῦ ναυάρχου: «νέος ὢν ἔτι τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης
 πρὸς τοὺς βαρβάρους γενομένης καὶ τῆς Μιλιάδου στρατηγίας
 διαβοηθείσης σύννους ὁρᾶσθαι τὰ πολλὰ πρὸς ἑαυτῷ καὶ τὰς
 νύκτας ἀγρυπνεῖν καὶ τοὺς πότους παρατεῖσθαι τοὺς συνήδεις,
 καὶ λέγειν πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας καὶ θαυμάζοντας τὴν περὶ τὸν
 βίον μεταβολήν, ὡς καθεύδειν αὐτὸν οὐκ ἐφῆ τὸ τοῦ Μιλιάδου
 τρόπαιον». (Ἄν καὶ ἦταν νέος ὅταν ἔγινε ἡ μάχη ἐναντίον τῶν βαρβά-
 ρων στὸν Μαραθῶνα καὶ ἡ στρατηγία τοῦ Μιλιάδου εἶχε γίνεи πασίγνω-
 στη, τὸν ἔβλεπαν τὸν περισσότερο καιρὸ κλεισμένο στὸν ἑαυτό του νὰ
 ἀγρυπνᾷ τις νύκτες καὶ νὰ ἔχει ἐγκαταλείψει τὰ συνηθισμένα μεθύσια
 καὶ νὰ λέει σ' ἐκείνους ποῦ ἀποροῦσαν καὶ ρωτοῦσαν γιὰ τὴ μεταβολὴ
 αὐτὴ στὴ ζωὴ του, πῶς νὰ κοιμηθεῖ δὲν τὸν ἄφηνε τὸ τρόπαιο τοῦ Μιλιά-
 δου).

Ἡ μαρμάρινη στήλη **19**, εἶναι ὁρόσημο ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς,
 τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. *ἡόρος τεμένος Ἀθηνάας* (ὅρος τοῦ
 τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς) εἶναι χαραγμένο μὲ μεγάλα γράμματα
 στὴ στήλη αὐτή, ποῦ βρέθηκε ἀνατολικά τῆς ἐκκλησίας τοῦ
 Ἀγίου Δημητρίου, κοντὰ στὸ μουσεῖο¹⁶⁷.

Ἡ ἄλλη μαρμάρινη στήλη (**21**), ὕψ. 1.60 μ., ἔχει ἐπιγραφὲς
 καὶ στὶς δύο πλευρὲς τῆς. Στὴ μία πλευρὰ σώζεται πολὺ ἐλλιπὲς **76**
 κείμενο τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖο πιθανῶς νὰ ἔχει
 σχέση μὲ τις πολιτικὲς καὶ νομοθετικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ
 Κλεισθένη μετὰ τὴν πτώση τῶν Πεισιστρατιδῶν, σὰ τέλη τοῦ
 6ου π.Χ. αἰ. Στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς στήλης εἶναι χαραγμένη,
 στὴ δεκαετία 490-480 π.Χ., ἀπόφαση ποῦ ὀρίζει τὸν τρόπο ἐκ-
 λογῆς τῶν ἀρχόντων τῶν ἀγώνων τῶν Ἡρακλείων τοῦ Μαρα-
 θῶνος¹⁶⁸, ἐορτὴ ποῦ καθιερώθηκε μετὰ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ.:

- [Μ]αρ[αθῶν]ι ἡρακλείο[ις τό]-
 [ν] ἀγῶν[α] τιθέναι τὸς ἀ[θλοθ]-
 3 έτας· τριάκοντα ἄνδρ[ας ές]
 τὸν ἀγῶνα ἐπιόφασθ[αι έκ]
 τῶν ἐπιδέμομ, τρεῖς έκ [φυλῆ]-
 6 ς ἡεκάστες, ἡυποσχομ[ένος]
 έν τῷ ἡιερῷ ός ἄν οἷ[όν τ' έ]-
 ι χσυνδιαθέσεν τὸν ἀ[γῶνα,]
 9 μὲ όλεζον έ τριάκοντ[α έτε]
 γεγονότας· τούτος δὲ [τὸς ἄ]-
 νδρας όμόσαι έν τῷ ἡ[ιερῷ]-
 12 ι καθ' ἡιερῶν· ἐπιστατῆ[σαι δ]-
 [έ - - -]

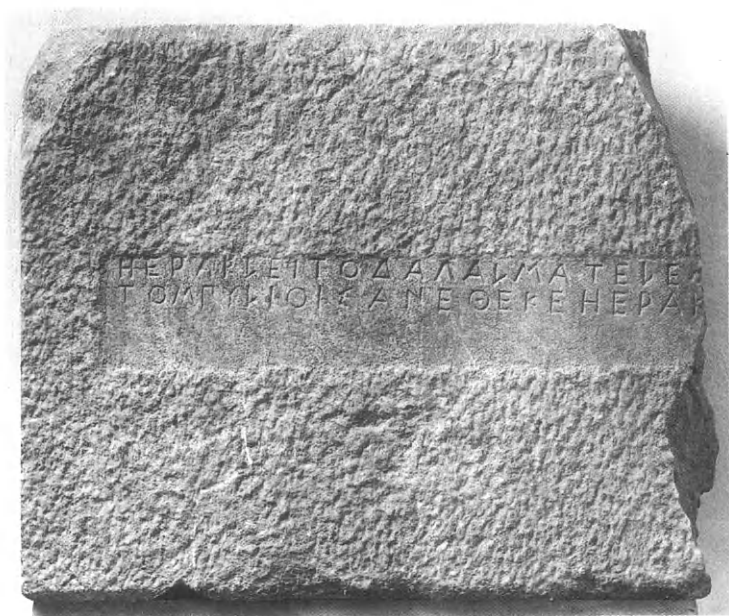

Εἰκ. 76. Κανονισμός τέλεσης τῶν Ἡρακλείων τοῦ Μαραθῶνος.

Στὸν Μαραθῶνα, τῶν Ἑρακλείων
 τὸν ἀγῶνα δὰ ὀργανώσουν οἱ ἀδλοθέτες·
 τριάντα ἄντρες
 γιὰ τὸν ἀγῶνα δὰ ἐκλεγοῦν
 ἀπὸ τοὺς παρόντες, τρεῖς ἀπὸ
 κάθε φυλή, ἀπὸ κείνους ποὺ ὑποσχέθηκαν
 στὸ ἱερὸ ὅσο τὸ δυνατὸν
 νὰ βοηθήσουν νὰ γίνει ὁ ἀγώνας,
 ὅχι μικρότεροι ἀπὸ τριάντα χρόνων
 νὰ εἶναι· καὶ αὐτοὶ οἱ
 ἄντρες δὰ ὀρκισθοῦν στὸ ἱερό,
 πάνω στὰ ἱερὰ σφάγια. Θὰ ἐπιστατεῖ
 [- - - - -]

Ἡ ἐπιγραφὴ **34** ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Βαλαρίας εἶναι χαραγ- **77**
 μένη στὴν ὄγν βάσης ἀναθήματος ποὺ εἶχε ἀφιερωθεῖ στὸν Ἑ-
 ρακλῆ, στὸ ἱερό του. Χρονολογεῖται μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ.
 αἰ. καὶ εἶναι ἔμμετρη. Διασώζει τὸ ἐπίθετο τοῦ θεοῦ, *ἐμπύλιος*,
 δηλ. αὐτὸς ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὶς πύλες. Τοῦτο ὑπονοεῖ
 τὴ δέση τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑρακλέους ποὺ βρισκόταν στὸ στενὸ
 πέρασμα, ἀνάμεσα στὸ Μικρὸ Ἔλος τοῦ Μαραθῶνος, πρὸς τὴ
 μεριὰ τῆς θάλασσας, καὶ τὸ βουνὸ Ἀγριελίκι. Τὸ πέρασμα αὐτὸ
 ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους *Πύλαι*. Κατὰ τὴν πιθανότερη
 ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση ἢ ἐπιγραφῆ¹⁶⁹ τοῦ βάθρου ἔχει ὡς
 ἐξῆς:

Ἑρακλεῖ τόδ' ἄγαλμα τελεσ[- - - - -]
 τόμπυλίοις ἀνέθεκε ἑρακ[λείοισι - - -]
 (Στὸν Ἑρακλῆ, τοῦτο ἐδῶ γιὰ νὰ χαίρεται - -
 γιὰ τὴ νίκη στὰ Ἑράκλεια Ἑμπύλια ἀφιέρωσε).

Εἰκ. 77. Ἀναθηματικὸ ἐπίγραμμα νικητῆ στὰ Ἡράκλεια τοῦ Μαραθῶνος.

ΠΡΟΘΗΚΗ 10. Στὴν αἶδουσα ὑπάρχουν δύο προθῆκες μὲ κεραμική. Σὲ τούτη εἶναι ἐκτεθειμένα τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Τύμβου τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὴ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων, ποὺ διηύθυνε ὁ Ἔφορος Βαλέριος Σιάης.

Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα εἶναι μελανόμορφες λήκυδοι μὲ ποικίλες παραστάσεις καὶ κοσμήματα, συννηθισμένο κτέρισμα τῶν γύρω στὸ 490 π.Χ. χρόνων, ἐνῶ λίγα ἀγγεῖα ξεχωρίζουν γιὰ τὴν ποιότητά τους ἢ τὸ μέγεδός τους¹⁷⁰.

Ἄνω ράφι. 764α: Μελανόμορφη τριποδικὴ πυξίδα τῶν μέ-
78 **80** **81** **82** **83** **84** **85** **86** **87** **88** **89** **90** **91** **92** **93** **94** **95** **96** **97** **98** **99** **100** **101** **102** **103** **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200** **201** **202** **203** **204** **205** **206** **207** **208** **209** **210** **211** **212** **213** **214** **215** **216** **217** **218** **219** **220** **221** **222** **223** **224** **225** **226** **227** **228** **229** **230** **231** **232** **233** **234** **235** **236** **237** **238** **239** **240** **241** **242** **243** **244** **245** **246** **247** **248** **249** **250** **251** **252** **253** **254** **255** **256** **257** **258** **259** **260** **261** **262** **263** **264** **265** **266** **267** **268** **269** **270** **271** **272** **273** **274** **275** **276** **277** **278** **279** **280** **281** **282** **283** **284** **285** **286** **287** **288** **289** **290** **291** **292** **293** **294** **295** **296** **297** **298** **299** **300** **301** **302** **303** **304** **305** **306** **307** **308** **309** **310** **311** **312** **313** **314** **315** **316** **317** **318** **319** **320** **321** **322** **323** **324** **325** **326** **327** **328** **329** **330** **331** **332** **333** **334** **335** **336** **337** **338** **339** **340** **341** **342** **343** **344** **345** **346** **347** **348** **349** **350** **351** **352** **353** **354** **355** **356** **357** **358** **359** **360** **361** **362** **363** **364** **365** **366** **367** **368** **369** **370** **371** **372** **373** **374** **375** **376** **377** **378** **379** **380** **381** **382** **383** **384** **385** **386** **387** **388** **389** **390** **391** **392** **393** **394** **395** **396** **397** **398** **399** **400** **401** **402** **403** **404** **405** **406** **407** **408** **409** **410** **411** **412** **413** **414** **415** **416** **417** **418** **419** **420** **421** **422** **423** **424** **425** **426** **427** **428** **429** **430** **431** **432** **433** **434** **435** **436** **437** **438** **439** **440** **441** **442** **443** **444** **445** **446** **447** **448** **449** **450** **451** **452** **453** **454** **455** **456** **457** **458** **459** **460** **461** **462** **463** **464** **465** **466** **467** **468** **469** **470** **471** **472** **473** **474** **475** **476** **477** **478** **479** **480** **481** **482** **483** **484** **485** **486** **487** **488** **489** **490** **491** **492** **493** **494** **495** **496** **497** **498** **499** **500** **501** **502** **503** **504** **505** **506** **507** **508** **509** **510** **511** **512** **513** **514** **515** **516** **517** **518** **519** **520** **521** **522** **523** **524** **525** **526** **527** **528** **529** **530** **531** **532** **533** **534** **535** **536** **537** **538** **539** **540** **541** **542** **543** **544** **545** **546** **547** **548** **549** **550** **551** **552** **553** **554** **555** **556** **557** **558** **559** **560** **561** **562** **563** **564** **565** **566** **567** **568** **569** **570** **571** **572** **573** **574** **575** **576** **577** **578** **579** **580** **581** **582** **583** **584** **585** **586** **587** **588** **589** **590** **591** **592** **593** **594** **595** **596** **597** **598** **599** **600** **601** **602** **603** **604** **605** **606** **607** **608** **609** **610** **611** **612** **613** **614** **615** **616** **617** **618** **619** **620** **621** **622** **623** **624** **625** **626** **627** **628** **629** **630** **631** **632** **633** **634** **635** **636** **637** **638** **639** **640** **641** **642** **643** **644** **645** **646** **647** **648** **649** **650** **651** **652** **653** **654** **655** **656** **657** **658** **659** **660** **661** **662** **663** **664** **665** **666** **667** **668** **669** **670** **671** **672** **673** **674** **675** **676** **677** **678** **679** **680** **681** **682** **683** **684** **685** **686** **687** **688** **689** **690** **691** **692** **693** **694** **695** **696** **697** **698** **699** **700** **701** **702** **703** **704** **705** **706** **707** **708** **709** **710** **711** **712** **713** **714** **715** **716** **717** **718** **719** **720** **721** **722** **723** **724** **725** **726** **727** **728** **729** **730** **731** **732** **733** **734** **735** **736** **737** **738** **739** **740** **741** **742** **743** **744** **745** **746** **747** **748** **749** **750** **751** **752** **753** **754** **755** **756** **757** **758** **759** **760** **761** **762** **763** **764** **765** **766** **767** **768** **769** **770** **771** **772** **773** **774** **775** **776** **777** **778** **779** **780** **781** **782** **783** **784** **785** **786** **787** **788** **789** **790** **791** **792** **793** **794** **795** **796** **797** **798** **799** **800** **801** **802** **803** **804** **805** **806** **807** **808** **809** **810** **811** **812** **813** **814** **815** **816** **817** **818** **819** **820** **821** **822** **823** **824** **825** **826** **827** **828** **829** **830** **831** **832** **833** **834** **835** **836** **837** **838** **839** **840** **841** **842** **843** **844** **845** **846** **847** **848** **849** **850** **851** **852** **853** **854** **855** **856** **857** **858** **859** **860** **861** **862** **863** **864** **865** **866** **867** **868** **869** **870** **871** **872** **873** **874** **875** **876** **877** **878** **879** **880** **881** **882** **883** **884** **885** **886** **887** **888** **889** **890** **891** **892** **893** **894** **895** **896** **897** **898** **899** **900** **901** **902** **903** **904** **905** **906** **907** **908** **909** **910** **911** **912** **913** **914** **915** **916** **917** **918** **919** **920** **921** **922** **923** **924** **925** **926** **927** **928** **929** **930** **931** **932** **933** **934** **935** **936** **937** **938** **939** **940** **941** **942** **943** **944** **945** **946** **947** **948** **949** **950** **951** **952** **953** **954** **955** **956** **957** **958** **959** **960** **961** **962** **963** **964** **965** **966** **967** **968** **969** **970** **971** **972** **973** **974** **975** **976** **977** **978** **979** **980** **981** **982** **983** **984** **985** **986** **987** **988** **989** **990** **991** **992** **993** **994** **995** **996** **997** **998** **999** **1000** **1001** **1002** **1003** **1004** **1005** **1006** **1007** **1008** **1009** **1010** **1011** **1012** **1013** **1014** **1015** **1016** **1017** **1018** **1019** **1020** **1021** **1022** **1023** **1024** **1025** **1026** **1027** **1028** **1029** **1030** **1031** **1032** **1033** **1034** **1035** **1036** **1037** **1038** **1039** **1040** **1041** **1042** **1043** **1044** **1045** **1046** **1047** **1048** **1049** **1050** **1051** **1052** **1053** **1054** **1055** **1056** **1057** **1058** **1059** **1060** **1061** **1062** **1063** **1064** **1065** **1066** **1067** **1068** **1069** **1070** **1071** **1072** **1073** **1074** **1075** **1076** **1077** **1078** **1079** **1080** **1081** **1082** **1083** **1084** **1085** **1086** **1087** **1088** **1089** **1090** **1091** **1092** **1093** **1094** **1095** **1096** **1097** **1098** **1099** **1100** **1101** **1102** **1103** **1104** **1105** **1106** **1107** **1108** **1109** **1110** **1111** **1112** **1113** **1114** **1115** **1116** **1117** **1118** **1119** **1120** **1121** **1122** **1123** **1124** **1125** **1126** **1127** **1128** **1129** **1130** **1131** **1132** **1133** **1134** **1135** **1136** **1137** **1138** **1139** **1140** **1141** **1142** **1143** **1144** **1145** **1146** **1147** **1148** **1149** **1150** **1151** **1152** **1153** **1154** **1155** **1156** **1157** **1158** **1159** **1160** **1161** **1162** **1163** **1164** **1165** **1166** **1167** **1168** **1169** **1170** **1171** **1172** **1173** **1174** **1175** **1176** **1177** **1178** **1179** **1180** **1181** **1182** **1183** **1184** **1185** **1186** **1187** **1188** **1189** **1190** **1191** **1192** **1193** **1194** **1195** **1196** **1197** **1198** **1199** **1200** **1201** **1202** **1203** **1204** **1205** **1206** **1207** **1208** **1209** **1210** **1211** **1212** **1213** **1214** **1215** **1216** **1217** **1218** **1219** **1220** **1221** **1222** **1223** **1224** **1225** **1226** **1227** **1228** **1229** **1230** **1231** **1232** **1233** **1234** **1235** **1236** **1237** **1238** **1239** **1240** **1241** **1242** **1243** **1244** **1245** **1246** **1247** **1248** **1249** **1250** **1251** **1252** **1253** **1254** **1255** **1256** **1257** **1258** **1259** **1260** **1261** **1262** **1263** **1264** **1265** **1266** **1267** **1268** **1269** **1270** **1271** **1272** **1273** **1274** **1275** **1276** **1277** **1278** **1279** **1280** **1281** **1282** **1283** **1284** **1285** **1286** **1287** **1288** **1289** **1290** **1291** **1292** **1293** **1294** **1295** **1296** **1297** **1298** **1299** **1300** **1301** **1302** **1303** **1304** **1305** **1306** **1307** **1308** **1309** **1310** **1311** **1312** **1313** **1314** **1315** **1316** **1317** **1318** **1319** **1320** **1321** **1322** **1323** **1324** **1325** **1326** **1327** **1328** **1329** **1330** **1331** **1332** **1333** **1334** **1335** **1336** **1337** **1338** **1339**

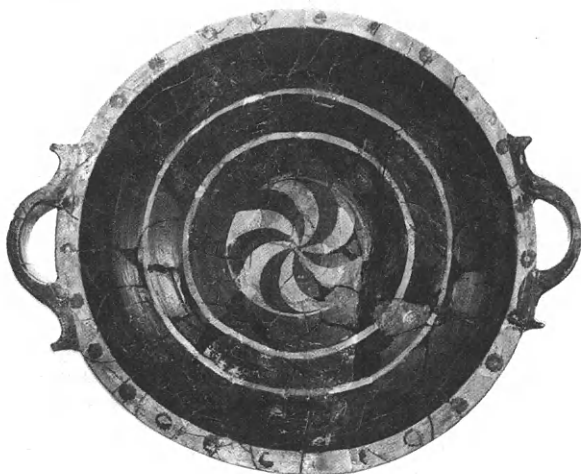
Εἰκ. 78. Ἡ μελανόμορφη τριποδικὴ πυξίδα ἀρ. 764α ἀπὸ τὸν Τύμβοι τῶν Ἀθηναίων.

ύγωμένο. Δεξιότερά του ἡ Ἀθηνᾶ, πάνοπλη, ἀνεβαίνει σὲ τέθριππο ἄρμα. Ἐμπρὸς ἄντρας ντυμένος. β) Θεὰ ἀνεβαίνει σὲ ἄρμα μὲ τέσσερα ἄλογα, ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνας ἄντρας καθισμένος. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο ὁ Ἀπόλλων παίζει τὴ λύρα· μπροστά του μιὰ γυναίκα μὲ ύγωμένο τὸ χέρι. γ) Στὸ κέντρο ἄντρας, ἴσως ὁ Ἀπόλλων, παίζει τὴ λύρα· ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ του ἀπὸ δύο γυναῖκες στεφανωμένες βλέπουν πρὸς τὸν θεὸ καὶ μὲ τὸ δεξὶ τους ύγωμένο χέρι κρατοῦν ἓνα λουλούδι. **740:** Μελανόμορφη λήκυθος, ἔργο τοῦ λεγόμενου ζωγράφου τοῦ Μαράδωνος. Ὁ Διόνυσος μὲ ἱμάτιο καὶ στεφανωμένος μὲ κόκκινη ταινία ἀνεβαίνει σὲ τέθριππο ἄρμα. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο Μαινάδα μὲ κωνικὴ κόμμωση καὶ μιὰ γυναίκα ποὺ χορεύει. **758:** Λήκυθος μελανόμορφη μὲ ἄτεχνη παράσταση γυναίκας ποὺ γονατίζει καὶ κάποιας ἀκαθόριστης μορφῆς. **750:** Λήκυθος με-

λανόμορφη· ἡ Ἀθηνᾶ ποὺ μάχεται μὲ γίγαντα, ἀνάμεσα σὲ ἔφιππες Ἀραζόνες. **754:** Λήκυθος στολισμένη μὲ σειρὰ ἀνθεμίων. **739:** Μελανόμορφη λήκυθος φθαρμένη καὶ ἐλλιπής. Ὁ Ἡρακλῆς μὲ ὑγωμένο τὸ ρόπαλο, λεοντάρι, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἑρμῆς. **737:** Μελανόμορφη λήκυθος κακῆς διατήρησης. Ὁ Ἑρμῆς μὲ κηρύκειο καὶ φτερωτὰ πέδιλα, ἄρμα μὲ δύο ἄλογα. Σὲ δεύτερο ἐπίπεδο γυναῖκα ὄρθια μὲ κρόταλα. Στὸ ἄρμα ἐπιβαίνουν ὁ Διόνυσος καὶ γυναῖκα, ἴσως ἡ Ἀριάδνη. **738:** Ὁ Θησέας μάχεται πρὸς τὸν Μινώταυρο. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ μιᾶς γυναῖκα. **741:** Δύο ζευγάρια Σιληνῶν καὶ Μαινάδων ποὺ χορεύουν.

Μεσαῖο ράφι. 848: Ἑρυθρόμορφη κύλικα. Στὸν πυθμένα κύκλος μὲ μελανὸ μαῖανδρο. Σώζεται ἀπὸ τὴν παράσταση ὁ ἀγκώνας καὶ τὰ ἄκρα τῶν ποδιῶν μορφῆς ποὺ τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ. **847:** Πυξίδα. Δὲν σώζεται τὸ πῶμα. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **7646:** Σκυφοειδὲς κύλικα. Μελαμβαφῆς μὲ ἐξαίρεση ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **763:** Πλημμοχόν-κῶδων μὲ καστανέρυθρο ἐπίχρισμα καὶ ἵχνη λευκῆς βαφῆς. **766:** Μεγάλῃ μελανόμορφη λοπᾶς. Ἑσωτερικά:

79 στὸ κέντρο ρόδακας καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν τρεῖς πλατιὲς ὁμόκεντρες ταινίες. Στὸ χεῖλος ρόδακες, στὴν πλάγια ὄψη τοῦ κάθετα γραμμίδια. Ἑξωτερικά: ζώνη μὲ κάπρους καὶ ἐλάφια. Κάτω ἀπὸ αὐτὴ φυλλόσχημα κοσμήματα ἀκτινωτὰ τοποθετημένα. **755:** Μελανόμορφη λήκυθος τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαραθῶνος. Σάτυρος σὲ τέθριππο πρὸς τὰ δεξιὰ. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ τέθριππο σάτυρος, πίσω Διόνυσος καὶ Μαινάδα. **749:** Μελανόμορφη λήκυθος. Σώζονται τμήματα ἀνθρώπινων μορφῶν. **752:** Μελανόμορφη λήκυθος στολισμένη μὲ σειρὰ ἀνθεμίων. **759:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ δύο ἀνακεκλιμένους ἄνδρες μεταξὺ δύο καθημένων γυναικῶν. **745:** Μελανόμορφη λήκυθος στὴν ὁποία εἰκονίζονται δύο ἔφιπποι ἔφηβοι. **751:** Μελανόμορφη λήκυθος,

Εἰκ. 79. Ἡ λοπάς ἀρ. 766 ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

ὅπου σώζεται μέρος τεδρίππου ἄρματος. **756:** Μελανόμορφη λήκυθος· τρεῖς ἀνθρώπινες μορφές ποὺ χορεύουν μπροστὰ σὲ ὄρδιο ἄντρα. **757:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τῆς Ἀθηνᾶς ποὺ μάχεται μὲ γίγαντα ἀνάμεσα σὲ δύο ἔφιππες μορφές. **850:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση Διονύσου σὲ ἄρμα καὶ Σιληνοῦ. **760** καὶ **753:** Μελανόμορφες λήκυθοι στολισμένες μὲ σειρὰ ἀνδριάντων. **742:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση ἄρματος. **744:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τεδρίππου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦ ἡνίοχου. **748:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση τεδρίππου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀνδρώπινων μορφῶν. **746:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιτίθεται σὲ θηρίο (ἴσως σιτὸν Ἐρυμάνδιο κάπρο, ὅπως σὴν **747**). **747:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιτίθεται σιτὸν Ἐρυμάνδιο κάπρο.

Εἰκ. 80. Ἡ μελανόμορφη ὑδρία 762α ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

- Κάτω ράφι. 762α:** Μελανόμορφη ὑδρία. Μειτόπη στὴν
- 80** μπροστινὴ ὄψη μεταξὺ τῶν ὀριζοντίων λαβῶν: σιὸ κέντρο ὁ Διόνυσος, πίσω τοῦ τράγος. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο σάτυροι ποὺ φέρουν σιὸν δεξιό τους ὤμο ἀπὸ μιὰ μαινάδα ὁ καθένας. **849:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ἱππέας ἀνάμεσα σὲ δύο σατύρους. **743:** Μελανόμορφη λήκυθος. Ἐφιππος πολεμιστὴς ἀνάμεσα σὲ δύο ὀπλίτες. **7626:** Εὐρύστομο σφαιρικό ἀγγεῖο μὲ δύο ὀριζόντιες ὑπερυγμένες λαβὲς σιὸν ὤμο. Χωρὶς λαιμό· περιεῖχε καμένα ὀσιὰ. Σιὸν ὤμο σειρὰ ἀπὸ ἄγκιστρα. Σιὸ ὑπόλοιπο σῶμα ἀπλὲς ταινίες ἄνισου πλάτους. Κατὰ τὸ σχῆμα ταυτίζεται μὲ τὴν
- 81-82**

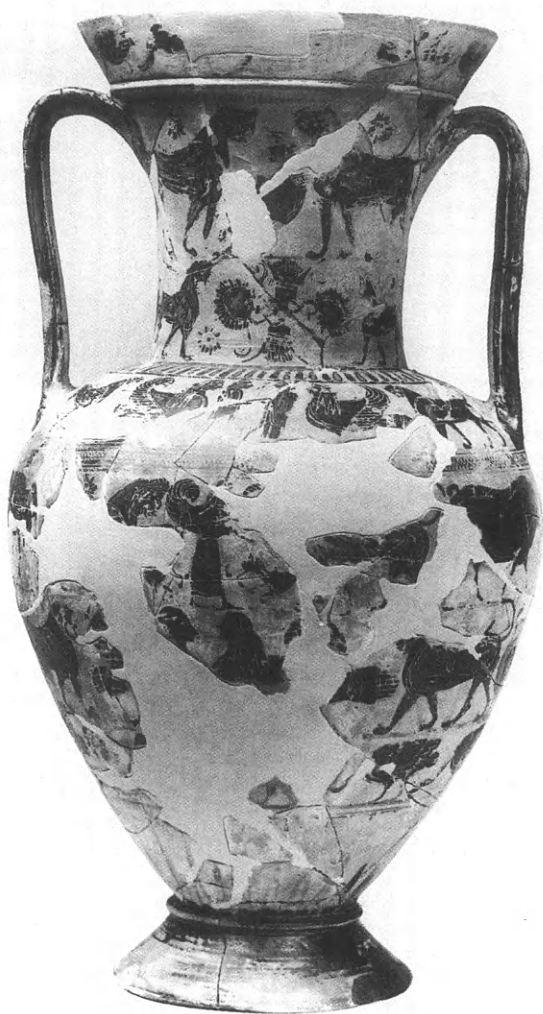
Εικ. 81-82. Ἡ τεφροδόχος κάλπη 762β ἀπὸ τὸν Τύμβου τῶν Ἀθηναίων.

ἀρχαία σιπύη, ἀγγεῖο στὸ ὁποῖο ἀποθήκευαν οἱ ἀρχαῖοι κριθάλευρο ἢ δημητριακά.

Ὁ Στάης διατύπωσε τὴν τολμηρὴ εἰκασία¹⁷¹ ὅτι τὸ ἀγγεῖο τοῦτο περιεῖχε τὰ ὅσα στρατηγοῦ, τοῦ Καλλιμάχου ἢ τοῦ Σιτισιάου, ἀπογνὴ ποὺ δέχτηκε ἡ Σέμνη Καρούζου, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ. Τὸ ἀγγεῖο δὲν εἶναι ἀτυκὸ, ὅπως πρῶτος παρατήρησε ὁ Στάης, ἴσως εἶναι ἐρετριακό. Ἡ τοποθέτηση μέσα σ' αὐτὸ τῶν ὀστέων νεκροῦ τῆς μάχης δείχνει ὅπωςδήποτε ξεχωριστὴ μεταχείριση ἀπὸ τοὺς ἄλλους 191. Ὅποιαδήποτε εἰκασία ὅμως γιὰ τὴν ταυτότητά του εἶναι χωρὶς βάση.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἐκτίθενται στὴν προθήκη 10, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων βρέθηκε, σὲ θραύσματα, ἓνας μελανόμορφος ἀμφορεὺς (ΕΑΜ 1036), ὕψ. 0.635 μ., ἔργο τοῦ Σοφίλου, τοῦ πρώτου γνωστοῦ κατ' ὄνομα ἀγγειογράφου, ποὺ ἄκμασε κατὰ τὴ δεκαετία 580-570 π.Χ. Στὸν ὑψηλὸ λαιμὸ εἰκονίζονται δύο ἀντιμέτωπες σειρήνες· ἀνάμεσά τους ἀνθέμιο πάνω στὸ ὁποῖο στέκεται λεοντάρη ἢ πάνθηρας. Ἀπὸ

83

Εικ. 83. Ὁ μελανόμορφος ἀμφορεὺς ΕΑΜ ἀρ. 1036 τοῦ Σοφίλου ἀπὸ τὸν Τύμβο τῶν Ἀθηναίων.

κάτω δύο σφίγγες ἀντιμέτωπες πού χωρίζονται ἀπὸ τὸν θεὸ Ἑρμῆ ὄρδιο, στραμμένο πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὰ ἄκρα τῆς παράστασης αὐτῆς ἓνα λεοντάρι καὶ ἓνας πάνθηρας. Στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ λαιμοῦ εἰκονίζονται, ἐπάνω σειρήνα, καὶ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ ἓνας πάνθηρας. Ἐποκάτω δύο λεοντάρια πού χωρίζονται ἀπὸ σύνθετο ἀνδέρμιο. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, πολὺ ἐλλιπές, παραστάσεις σὲ ζῶνες: α) λεοντάρια ἀντιμέτωπα, σύνθετο ἀνδέρμιο καὶ δύο σειρῆνες· στὴν ἄλλη πλευρὰ Ἑρμῆς μὲ κηρύκειο, θεὰ μὲ σκῆπτρο, σειρήνα καὶ πάνθηρας. β) Δύο σφίγγες καθισμένες, ἀνάμεσά τους σύνθετο ἀνδέρμιο, πάνθηρας, ἀγριόχοιροι· στὴν ἄλλη πλευρὰ φτερωτὴ Ἄρτεμις κραταίει μὲ κάθε χέρι ἀπὸ τὴν οὐρὰ δύο λεοντάρια. γ) Δύο σειρῆνες, πάνθηρας καὶ κύκνος· στὴν ἄλλη πλευρὰ δύο ἀγριόχοιροι ἀντιμέτωποι ἀνάμεσα σὲ λεοντάρι καὶ πάνθηρα. δ) Ζώνη μὲ πάπιες. Ὅμοια ζώνη ὑπάρχει στὸ ἀνώτερο μέρος τοῦ ἀγγείου, στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ χεῖλους.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης 10, οἱ λήκυθοι **737-741**, εἶναι ἔργα τοῦ λεγόμενου «ζωγράφου τοῦ Μαραδῶνος», ὅπως ὀνομάστηκε συμβατικὰ ἀπὸ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ληκύθους. Ὅρισμένα χαρακτηριστικὰ τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα, ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ἀττικῆς, στοιχεῖα πού δείχνουν τὴν ὑπαρξὴ συστηματικοῦ ἐργαστηρίου κεραμικῆς πού πούλουσε τὰ ἐμπορεύματά του σ' ὅλη τὴν Ἀττική.

ΠΡΟΘΗΚΗ 11. Στὴν προθήκη τούτη ἡ κεραμικὴ εἶναι μελανόμορφη τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν θεωρούμενο ὡς τύμβο τῶν Πλαταιέων πού ἔπεσαν στὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. Καὶ ἐδῶ οἱ λήκυθοι εἶναι ἀρκετές, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ὅπως πινάκια καὶ μία λουτροφόρος¹⁷².

Ἄνω ράφι. 158 καὶ 159: Ἄωτοι κύαδοι μὲ χαμηλὸ πόδι, μελαμβαφεῖς. **154:** Μελαμβαφῆς κύαδος. **156:** Μελανόμορφο πινάκιο τύπου Α. Τὸ χεῖλος φέρει αὐλακα στὴν περιφέρεια καὶ **84**

Εἰκ. 84-85. Μελανόμορφα πινάκια ἀρ. 156 καὶ 157 ἀπὸ τὸν κλασικὸ
τύμβο τοῦ Βρανᾶ.

δύο ὁπὲς ἀναρτίσεως. Στὸ χεῖλος ζωγραφισμένη γιρλάντια ἀπὸ κάλυκες λωτοῦ. Στὸν πυθμένα παράσταση ὀπλίτη πού καταδιώκει ἄλλον πού φεύγει. **157:** Πινάκιο ὅμοιο μὲ τὸ **156**. Στὸ χεῖλος **85** στεφάνι μυριῆς. Στὸν πυθμένα μαινάδα πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο σάτυροι πού χορεύουν. **155:** Μελαμβαφῆς σκυφοειδῆς κύλικα.

Μεσαῖο ράφι. 164: Ἄωτος κύαδος ἐξωτερικὰ μελαμβαφῆς. **176:** Μικρὴ μελαμβαφῆς καρποδόχη. **162:** Ὀμφαλωτὴ φιάλη ἐσωτερικὰ μελαμβαφῆς. **175:** Ὀμφαλωτὴ φιάλη. **161:** Μελαμβαφῆς κοτύλη. **163:** Ἄωτος μικρότατος κύαδος, μὲ ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **851:** Πινάκιο μὲ ταινιωτὲς λαβὲς καὶ μὲ μελανὲς ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **167:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου· τρεῖς μορφὲς σὲ δίφρους. **166:** Μελανόμορφη λήκυθος. Δύο γυναῖκες σὲ ἄρμα καὶ ἄλλες δύο πλάι καὶ μπροστὰ ἀπὸ αὐτό. **168:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου μὲ τμήμα ἀνδρικῆς μορφῆς καὶ ζώου. **169:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου μὲ παράσταση δύο μορφῶν σὲ τέθριππο καὶ ἄλλες δύο μπροστὰ του. **170:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου μὲ παράσταση ἄνδρα ἀνακεκλιμένου. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο γυναῖκες πού φεύγουν πρὸς ἀντίθετες κατευθύνσεις. **165:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου. Σῶζεται πολὺ μικρὸ τμήμα τῆς παράστασης. **171:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου μὲ μικρὰ τμήματα παράστασης. **172:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου. Ἀπὸ τὴν παράσταση σώζονται ὁ τροχὸς ἄρματος, πόδι μορφῆς καὶ ἄνδρας πρὸς τὰ δεξιὰ. **173:** Τὸ κάτω μισὸ μελανόμορφης ληκύδου. Σῶζεται τὸ κάτω τμήμα μορφῆς.

Κάτω ράφι. 174: Πυξίδα μὲ πῶμα. Μελαμβαφῆς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. **160:** Μελανόμορφη λουτροφόρος μὲ ἐλλειπεῖς παραστάσεις· στὸν λαιμὸ εἰκονίζονται δύο γυναῖκες πού κρατοῦν στεφάνια. Στὴν κοιλιά, στὴν μπροστινὴ ὄψη, ἄρμα πρὸς τὰ **86**

δεξιά. Μπροστά από τὸ ἄρμα μορφή. Πάνω στὸ ἄρμα ζεῦγος μορφῶν, δίπλα ὁ Ἀπόλλων (σώζεται τμήμα κιθάρας) καὶ πίσω γυμνὸς ἄνδρας. Στὴν πίσω ὄψη, τρεῖς γυναῖκες μὲ στεφάνια.

Εἰκ. 86. Μελανόμορφη λουτροφόρος ἀρ. 160 ἀπὸ τὸν κλασικὸ τύμβο τοῦ Βρανᾶ.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

“Ὅπως εὐκόλα παρατηρεῖ κανεῖς, ἡ πλειονότητα τῶν ἐκδεμάτων ποὺ βρίσκονται στὸ μουσεῖο προέρχονται ἀπὸ τάφους, ἀποτελοῦν τὰ δῶρα, τὰ κτερίσματα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ Ἀρχαῖοι τιμοῦσαν τοὺς νεκρούς. Στὴν αἶθουσα τούτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμικὴ στὴν προθήκη, εἶναι ἐκτεθειμένα ἐπιτύμβια γλυπτὰ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ αἰτικὴ ταφικὴ γλυπτικὴ ἔφθασε στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ τῆς καὶ ἔσθησε χωρὶς νὰ παρακμάσει. Μὲ νόμο κατὰ τῆς πολυτελείας τοῦ κυβερνήτη τῆς Ἀθῆνας Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (317-307 π.Χ.) ἀπαγορεύτηκε ἡ κατασκευὴ πολυτελῶν ταφικῶν μνημείων καὶ καθορίστηκαν μὲ ἀκρίβεια τὰ ἐπιστήματα ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν δικαίωμα νὰ ἰδρύουν πάνω στοὺς τάφους τῶν συγγενῶν τους, καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας. Ἀπαγορεύτηκε ἡ κατασκευὴ γλυπτῶν στυλῶν, καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὸ 317 π.Χ., ἐπὶ αἰώνες, στὴν Ἀττικὴ δὲν ὑπάρχουν γλυπτὲς ἐπιτύμβιες στυλές, τίς ὁποῖες ξαναβλέπουμε σὲ προχωρημένη ἐποχῇ. Οἱ μνημειώδεις τάφοι ἦταν οἱ λεγόμενοι περίβολοι, μεγάλῃ λίθινῃ κατασκευῇ ποὺ περιέκλειε τοὺς νεκροὺς μιᾶς οἰκογένειας. Λεῖψανα διαλυμένων περιβόλων ἔχουν βρεθεῖ στὸν Μαραθῶνα, στὴ θέση Σεφέρι, στὸν Πύργο καὶ στὸν ἄλλο πύργο, κοντὰ στὴν Παναγία Μεσοσπορίτισσα. Ἦδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς οἱ περισσότεροι εἶχαν διαλυθεῖ καὶ ἡ καταστροφὴ τοὺς συμπληρώθηκε κατὰ τὴ Φραγκοκρατία. Τότε οἱ μεγάλες μαρμαρόπλινθοι τοὺς θεωρήθηκαν ἰδεῶδες ὑλικὸ γιὰ τὴν οἰκοδόμησι, στὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος, τῶν μεγάλων ὑψηλῶν καὶ μεγαλόπρεπων ὀρθογώνιων πύργων ποὺ χρησίμευαν ὡς παρατηρητήρια καὶ φυλακῆρια κατὰ τῶν πειρατῶν. Ἀκέραιος σχεδὸν σώζεται τρίτος πύργος στὴν Οἶνόν. Τὴ μορφή ὅμως τῶν περιβόλων τοῦ

4ου π.Χ. αἰ. μπορούμε νὰ τὴ δοῦμε λίγα χιλιόμετρα βορειότερα, στὸν Ραμνούντα, ὅπου πολλοὶ ἔχουν ἀνασπλωθεῖ.

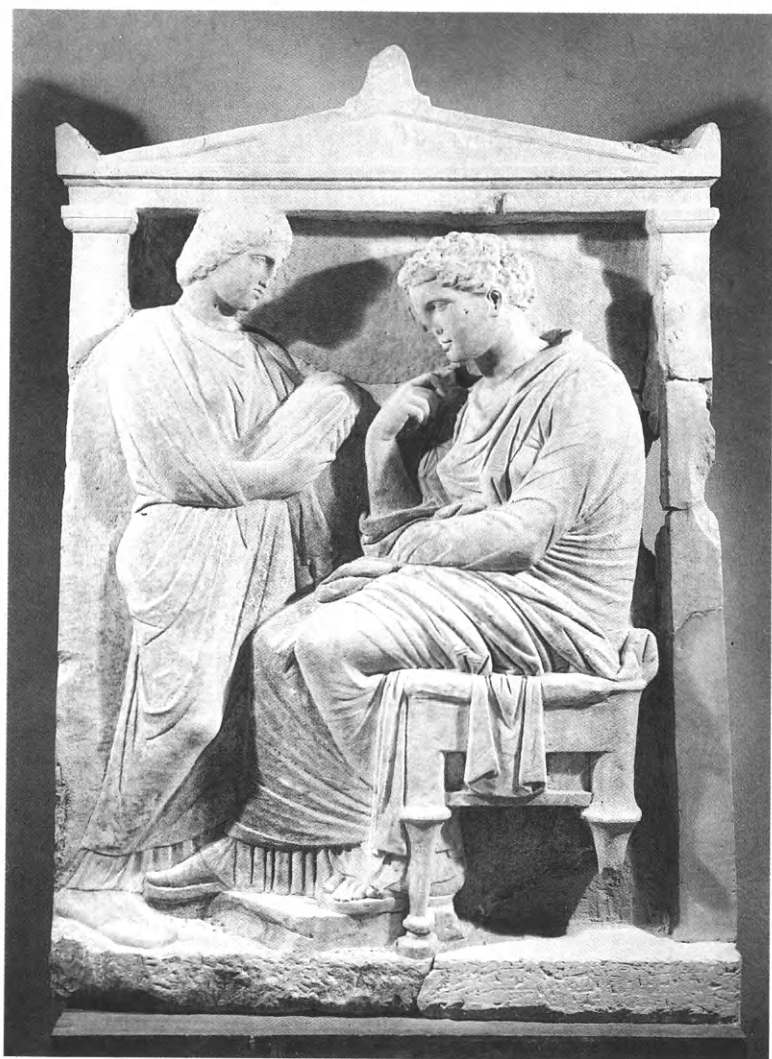
Ἡ μαρμάρινη ἐπιτύμβια λήκυθος **104** τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν Παλλήνη δὲν ἔχει ἀνάγλυφη παράσταση, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἀλλὰ σώζει λείψανα ζωγραφικῆς διακόσμησης, φυτικὰ κοσμήματα καὶ μαϊάνδρο. Πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε ζωηρὰ χρωματισμένη ὁλόκληρη, ὅπως χρωματισμένα μὲ ζωηρὰ χρώματα, γαλάζιο, μαῦρο, κόκκινο, κίτρινο, ἦταν καὶ τὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ οἱ στήλες.

- Στὸν 4ο π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀνάγλυφη ἐπιτύμβια στήλη **32**, ὅπου εἰκονίζεται δεξιά γυναίκα καθισμένη σὲ δίφρο καὶ ἐμπρὸς τῆς, ὄρθια, μία θεραπαινίδα τῆς δίνει διπλωμένο ὕφασμα, προσφορά πού περιλαμβανόταν στὰ νεκρικὰ ἔθιμα τῶν Ἀρχαίων¹⁷³. Ἡ τυπικὴ ἔκφραση τῶν προσώπων δὲν κρύβει τὴ θλίψη πού αἰσθάνονται οἱ δύο γυναῖκες. Ἡ νεκρὴ εἶναι ἡ καθισμένη γυναίκα, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιστυλίου, ὀνομάζεται *Φαιναρέτη Ν[ι]κίου Κεφαλῆθεν*. Ἡ στήλη βρέθηκε στὸ Κάτω Χαρβάτι (Παλλήνη).

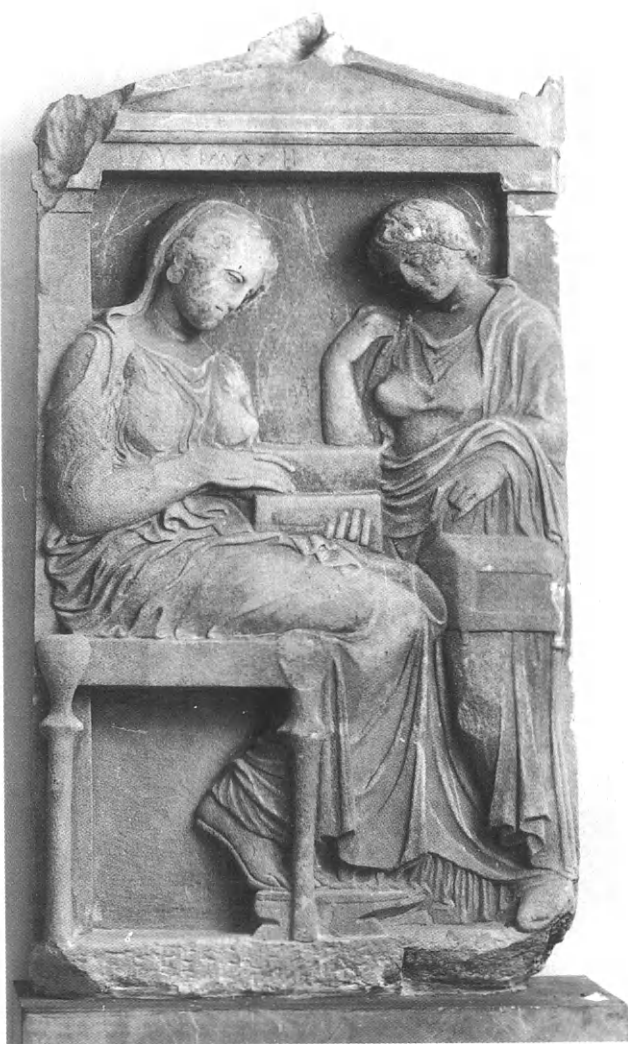
Στὴ μαρμάρινη λήκυθο **35**, τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν περιοχὴ Βρανᾶ τοῦ Μαραθῶνος, ἡ ἀνάγλυφη παράσταση εἰκονίζει γυναίκα πού κάθεται στὴ μέση καὶ χαιρετᾷ ἄντρα ὄρθιο ἐμπρὸς τῆς, ἐνῶ ἄλλη γυναίκα πίσω τῆς παρακολουθεῖ τὴ σκηνή¹⁷⁴.

- Τυπικὴ εἶναι ἡ παράσταση τῆς στήλης **103** τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο κοντὰ στὸ μουσεῖο. Γυναίκα καθισμένη ἀριστερά (*Πανσιμάχη* τὴν ὀνομάζει ἐπιγραφὴ στὸ ἐπιστύλιο) κρατᾷ στὰ χέρια τῆς ἀνοικτὴ πυξίδα (κοσμηματοθήκη). Ἐμπρὸς τῆς ὄρθια γυναίκα ἔχει στὸ ἀριστερό τῆς χέρι ἄλλη πυξίδα¹⁷⁵.

- Ἀποσπασματικὴ σώζεται ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. **89 102** ἀπὸ τὸ Κάτω Σούλι. Γυναίκα καθισμένη ἀριστερὰ δίνει στὴν θεραπαινίδα πού στέκεται ἐμπρὸς τῆς σπαργανωμένο μωρό. Εἰ-

Εικ. 87. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 32 ἀπὸ τὴν Παλλήνη.

Εικ. 88. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 103 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Εικ. 89. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 102 ἀπὸ τὸ Κάτω Σούλι.

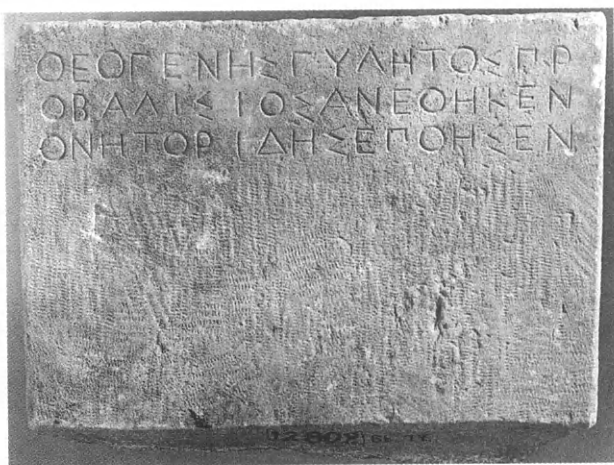
ναι σπάνια παράσταση τοῦ καθημερινοῦ βίου, μὲ τὴν ὁποία οἱ συγγενεῖς ποὺ φρόντισαν νὰ γίνῃ ἡ στήλη δέλπσαν νὰ θυμίζουσιν πῶς ἡ νεκρὴ ἄφησε πίσω τῆς ὀρφανὸ τὸ μικρὸ τῆς παιδί¹⁷⁶.

- 90 Ἐφερε τὸ πεσσοειδὲς βάθρο 17. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ¹⁷⁷, χαραγμένη μὲ ὠραία γράμματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., εἶναι οὕτη:

Θεογένης Γύλητος Πρ-
οβαλίσιος ἀνέθηκεν
Ὀνητορίδης ἐπόησεν.

Τὸν ἐδῶ Θεογένην, ἀπὸ τὸν γειτονικὸ πρὸς τὸν Μαραθῶνα δῆμο τῆς Προβαλίνθου, δὰ συναντήσουμε πάλι σὲ ἄλλο μνημεῖο τῆς αἰδουσας τούτης.

- Στὴν ἐπιτύμβια στήλη 14, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν Μαρα-
91 θῶνα, εἰκονίζεται δεξιὰ ὄρθιος καὶ γυμνὸς νέος ἄντρας ἀκουμ-

Εἰκ. 90. Βάθρο μὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἀρ. 17 ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἄρνός.

πισμένος σὲ χαμηλὴ κολόνα. Στὰ πόδια του βρίσκεται κυνηγε-
τικό σκυλὶ καὶ ἔμπρός του μικρὸς δοῦλος βασταίει μὲ τὸ ἓνα χέρι

Εἰκ. 91. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 14 ἀπὸ τὸν Μαραθώνα.

σιλεγγίδα, ὑποδήλωση τῶν γυμναστικῶν ἀσχολιῶν τοῦ νεκροῦ νέου, καὶ μὲ τὸ ἄλλο πουλί. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ νέου γυμνοῦ ἀθλητῆ συναντᾶται σὲ ἀρκετὰς ἀττικὰς ἐπιτύμβιες στήλες τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀπὸ τὴς ὁποῖας ἡ πιὸ φημισμένη εἶναι ἡ στήλη τοῦ Ἰλίου, στὸ Ἑθνικὸ Μουσεῖο. Ἡ στήλη συνεχιζόταν πρὸς τὰ ἄνω μὲ ἄλλο κομμάτι μαρμάρου, ποῦ εἶχε τὸ κεφάλι τοῦ νέου καὶ τὴν ἐπίστευγν τοῦ ἀναγλύφου.

Εἰκ. 92. Τὸ μαρμάρينو βά-
θρο ἀρ. 33 ἀπὸ τὸ Πλάσι.

Τὸ μαρμάρينو βάθρο **33** προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ **92** Πλάσι· στὴν ὄψη του εἶναι χαραγμένη ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή¹⁷⁸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.:

Οἶδε ἀνέθεσαν [ἐπὶ]
 ωνος παιδοτριβοῦν[τος]
 3 Μοσχίων Κλεομέδ[-]
 Πείσων [- - - - -]
 Οὐλιάδης [- - - - -]

Τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι τῶν νέων ποὺ εἶχαν συμβάλει χρηματικά στὴν ἵδρυση τοῦ ἀναθήματος, τετράγωνης ἑρμαϊκῆς στήλης. Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ βάθρου εἶναι πὼς στὴν ἄνω ὄψη του, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ τετράγωνο κοίλωμα ὅπου στερεωνόταν ἡ ἑρμαϊκὴ στήλη, ὑπάρχει λαξευμένη στὸ βάθρο μεσόμφαλη φιάλη, ἡ ὁποία ἴσως ὑπονοεῖ νίκη στὰ Ἑράκλεια.

Ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας προέρχεται τὸ μικρὸ γυμνὸ ἄγαλμα τοῦ παιδιοῦ **3** ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκο- **93**δομικὸ ὑλικό. Τὸ ροῦχο του κρέμεται ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὤμο καὶ τὸ συγκρατεῖ μὲ τὸ χέρι του (4ος π.Χ. αἰ.). Τὸ μικρὸ ἄγαλμα ἀποτελεῖ συννηδισμένο ἀνάθημα σὲ ἱερά, κυρίως ἱαματικά¹⁷⁹.

Ἀπὸ οἰκογενειακὸ ταφικὸ μνημεῖο προέρχονται οἱ δύο μαρμάρινοι ἐπιτύμβιοι παναθηναῖκοι ἀμφορεῖς τοῦ 6' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., **30** καὶ **31**. Ὀνομάζονται ἔτσι γιὰτὶ ἀντιγράφουν τὸ σχῆμα τῶν πύλινων ἀμφορέων ποὺ γεμάτοι λάδι δίνονταν ὡς βραβεῖα στοὺς νικητὲς τῶν ἀγώνων τῶν Παναθηναίων. Βρέθηκαν σὲ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο κοντὰ στὸ μουσεῖο καὶ ἀνῆλθον στοὺς τάφους νεκρῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ *Θεογένους Γύλητος* ἀπὸ τὴν Προβάλινδο, στὸν ὁποῖο ἀνήκει τὸ βάθρο **17** ποὺ εἶδαμε ἥδη. Στὴν ἀνάγλυφη παράσταση τοῦ ἀμφορέως **30** εἰκονί- **94**ζονται¹⁸⁰ πέντε μορφές: γυναίκα καθισμένη ποὺ χαιρετᾷ ἄντρα ὄρθιο ἐμπρὸς τῆς, ἄλλος ἄντρας μὲ ροῦχα ἱερέως κρατᾷ τὸ μαχαίρι τῶν θυσιῶν, ἓνα κοριτσάκι καὶ τέλος δεύτερη γυναίκα.

Πάνω από τις δύο πρώτες μορφές είναι χαραγμένα τὰ ὀνόματά τους: Θρ[ασ]υβούλη, Γύλης Θεογένος].

Εικ. 93. Ἀγάλμα μικροῦ γυμνοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴν Μπρεζίζα ἀρ. 3.

Εικ. 94. Μαρμάρινος επιτύμβιος παναθηναϊκός ἀμφορεὺς ἀρ. 30 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Εικ. 95. Μαρμάρινος επιτύμβιος παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἀρ. 31 ἀπὸ τὸν Βρανᾶ.

Ὁ δεύτερος μαρμάρινος παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς **31** εἶναι **95** πληρέστερος. Οἱ μορφές εἶναι πάλι οἱ ἴδιες πέντε, ἀλλὰ ἔχουν διαφορετικὴ θέση στὴν παράσταση. Τὰ ὀνόματά τους εἶναι χα-
ραγμένα πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους καὶ μπορούμε νὰ τὶς ταυτί-
σουμε¹⁸¹. Πρώτη εἶναι ὄρδια γυναίκα (Θρασυβούλη Ἰκαριό-
θεν). Ἀκολουθεῖ τὸ κοριτσάκι ποὺ ἀκουμπάει στὰ γόνατα δεύ-
τερης γυναίκας καθισμένης (Φειδο[στρ]άτῃ). Δεύτερη ὁμάδα
ἀποτελοῦν οἱ ἄντρες, πρῶτος ὁ ἱερέας μὲ τὸ μαχαίρι τῶν θυσιῶν
στὸ δεξιὸ χέρι (Θεογένης) καὶ ἔμπρός του ὁ γιὸς του (Γύλης Θε-
ογένος Προβαλίσιος). Ἀπὸ τὰ τρία μνημεῖα τῆς αἵθουσας, **17**,
30 καὶ **31** μαθαίνουμε πὼς ὁ Θεογένης Γύλητος ἦταν ἱερέας
καὶ εἶχε γιὸ ποὺ ὀνομαζόταν Γύλης, ὁ ὁποῖος εἶχε φαίνεται νικί-
σει σὲ ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων. Σύζυγος τοῦ Γύλη ἦταν ἡ
Θρασυβούλη ἀπὸ τὸν ἀττικὸ δῆμο τῆς Ἰκαρίας (στὸν σημερινὸ
Διόνυσο), καὶ μητέρα του καὶ σύζυγος τοῦ Θεογένους ἡ Φειδο-
στράτη. Ἀνώνυμη μένει ἡ ἐγγονὴ τῆς Φειδοστράτης καὶ τοῦ
Θεογένους.

Τὸ γυναικεῖο μαρμάρينو ἄγαλμα **15**, μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, **96**
κρατᾷ μὲ τὰ δύο χέρια πυξίδα (κοσμηματοθήκη). Εἶναι ἐπι-
τύμβιο καὶ στόλιζε τάφο. Τὸ κεφάλι ἦταν ἔνθετο ἀπὸ ἄλλο κομ-
μάτι μαρμάρου. Τὸ ἄγαλμα, τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., δὲ
ἦταν ἰδρυμένο πάνω σὲ τάφο, μέσα σὲ μαρμάρينو ναῖσκο.

ΠΡΟΘΗΚΗ 12: Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῆς προθήκης προέρ-
χονται ἀπὸ τάφους στὸν Ἅγιον Ἀνδρέα, μεταξὺ Ραφήνας καὶ Μαρα-
θῶνος, λιγότερα ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σκόρπιο Πο-
τάμι, κοντὰ στὸ μουσεῖο. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς προθήκης χρονο-
λογοῦνται στὸ α' ἡμῖσι τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ ἀποτελοῦν κοινὰ ἔργα τῆς
κεραμικῆς βιομηχανίας.

***Ἀνω ράφι. 230:** Μελανόμορφη κύλικα μὲ ζώνη ἀνδρεμίων
ἐξωτερικά. **214:** Μελανόμορφη λήκυθος μὲ δύο ἀνακεκλιμένες
μορφές. **234:** Μελανόμορφος σκύφος μὲ διπλὴν παράσταση ἀρ-

Εικ. 96. Ἐπιτύμβιο ἄγαλμα γυναίκας ἀρ. 15.

Εἰκ. 97. Μελανόμορφο πινάκιο ἀρ. 786 ἀπὸ τὸ Σκόρπιο ποτάμι.

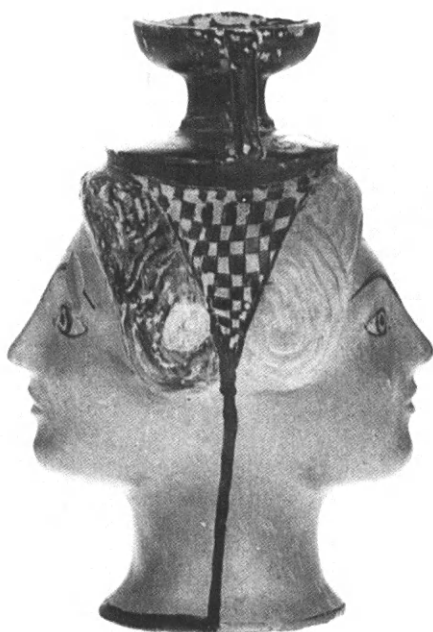
μάτων καὶ ἡνιόχου ἀνάμεσα σὲ ἀνθέμια. **205:** Μελανόμορφη κύλिका με μαινάδα ἐσωτερικά. Ἐξωτερικά ἡ Ἀθηνᾶ με ἀσιπίδα καὶ δόρυ μάχεται ἐναντίον τριῶν πολεμιστῶν. **210:** Μελανόμορφη κύλिका με μαινάδα στὸ ἐσωτερικό. Ἐξωτερικά ἄντρας μάχεται με λεοντάρη. **551:** Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση ἄρματος. **226:** Μελανόμορφη κύλिका με διάκοσμο ὅμοιο με τῆς **230**.

Μεσαῖο ράφι. 274: Πυξίδα μελαμβαφής. **603:** Ὑποστατὸ μελανόμορφο με παράσταση γοργονείου. **223:** Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση σφίγγας πάνω σὲ στήλη. **777:** Μελανόμορφο ἀλάβαστρο με παράσταση ζευγαριοῦ καὶ ἐλαφιοῦ. **786:** Πινάκιο με διάκοσμο στὸ ἐσωτερικὸ ἀκτινοειδοῦς κοσμήματος, **97** ὁμόκεντρες πλατιὲς ταινίες καὶ μελανοὺς δίσκους στὸ χεῖλος, ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ σικτοὺς κύκλους. Ἐξωτερικά φέρει δύο πλατιὲς ταινίες. **785:** Πινάκιο ὅμοιο με τὸ **786**. Ὁ διάκοσμος διατηρεῖται λιγότερο καλά. **574:** Μελανόμορφο ἀλάβαστρο· διακοσμεῖται με δύο ζῶνες με δικτυωτό. **1482:** Ἀξιοπρό- **98-99**

Εἰκ. 98 καὶ 99 (ἀπέναντι). Πλαστικό ἀγγεῖο ἀρ. 1482 ἀπὸ τὴ Σκάλεζα.

σεκτό εἶναι τὸ πλαστικό ἀγγεῖο ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὅμοιες γυναικεῖες κεφαλὲς κολλημένες στὸ πίσω μέρος. Διαχωρίζονται μὲ τὴν παρεμβολὴ τριγωνικοῦ τμήματος, ποὺ διακοσμεῖται μὲ ἄσπρα καὶ μαῦρα τετράγωνα (ζατρίκιον). Ὁ τεχνίτης κατασκεύασε τὶς δύο μορφὲς ἀπὸ τὴν ἴδια μῆτρα, ἀλλὰ τὶς διαφοροποίησε μὲ πρόσθετα διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους

δὲν εἶναι συχνά. Βρέθηκε σὲ τάφο, στὴ δέση Σκάλεζα, στὸν δρόμο πρὸς τὴν Οἶνόν.

Κάτω ράφι. 331: Ἐρυθρόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση νέου ποῦ παίζει μὲ δύο μπάλες. **328:** Ἐρυθρόμορφη λήκυθος ποῦ εἰκονίζει Ἐρωτιδέα. **458:** Ἐρυθρόμορφη λήκυθος μὲ παράσταση ὄρδιας γυναίκα. **541:** Λήκυθος μὲ παράσταση λεονταριοῦ. **810:** Ἐρυθρόμορφη λουτροφόρος μὲ παράσταση γυναικῶν στὸν λαιμὸ καὶ τὴν κοιλιά.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΠΕΜΠΤΗ

Ἡρώδην Ἀττικοῦ

Ἡ τελευταία αἶθουσα τοῦ μουσείου περιέχει ἀρχαῖα τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν τὰ δύο ἀγάλματα ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ ἱερὸ τῆς Μπρεξίζας.

Μεγάλο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἔμμετρη ἐπιγραφὴ **22**,
100 χαραγμένη σὲ στήλη μὲ ἀέτωμα καὶ ἀσπίδα στὸ μέσο του. Ἕνα μέρος τῆς λείπει, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ σώζεται μᾶς πληροφορεῖ¹⁸² γιὰ τὴν ἀποθεωτικὴ ὑποδοχὴ ποὺ ἐπεφύλαξαν οἱ Ἀθηναῖοι, πιθανῶς τὸ 175 μ.Χ., στὸν Ἡρώδην Ἀττικό, ποὺ ἐπέστρεψε στὴν Ἀθῆνα ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ ἀπουσία ἐξαιτίας δικαστικῆς δίωξης ποὺ τοῦ ἔκαναν ἀντίπαλοί του. Μετανοημένοι οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴν κακὴ τους στάση ἀπέναντί του καὶ στερημένοι ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία του, σπεύδουν, ὅπως λέγεται στὴν ἐπιγραφή, ὅλοι στὴν ὑποδοχή, ἡ ὁποία ἔγινε στὴν Ἱερὰ Ὀδό, στὴν πεδιάδα τῆς Θρίας, στὸ σημεῖο ὅπου οἱ Ρειοί, πηγαῖοι ποταμοί, χύνονταν στὴ θάλασσα. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφὴ (βλ. σ. 170-171), συνηγμένη στὴ γλωσσικὴ μορφή τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, περιγράφει μὲ λεπτομέρειες τὴν ὁμαδικὴ προσέλευση τῶν Ἀθηναίων στοὺς Ρειοὺς καὶ τὴ θέση τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων στὴν πομπή.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ, τὴν πομπὴ τὴν ἀποτελοῦσαν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐμπρὸς ἦταν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ὁδηγὸς τῆς πομπῆς, ἀκολουθοῦσαν οἱ ἱερεῖς μὲ μακριὰ μαλλιά καὶ ἱερατικὴ ἐνδυμασία, τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης καὶ οἱ ἱέρειες τῆς Ἀθῆνας, κατόπιν χορωδία παιδιῶν ποὺ ἔγαλλαν ὕμνο στὸν Δία Ὀλύμπιο, οἱ νεοσύλλεκτοι στρατιῶτες ντυμένοι μὲ λευκὲς χλαμύδες, ἡ βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἡ βουλὴ τῶν

Εἰκ. 100. Ἡ στήλη ἀρ. 22 μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Ἡρώδη ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους.

- Ὀλβιος, ᾧ Μαραθῶν, νῦν ἔπλεο, καὶ μελεδαντὸς
 ἀνδράσιν ἢ πάρος, φαίδιμον Ἀλκαῖδην
 3 νοστήσαντ' ἐσορῶν ἀβίων ἀπὸ Σαυροματάων
 γαίης ἐκ νεάτης, ἔνθα φιλοποτολέμῳ
 Ἀὔσονίων βασιλῆι συνέσπετο τῇλ' ἐλάοντι.
 6 Τὸν μὲν ὁ κισσοφόρος παῖς Διὸς ἱρέα ὄν
 αὐτὸς ἄγεν πάτρην ἐς αἰοίδιμον Εἰραφιώτης,
 ἐξόπιθεν δὲ θεῷ δωσιβίῳ πρόεσαν.
 9 τοῖσι δ' Ἀθηναίη πολιήχοχος ἀντεβόλησε
 ἐρχομένοις Ῥεῖτῳ, Χαλκιδικῷ ποταμῷ
 Θρεῖῳ, ἐνθ' ἀλίῳ συμβάλλετον οἶδμα ῥόος τε,
 12 λαὸν ἄγουσα ἔτας πάντας ὁμηγερέας,
 ἱρῆας μὲν πρῶτα θεῶν κομόωντας ἐθείραις
 κόσμῳ τῷ σφετέρῳ, πάντας ἀριπρεπείας,
 15 ἱρείας δὲ μεταῦθι σαόφρονα Κύπριν ἐχούσας,
 τῆς δ' ἐπὶ κυδαλίμους παῖδας αἰδοδοπόλους
 Ζηνὶ θεηκολέοντας Ὀλυμπίῳ μασικύδρους,
 18 τοῖσι δ' ἔπ' ἡϊθέους ἱστορας ἡνορέης,
 παῖδας Ἀθηναίων χαλκῷ γανάνοντας ἐφήβους,
 τοὺς αὐτὸς, λήθην πατρὸς ἀκειόμενος
 21 Αἰγείδew, λώβης δ(ν)οφοεῖμονος ἔσχεθε κούρο[υς]
 ἀργυφέαις χλαῖναις οἴκοθεν ἀμφιέσας,
 δωρηθεῖς γ' ἐνετῆσι κατωμαδὸν ἡλέκτροιο.
 24 τῶν δ' ὅπιθεν βουλὴ κεκριμένη Κεκρόπων
 ἔξαιτος προτέρῳ κίον ἀθρόοι, ἢ μὲν ἀρείω[ν],
 ἢ δ' ἐτέρῃ μείων ἔσπετο τῇ κατόπιν.
 27 πάντες δ' ἐστολάδαντο νεόπλυτα φάρ[εα λευκά].
 τῶν δ' ἀνχοῦ προβάδην ἔστιχ[εν ἄλλος ὄχλος]
 ἐνδήμων ξείνων τε καὶ αἰ[- - - -]
 30 οὐδέ τις οἰκοφύλαξ λείπ[ετ' ἐνὶ μεγάροις]
 οὐ παῖς, οὐ κούρη λευ[κώλενος, ἀλλ' ἀγέροντο]
 δέγμενοι Ἡρώδην [- - - - -]
 33 ὥς δ' ὅτε παῖδα γε [- - - - -]
 ἀμφιπέσῃ μῆ[τηρ- - - - -]
 τηλόθεν ἐ[ξ ἀπίης γαίης- - - - -]
 36 χαίροσύ[νη- - - - -]
 πλήν[- - - - -]
 ᾧ[ρ]σ[ε;- - - - -]

Εὐτυχισμένε Μαραθώνα, τώρα σὲ νοιάζονται
οἱ ἄνθρωποι πὶδ πολὺ ἀπὸ πρὶν, τὸν ἐπιφανὴ Ἀλκαῖδῃ
καθὼς κοιτᾷς, ποὺ γύρισε ἀπ' τῶν Ἀβίων Σαυρομάτων
τῆς γῆς τὰ πέρατα, ὅπου τὸν πολέμαρχο
βασίλειά τῶν Αὐσονίων ἀκολούθησε, τὸν στρατηλάτη.
Κι ὁ κισσοφόρος γιὸς τοῦ Δία, τὸν ἱερέα του
ὁ ἴδιος ὁδηγοῦσε σὲ τὴν πατρίδα τὴ φημισμένη, ὁ Εἰραφιώτης·
πίσω ἔρχονταν οἱ δυὸ ζωοδότρες θεές.
Ἡ Ἀθηνᾶ ἡ πολιοῦχος τοὺς συνάντησε,
καθὼς πορεύονταν στοὺς Ρεϊτούς, στὰ δυὸ Χαλκιδικὰ ποτάμια,
στὴ Θρία, ὅπου ἡ φουσκωμένη θάλασσα ἐνώνεται μὲ τὸ ρεῦμα.
Αὐτὴ ὁδηγοῦσε τὸ λαὸ συγκεντρωμένο·
πρῶτοι οἱ μακρυμάλληδες τῶν θεῶν ἱερεῖς
κατὰ τὴν ἐπίσημη τάξη, ὅλοι μεγαλόπρεποι,
μετὰ οἱ ἱέρειες ἔχοντας μαζὶ τὴ φρόνιμη Κύπρη·
ἀκολουθοῦσαν οἱ φημισμένοι παῖδες τραγουδιστὲς
γάλλοντας ὕμνους σὶ τὸν Δία τὸν Ὀλύμπιο·
πίσω τοὺς ἔρχονταν οἱ νεοσύλλεκτοι, τὰ ρωμαλέα παλικάρια
παιδιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀστράφτοντας μέσ' τὸ χαλκὸ, οἱ ἔφηβοι
ποὺ αὐτὸς, γιαιρεύοντας τὴ λησμονιὰ τοῦ πατέρα
ἀπ' τὸ Θησέα, ἀπάλλαξε τοὺς νέους ἀπ' τὸ σκοτεινὸ ὄνειδος
καὶ μὲ δικά του τοὺς ἔντυσε μὲ λευκὲς χλαῖνες
δωρίζοντας ἀκόμη πόρπες γιὰ τὸν ὦμο ἀπὸ ἥλεκτρο.
Πίσω ἔρχόταν ἡ ἐκλεγμένη βουλὴ τῶν Κεκρόπων,
ἡ ἐξαίρετη, παρέκει βάδιζαν συγκεντρωμένοι πρῶτα οἱ εὐγενέστεροι·
οἱ κατώτεροι, πίσω, τοὺς ἀκολουθοῦσαν.
Ὅλοι φοροῦσαν φρεσκοπλυμένα λευκὰ ἱμάτια·
κοντὰ τοὺς προχωροῦσε ὁ ἄλλος κόσμος
νιόπιοι καὶ ξένοι καὶ [οἱ δοῦλοι]·
κανεῖς δὲν ἔμεινε πίσω, φύλακας τῶν σπιτιῶν,
οὔτε ἀγόρι ἢ κορίτσι τρυφερό, ἀλλὰ συνάχτηκαν
νὰ ὑποδεχτοῦν τὸν Ἡρώδη [- - - - -]
ὅπως ὅταν τὸν γιὸ [- - - - -]
ἀγκαλιάζ' ἡ μάνα[- - - - -]
ἀπὸ τόπο μακρινὸ [- - - - -]

πεντακοσίων, καὶ ἀκολουθοῦσαν οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς πόλης, Ἀθηναῖοι, ξένοι, δοῦλοι.

Ὁ Ἡρώδης ἀπὸ τῆ μεριά του εἶχε σχηματίσει καὶ αὐτὸς πομπή. Ἐμπρὸς ἦταν τὸ ἄγαλμα τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὸ ἐπίθετο *Εἰραφιώτης*, καὶ ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀγάλματα τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης. Στουὺς Ρειπούς, τὴ λεγόμενη Λίμνη τοῦ Κουμουνδούρου, ἔγινε ἡ συνάντηση.

Τὰ δύο φθαρμένα μαρμάρινα κεφάλια **11** καὶ **12** ἀνήκουν
01-102 σὲ προτομὲς τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ¹⁸³ καὶ τοῦ μαθητῆ του Πολυ-
 δευκίωνος, καὶ βρέθηκαν τὸ 1955 κοντὰ στὸν τύμβο τῶν μαρα-
 θωνομάχων. Ὅπως γνωρίζουμε, σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ κάμπου
 τοῦ Μαραθῶνα, κοντὰ σὲ βρύσες, σὲ σταυροδρόμια, σὲ ἱερά, ὁ
 Ἡρώδης ἔστηνε στήλες μὲ τὴ μορφὴ του καὶ τῶν μαθητῶν του.

Τὸ γυναικεῖο κεφάλι **16** εἰκονίζει τὴ Φαυστίνα τὴ νεότερη
103 (125/130-175 μ.Χ.), σύζυγο τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης
 Μάρκου Αὐρηλίου. Τὸ κεφάλι βρέθηκε σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση
 ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, καὶ πιθανὸν νὰ εἶχε ἰδρυθεῖ σὲ κάποιο
 ἱερὸ μὲ τὴ φρονιίδα καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ¹⁸⁴.

Ἄγνωστος εἶναι ὁ ἄντρας ποὺ εἰκονίζει τὸ κεφάλι **101**, ἀπὸ
104 τὸν Μαραθῶνα, τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. Τοῦτο ἦταν ἔνθετο σὲ ἄγαλμα
 μεγαλύτερο τοῦ φυσικοῦ.

Τὸ γλυπτὸ **25** εἶναι τὸ ἀριστερὸ μισὸ πιθανῶς ἀντρικῆς
 μορφῆς, καθισμένης σὲ θρόνο, καὶ θὰ ἀποτελοῦσε εἴτε στόλισμα
 πλούσιου σπιτιοῦ εἴτε ἀνάθημα σὲ ἱερὸ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ρω-
 μαιοκρατίας.

Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ ὑπερφυσικοῦ μεγέδους ἄγαλμα **1**,
 ὕψ. 2.40 μ., αἰγυπτιακῆς τεχνοτροπίας (2ος μ.Χ. αἰ.), ποὺ βρέ-
 θηκε τὸ 1968 στὸ αἰγυπτιακὸ ἱερό, στὸ Μικρὸ Ἑλός, τῆς Μπρε-
 ξίζας¹⁸⁵. Ὅμοιο εἶχε βρεθεῖ στὸ ἴδιο μέρος τὸν περασμένο αἰώ-
 να, σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας. Καὶ τὰ δύο ἦταν
 στημένα ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰκονίζουν
 τὸν ὥραϊο εὐνοούμενο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ Ἀντίνοο.

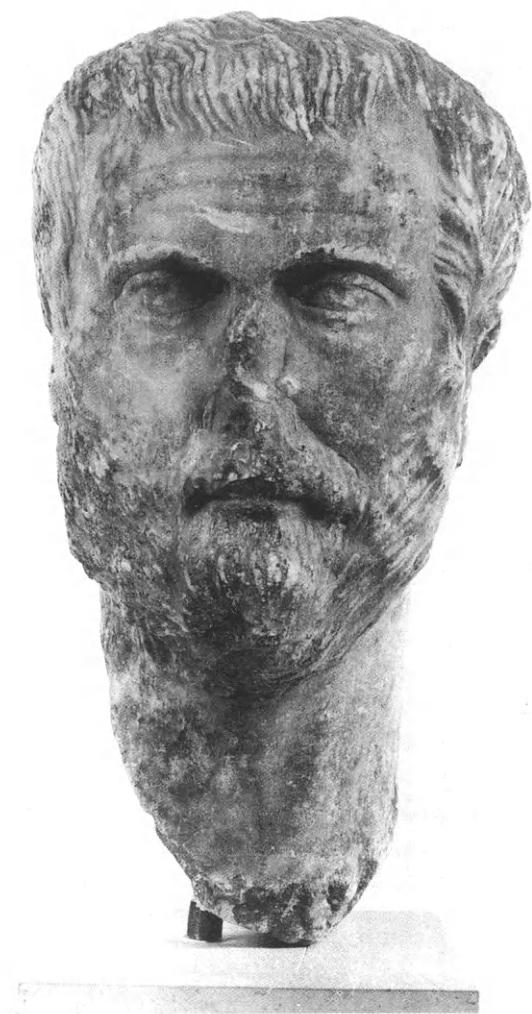
Είκ. 101. Μαρμάρινη κεφαλὴ ἀρ. II τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ ἀπὸ τὴν
περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Είκ. 102. Μαρμάρινη κεφαλὴ ἀρ. 12 τοῦ Πολυδευκίωνος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Εικ. 103. Κεφαλὴ ἀρ. 16 τῆς αὐτοκράτειρας Φαυστίνας τῆς νεότερης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Τύμβου.

Εικ. 104. Κεφαλὴ ἀρ. 101 ἀπὸ μαρμάρينو ἄγαλμα ἄγνωστου ἀνδρα.

Τὸ ἄγαλμα **2**, αἰγυπτιακῆς τεκνοτροπίας καὶ αὐτὸ καὶ τῆς ἴδιας ἐποχῆς, προέρχεται¹⁸⁶ ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος. Εἰκονίζει γυναικα καὶ ὥζεται μόνο τὸ κάτω μισό του. Ἵσως καὶ αὐτὴ ἦταν πρόσωπο τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς.

Σὲ ἰδιαίτερη βάση ἐκτίθεται κυγέλη μελισσῶν ποὺ χρησιμοποήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους γιὰ φέρετρο μικροῦ παιδιοῦ κατὰ τὸν 1ο π.Χ. ἢ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ. Εἶναι συχνὴ ἡ χρῆση κυγελῶν στὰ ἀρχαῖα χρόνια γιὰ φέρετρα μικρῶν παιδιῶν¹⁸⁷.

Στὴν ἐπιτύμβια στήλη **108** εἰκονίζεται ἓνα ζευγάρι σὲ στάση μετωπικὴ ποὺ ἀντιγράφεται ἀπὸ γνωστοὺς τύπους ἀγαλμάτων. **105** Χρονολογεῖται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ., στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ. Στὸ ἐπιστύλιο εἶναι χαραγμένα¹⁸⁸ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων:

Ἀλέξανδρος Ἀντιγό-
νου Αἰθαλίδης, ὁ καὶ Ἀντᾶς

Ληναῖς Ἀντιγόνου ἐξ Αἰ-
θαλιδῶν.

Ἡ ἐπιτύμβια στήλη **13** ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα παρουσιάζει **106** ἀτομικὰ στοιχεῖα καὶ χρονολογεῖται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ. Εἰκονίζονται δύο ἄντρες, ὁ ἀριστερὸς γενειοφόρος καὶ ὁ δεξιὸς νεότερος καὶ ἀγένειος. Μὲ τὸ δεξιὸν χέρι κρατοῦν καὶ οἱ δύο βραχὺ καμπύλο κλαδευτικὸ ἐργαλεῖο, ἐνῶ ὁ νέος κρατεῖ ἐπὶ πλέον μὲ τὸ ἀριστερὸ μεγάλην κληματίδα, ποὺ ἀπλώνεται γεμάτη σταφύλια στὸ πεδίο τοῦ ἀναγλύφου. Ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄντρες ξεπροβάλλει μοσχάκι. Ἡ σιβαρὴ διάπλαση τῶν σωμάτων, τὸ ντύσιμο καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα — μοσχάκι, κληματίδα, κλαδευτήρι — δείχνουν πὼς οἱ δύο ἄντρες ἦταν γεωργοί. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν¹⁸⁹ στὸ ἐπιστύλιο ὁ ἀριστερὸς ὀνομαζόταν Ζωσᾶς ἐνῶ ὁ δεξιὸς ἦταν ὁ Νόστιμος Μειλήσιος.

Τὸ γλυπτὸ **122** ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο εἰκονίζει ἄντρα ἡμίγυμνο ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, ζαπλωμένο σὲ πολυτελὴ κλίνη. **107** Μὲ τὸ δεξιὸν χέρι κρατοῦσε κυκλικὸ ἀντικείμενο. Κατὰ τὴν εἰκόσιν τοῦ Μαρινάτου¹⁹⁰ ὁ ζαπλωμένος ἄντρας ἴσως εἰκονίζει πο-

Εἰκ. 105. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 108 δύο ἀδελφῶν, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ληναΐδος.

Εικ. 106. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη ἀρ. 13 τοῦ Ζωσᾶ καὶ τοῦ Νοστίμου.

ταμό (τὸν Χάραδρο τοῦ Μαραθῶνος;), ἥρωα ἢ ἀκόμη καὶ θνητό.

Τὸ κρεβάτι, τὸ στρώμα καὶ τὸ μαξιλάρι ἀποδίδονται ρεαλιστικά. Τὸ κρεβάτι στολίζεται ἐμπρὸς μὲ ρόδακες καὶ σὺς λοιπὲς τρεῖς πλευρές, ἐσωτερικά, μὲ ρόμβους ἐναλλάξ μὲ ὀρθογώνια. Τὸ στρώμα φέρει ταινίες ἀνάγλυφες ποὺ ἀποδίδουν τὶς ἀνάλογες χρωματισμένες τοῦ ὑφάσματος.

Τὸ γλυπτό βρέθηκε στὸ θεωρούμενο ὡς Πύθιο, σὴν Οἰνός, τὸ ὁποῖο πιθανότατα κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Ἡρώδη Ἀττικό. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Πυθίου ἀνήκει καὶ ἡ κλίνη μὲ τὸν ξαπλωμένο ἄντρα.

Μὲ τὸν Μαραθῶνα συνδέεται κι ἓνα διάσημο χάλκινο ἄγαλμα, ὁ λεγόμενος ἔφηθος τοῦ Μαραθῶνος (ΕΑΜ 15118). Βρέθηκε ἀπὸ γράδες, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1925, σὶν βυθὸ τῆς δάλασσης τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος καὶ εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆ. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ποὺ νὰ συσχετίζει τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὸν τόπο. Ἡ εἰκασία, μία ἀπὸ πολλές, ὅτι μπορεῖ νὰ χρησίμευε ὡς λυχνούχος σὴν ἔπαυλῃ τοῦ Ἡρώδη, δὲν ἐρμηνεύει τὴν ἀρχικὴ προέλευση καὶ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τοῦ καλλιτεχνήματος.

Εἰκ. 107. Ἄντρας ξαπλωμένος σὲ κλίνη ἀρ. 122 ἀπὸ τὸ Πύθιο τῆς Οἰνός.

ΑΥΛΗ

Τὸ κέντρο τοῦ Μουσείου κατέχει αὐτὴ στὴν ὁποία ἔχουν ἐκτεθεῖ ἀρκετὰ ἀρχαῖα· μερικὰ ἔχουν περιγραφεῖ ὅπως τὸ ὑπέρθυρο τοῦ αἰγυπτιακοῦ ναοῦ στὴν Μπρεξίζα, μὲ τὸν ἀνάγλυφο ἡλιακὸ δίσκο καὶ γύρω του τὸ φίδι (σ. 79), ἡ λιθόπλινθος (129) μὲ τὸ ὄνομα Ἀλκία (σ. 95) καὶ τὸ κορυφαῖο τμήμα — τρεῖς λίθοι — τοῦ λίθινου τόξου (σ. 102) τῆς πύλης τοῦ ἀγροκτηματοῦ τοῦ Ἡρώδη, τῆς Μάντρας τῆς Γριάς, ἐνεπίγραφο καὶ σὺς δύο ὄγεις (Ὁμονοίας ἀθανάτου πύλη). Ὅπως εἶδαμε, σὸ ἐξωτερικὸ μέρος τῆς πύλης, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴς δύο παραστάδες, ἦταν στημένα ἀπὸ τὸν Ἡρώδη δύο ἀγάλματα (Ἡρώδης καὶ Ρήγιλλα) μορφῶν καθισμένων σὲ θρόνο. Τὰ λείψανα τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν (158, 159) εἶναι ἐδῶ ἐκτεθειμένα, ἂν καὶ πολὺ φθαρμένα ἀπὸ τὴν ἐπὶ χίλια ὀκτακόσια καὶ πλέον χρόνια ἔκθεσή τους σὺς καιρικὲς μεταβολές.

Ἀπὸ τὰ ἀναθήματα τοῦ Ἡρώδη, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε ἐπίσης ἀναλυτικὰ λόγος, στὴν αὐτὴ ἔχουν ἐκτεθεῖ τμήματα δυὸ ἐρμαϊκῶν στηλῶν· ἡ μιὰ (213) φέρει χαραγμένα ἀρὰ τοῦ Ἡρώδη καὶ ἡ ἄλλη (214) ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Αἰδίοπα μαθητὴ τοῦ Μέμνονα (Μέμνων τοπάδειν Ἀρτ[τέμιδος] φ[ίλος]).

Στὰ χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας ἀνήκουν τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἀδρὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιφάνειας τοῦ μαρμάρου καὶ τὴν ἀποξηραμένη ὄγην, ποὺ δίνει στὰ μέλη αὐτὰ ἐντελῶς διακοσμητικὸ χαρακτῆρα. Συγκρίνοντάς τα μὲ τὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ τροπαίου (σ. 136, εἰκ. 74-75) βλέπουμε ὅτι οἱ τεχνίτες τους δὲν ἀντιλαμβάνονταν πλέον τὴν τεκτονικὴ λειτουργία τῶν κιονοκράνων καὶ τὰ παρουσιάζουν ἄγυχα, χωρὶς τὸν ἐσωτερικὸ δυναμισμό τῶν κιονοκράνων παλαιότερων ἐποχῶν.

Δύο ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀνήκουν στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ὁ κορμὸς τοῦ λεονταριοῦ (75) βρέθηκε πλάι στὸν δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα στὸ Κάτω Σούλι, ἐκεῖ ὅπου σήμερα εἶναι τὸ ἀντλιοστάσιο, καὶ ἦταν στὴν ἀρχαιότητα στημένο σὲ κάποιο τάφο. Ἡ μεγάλη φθαρμένη ἐπιτύμβια στήλη, τῆς ἴδιας ἐποχῆς (130), βρέθηκε στὴν Πεντέλη. Σ' αὐτὴν εἰκονίζεται ἀριστερὰ γυναίκα καθισμένη, ἴσως ἡ νεκρή, ποὺ χαιρετᾷ ἄλλη ὄρδια. Ἀνάμεσα σὺς δυὸ γυναῖκες, στὸ βάθος τῆς στήλης, ὄρδια δούλη ποὺ κρατεῖ πυξίδα, δηλαδὴ τὴν κοσμηματοθήκη τῆς νεκρῆς κυρίας τῆς. Τὸ ἀνάγλυφο δὲν φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ δόκιμο γλύπτη ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον μαρμαρὰ τῶν ἀρχαίων λατομείων τῆς περιοχῆς τοῦ Διονύσου. Τοῦτο φαίνεται στὸ πλάσιμο τῶν μορφῶν, σὺς ἀναλογίες τῆς στήλης καὶ τὸ δυσανάλογο ἀέτωμα.

Νεότερα εἶναι τὰ λοιπὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Στὸν 1ο π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται τὸ τμήμα στήλης (36) μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Σέλευκος Ξενοχά[ρους]/Φλυεὺς καὶ στὸν 1ο μ.Χ. αἰ. τὸ τμήμα βάθρου ἴσως, ἀπὸ γκρίζο λίθο (38), μὲ τὸ ὄνομα Εὐκλῆς Ἡρώδου Μα-
 108 ραθών[ιος]. Ἡ ἀέραινη στήλη 212 εἶναι τυπικὴ τοῦ τέλους τοῦ 2ου πρὸς τὸν 3ο μ.Χ. αἰ. Εἰκονίζει μετωπικὰ ἓνα ἀγόρι, ἔφηβο, τὸν Παράμονο, σχεδὸν γυμνὸ, ἐπάνω σὲ βάθρο. Ἀριστερὰ τοῦ ἡ μητέρα τοῦ τὸν ἀγκαλιάζει προστατευτικά. Δεξιὰ τοῦ ὁ πατέρας τοῦ Εὐδοτος, ὄρδιος κι αὐτός, κρύβει τὸ δεξὶ τοῦ χέρι κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιό του. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἐπίγραμμα ποὺ βρίσκεται χαραγμένο στὸ ἐπιστύλιο, πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν μορφῶν, τοῦ ὁποίου παραΐδονται ἀποσπάσματα: Παράμονος Εὐό-
 δου Πειρεὺς, ἔφηβος Ἀθηναῖος, πλειστάκις εὐφρανθεὶς ὀλίγοις/ἔτεσιν μετὰ πολλῶν, ὥδε κάτω κεῖμαι βαθεῖ βεβλη-
 μένος ὕπνῳ (ἐγώ, ὁ Παράμονος, γιὸς τοῦ Εὐόδου, ἀπὸ τὸν Πειραιά, ἔφηβος Ἀθηναῖος, ἀφοῦ πολλὰς φορὲς χάρηκα σὲ διάστημα λίγων χρόνων, μαζὶ μὲ ἄλλους πολλούς, βρίσκομαι ἐδῶ κάτω [μέσα στῇ γῇ] χτυπημένος ἀπὸ βαθὺ ὕπνο). Ἡ εὐφροσύνη ποὺ γεύτηκε ὁ Παρά-
 μονος εἶναι οἱ χαρὲς τῆς ζωῆς τοῦ μὲ τὰ ἄλλα παιδιὰ καὶ ὡς

Εικ. 108. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Παραμόνου ἀπὸ τὸν Πειραιά.

ἔφηθος μαζί με τοὺς ἄλλους συντροφους του, τοὺς συνεφήβους, σὺς ἀσκήσεις, σὺ διδασκαλία, σὺς πορεῖες, σὺς πομπές. Ἡ ποιητικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴ μετὰ τὸν θάνατο μετάβαση σὲ ἀνώτερη σφαῖρα, σὺν τῇ τάξῃ τῶν ἡρώων, φαίνεται σὺν φράση μετὰ τὴν ὁποία τελειώνει τὸ ἐπίγραμμα: *σὺν Κάστορι καὶ Πολυδεύκῃ ἄστρον χωρὸν ἔχων*, *Θησεὺς εἰμὶ νέος* (ἀστέρι κι ἐγώ, μαζί με τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκη, εἶμαι ὁ νέος Θησέας). Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Θησέα μετὰ τοὺς Διοσκούρους δὲν εἶναι τυχαῖος· ἦταν ὁ μέγιστος ἥρωας τῆς Ἀθῆνας καὶ συνδεόταν μετὰ τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκη ἀπὸ τὴν ἀδελφή τους, τὴν Ἑλένη.

Συντομογραφίες

Στις σημειώσεις που ακολουθοῦν χρησιμοποιοῦνται οἱ ἑξῆς συντομογραφίες:

AAA	Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AJPh	<i>American Journal of Philology</i>
AM	<i>Athenische Mitteilungen</i>
BSA	<i>Annual of the British School at Athens</i>
CAH	<i>Cambridge Ancient History</i>
CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
ClPh	<i>Classical Philology</i>
CVA	<i>Corpus Vasorum Antiquorum</i> , Grèce I
Ἔργον	Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
ΠΑΑ	Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
ΠΑΕ	Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
RA	<i>Revue Archéologique</i>
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SGHI	<i>A Selection of Greek Historical Inscriptions</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Σημειώσεις

1. Πλούτ., *Θησεύς* 32, 4.
2. I 15, 3 καὶ I 32, 4.
3. Ἀθίν., *Δειπν.* II 56 c.
4. C. Blümel, *Die archaisch griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin* 20 ἀρ. 12 εἰκ. 29-33.
5. *Σχόλια Πλάτ. Μεν.* 240 c.
6. Στ. 245-246 (μετάφρ. Θρασ. Σταύρου).
7. Πίνδ., *Ὀλυμπ.* 13, 110 (157).
8. Νόν., *Διονυσ.* 13, 184.
9. Ἡρόδ. VI 102.
10. Αὐτόθι 106-107. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι, τὰ περισσότερα, κατὰ μετάφραση Ἡλέκτρας Ἀνδρεάδου.
11. Αὐτόθι 107.
12. Αὐτόθι 107.
13. Αὐτόθι I 62.
14. *Ῥητορικὴ* 1411a. Βλ. καὶ Κορν. Νέπ., *Miltiades* 5.
15. VI 109.
16. Ἡρόδ. VI 110.
17. Αὐτόθι 111-112.
18. Αὐτόθι 113.
19. N. Hammond, *Studies in Greek History* 196.
20. VI 112.
21. Αὐτόθι 113.
22. Αὐτόθι 117.
23. I 32, 5.
24. *Θησεύς* 35, 5.
25. Αἰλιανός, *Περὶ ζώων* Z 38.
26. VI 114.
27. N. Hammond, *JHS* 88, 1968, 39 κέ. *CAH*² IV 511.
28. I 32, 3.
29. *Miltiades* 5.

30. N. Hammond, *CAH*² IV 516. *Αγνωστη σχεδόν παραμένει ἡ διεξοδική περιγραφὴ καὶ ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς μάχης ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Λεωνίδα Λαπαθιώτη, πατέρα τοῦ ποιητῆ, στὴ *Νέα Ἑστία* 20, 1936, 900-905, 1021-1027, 1068-1072, 1146-1152.
31. VI 115.
32. VI 124. Βλ. καὶ A. Trevor Hodge καὶ Luis A. Losada, The time of the Schield Signal at Marathon, *AJA* 73, 1969, 31-36. Παλαιότερα δημοσιεύματα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, R. K. Baillie Reynolds, *JHS* 49, 1929, 100-105, R. B. Henderson, *JHS* 52, 1932, 302-303.
33. Μαρκελ., *Βίος Θουκ.* 54.
34. Ἀχαρνῆς 179-181. Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ Θρασ. Σταύρου.
35. *Σορός*, σημαίνει φέρετρο, ἀγγεῖο μὲ ὅσα νεκροῦ, τάφο καὶ ἀκόμη τὸν ἴδιο τὸν νεκρό. Ἐνίοτε γράφεται *Σωρός* ποὺ ἔχει τὴ σημερινὴ σημασία καὶ τοῦ λόφου ἀπὸ κῶμα.
36. II 34, 5-6.
37. I 32, 3.
38. *IG* II² 1006, 69 κέ.
39. Αὐτόθι 1035, 33· *Hesperia* 44, 1975, 213.
40. I 32, 3.
41. VII 15, 7. Τὰ θέματα τῆς χωριστῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν δούλων καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐκείνων ποὺ ἐπέζησαν ἐξετάζει ὁ J. A. Notopoulos, *AJPh* 62, 1941, 353-354. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τμῶν στοὺς δούλους ποὺ εἶχαν πέσει γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἀθῆνας, ὁ A. Raubitschek (*Hesperia* 14, 1945, 368) ὑπενθυμίζει ἐπὶ πλέον τὸ χωρίο τοῦ Παιουσάνια I 29, 7: «πῶν δὲ ἄρα καὶ δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ καὶ Ἀθηναῖοι μετέδοσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι καὶ τὰ ὀνόματα ἐγγραφῆναι στήλῃ» (ὑπῆρχε καὶ ἕνα δίκαιο βούλευμα τοῦ δήμου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἐπέτρεγαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ταφοῦν δημοσία οἱ δοῦλοι καὶ νὰ ἀναγραφοῦν τὰ ὀνόματά τους σὲ στήλη).
42. I 32, 4.
43. *Topographie d'Athènes* (μετ. Ph. Roque, Malte 1849) 147· *Travels in Northern Greece* II 431, *Die Deme von Attika* 84. Τὸ κῶμα τοῦ τύμβου ποὺ εἶδε ὁ Leake εἶχε ἐξορυχθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους ἀπὸ τόπο ποὺ περιεῖχε προϊστορικά λείψανα. Ὁ ἴδιος μνημονεύει καὶ τὴν πληροφορία γιὰ εὔρεση σιτῶν κῶρο τοῦ τύμβου ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἄλλους, κάλκινων αἰχμῶν βελῶν. Γιὰ τὴν προέλευση αἰχμῶν βελῶν ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης βλ. W. Kendrick Pritchett, *Marathon* 159-160 καὶ Elisabeth Erdmann,

- ΑΑ 1973, 30-58. Είχε γίνει μόδα στους περιηγητές του 19ου αιώνα η συλλογή αἰκμῶν βελῶν, ὥσως ἐξ αἰτίας τῶν γραφομένων ἀπὸ τὸν Leake. Γιὰ τοῦτο ἀναγκάστηκε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλὸς νὰ ἀπευθύνει (12 Μαΐου 1836) πρὸς τὴν Ἐπαρχιακὴν Διευθύνσιν Ἀττικῆς τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο (ΓΑΚ, Ἀρχαιοτήτες, Γενικά, θ 123 φ. 2): «Πληροφορηθέντες ὅτι ξένοι περιηγηταὶ διαβαίνοντες διὰ τοῦ Μαραθῶνος πολλάκις ἀνασκάπτουσιν, διὰ τῆς βοήθειας τῶν ἐντοπίων, εἰς τὸν αὐτόθι τύμβον τῶν πεσόντων εἰς τὴν μάχην Ἀθηναίων (τὸν καλούμενον σωρὸν) πρὸς ἀνεύρεσιν ἀκίδων ἀπὸ ὁιστοῦς καὶ ἄλλα βέλη, καὶ θέλοντες νὰ μείνῃ τὸ ἀρχαιοτάτον τοῦτο μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς δόξης ἀνέπαφον καὶ ἀνεπηρέαστον, σὰς παρακαλοῦμεν νὰ ἐκδώσῃτε ὅσον τάχιον τὰς ἀναγκαίαις διαταγὰς πρὸς τὴν δημοτικὴν ἀρχὴν Μαραθῶνος, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς κανένα ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ εἰρημένου τύμβου ἢ τῶν ἄλλων μνημείων εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης».
44. *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin 1884, 85 κέ. Μαρτυρεῖται καὶ ἀνασκαφὴ τοῦ Fauvel στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1788. RA 30, 1897, 55 (Ph.-E. Legrand).
45. Δύο λέξεις περὶ τοῦ πῶς γράφονται τὰ τῶν ἀνασκαφῶν (Ἀθῆναι 1890).
46. ΑΔ 1890, 65-71· 123-132, πίν. Δ. Βαλέριος Στάνς, AM 18, 1893, 46-63, πίν. II-V.
47. *Topographische, archäologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon* (Berlin 1886) 10. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν Περωῶν βλ. Harry C. Avery, *Historia* 22, 1973, 756 καὶ William F. Wyatt, Jr., *Historia* 25, 1976, 483-484.
48. VI 117.
49. I 32, 5.
50. Ποικίλη Ἱστορία II 25.
51. Ἀνάβ. 3, 2, 11 κέ. βλ. καὶ Ἀριστοφ., Ἰππῆς 660 καὶ τὸ ἀρχαῖο σκόλιο κατὰ τὸ ὅποιο «Καλλίμαχος ὁ πολέμαρχος λέγεται εὖξασθαι τῇ Ἀρτέμιδι τοσαύτας βοῦς, ὅσους ἂν φονεύσῃ θαρβάρους ἐν Μαραθῶνι ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἐφονεύθησαν μὴ δυνάμενος τοσαύτας βοῦς θῦσαι ἔθυσε χιμαίρας». Ὁ σκολιαστής μὲ πολλὴ ἐλευθερία παραβλέπει ὅτι ὁ Καλλίμαχος εἶχε σκοτωθεῖ στὴ μάχη καὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ κάνει αὐτὸς τὴ θυσία. Ἡ ἱστορία ἀναφέρεται καὶ στὴν πραγματεία τοῦ Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοπείας* 862 b-c.
52. Ch. Seltman, *Greek Coins* 92-93 πίν. XII, 16, 17.
53. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία* II 3, 2.

54. Ἀριστείδης 5, 5.
55. I 32, 4. Δημοσίευσον ἀπὸ τὸν E. Vanderpool, *Hesperia* 35, 1966, 93-106.
56. Ἰππῆς 1334· Σφῆκες 711· Λυσιστράτη 285.
57. Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* II 377. Οἱ Ἀρχαῖοι ἀπέφευγαν, κατὰ τὰ παλιότερα χρόνια, νὰ ἰδρῦουν μόνιμα τρόπαια τῶν νικῶν γιὰ νὰ μὴ διαιωνίζεται ἡ ἔχθρα ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους. Διόδ. Σικελ. 13, 24, 5-6: «τῖνος γὰρ χάριν οἱ πρόγονοι πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς κατὰ πόλεμον νίκαις κατέδειξαν οὐ διὰ λίθων, διὰ δὲ τῶν τυχόντων ξύλων ἰστάναι τὰ τρόπαια; ἄρ' οὐκ ὅπως ὀλίγον χρόνον διαμένοντα ταχέως ἀφανίζονται τὰ τῆς ἔχθρας ὑπομνήματα;». Ὁ William C. West III, *CIPh* 64, 1969, 6-19 διευκρινίζει ὅτι τὸ μνημεῖο ποὺ οἱ Ἀρχαῖοι χαρακτῆριζαν ὡς τρόπαιο τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἦταν κατὰ τὴ μορφὴ καὶ τὴν ἔννοια ἀνάθημα.
58. 240 d.
59. *Εἰς Καλλίμαχον* 61. Συνοπτικὴ εἶναι ἡ ἀντίστοιχη περιγραφὴ τοῦ Πλουτάρχου, *Συναγωγὴ ἱστοριῶν παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν* 305 C: «Καλλίμαχος δὲ πολλοῖς περιπεπαρμένος δόρασι καὶ νεκρὸς ἐστάθη».
60. *Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξόεροι* 347 C.
61. Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει παισίσματος 3.
62. *JHS* 88, 1968, 39.
63. Ἡρόδ. VI 105.
64. Αὐτόθι 120.
65. Meiggs - Lewis, *SGHI* 19· *IG* I³ 1463.
66. X 10, 1-2.
67. I 28, 2.
68. I 15, 3.
69. IX 4.
70. I 32, 4.
71. VI 105.
72. D. L. Page, *Further Greek Epigrams* 194-195.
73. Αὐτόθι 225-231.
74. Κατὰ Λεωκράτους 109· «Τοιγαροῦν ἐπὶ τοῖς ἡρίοις μαρτύρια ἔστιν ἰδεῖν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἀναγεγραμμένα ἀληθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας».
75. Στὴ λ. «Ποικίλη· στοὰ ἐν Ἀθῆναις ἔνθα ἐγράφησαν οἱ ἐν Μαραθῶνι πολεμήσαντες, εἰς οὓς ἔστιν ἐπίγραμμα τόδε».
76. E. Vanderpool, *AA* 24, 1969, A, 1-2· P. Amandry, *BCH* 95, 1971, 602 κέ· Μαρ. Σ. Μηρούοκαρη, *Τὸ Μουσεῖο Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρας Καρελλοπούλου* 69· *IG* I³ 523.

77. XI 33, 3· *IG* I³ 523.
78. *IG* II² 1006 στ. 26-27.
79. *Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι* 349 E. Ἡ Ἀ-
 ξια σημειώσεως εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὴ
 Γαλλικὴ Ἐπανάστασι. Μάλιστα, στῆς 25 brumaire τοῦ ἔτους II (1793),
 ζητυῖθηκε ἐπίσημα ἡ μετονομασία τῆς πόλεως Saint-Maximin σὲ Mara-
 thon· Κατὰ τὴν αἴτησις τῆς Λαϊκῆς Ἐταιρείας τοῦ Saint-Maximin, «Μα-
 ραθὼν εἶναι τὸ ὄνομα ποῦ διαλέξαμε· αὐτὸ τὸ ἱερὸ ὄνομα μᾶς θυμίζει τὸ
 ἀθηναϊκὸ πεδίο ποῦ ἔγινε ὁ τάφος ἑκατὸ χιλιάδων δορυφόρων· ἀλλὰ μᾶς
 φέρνει μὲ ἀκόμῃ μεγαλύτερη ἐνάργεια τὴ μνήμη τοῦ Φίλου τοῦ Λαοῦ.
 Ὁ Μαρὰ ὑπῆρξε δῦμα τῶν φεντεραλιστῶν καὶ τῶν συνωμοτῶν. Μακάρι
 τὸ ὄνομα ποῦ διαλέξαμε νὰ βοηθήσει νὰ διατηρηθοῦν αἰώνια οἱ ἀρετὲς
 του καὶ ἡ φιλοπατρία του» (Claude Mossé, *L'Antiquité dans la Révo-
 lution française* (1989) 133-134).
80. N. Hammond, *JHS* 88, 1968, 40. Ὑπάρχει διχογνωμία ὡς πρὸς τὴν
 ἡμέρα καὶ τὸν μῆνα ποῦ ἔγινε ἡ μάχη. Βλ. A. R. Burn, *Persia and the
 Greeks* 256.
81. *Declamatio* XII, *Timonis oratio* 38.
82. Διον. Ἀλικ. 7, 3, 1· *SEG* 10, 352.
83. Ἡρόδ. VI 104.
84. *CIG* 6088· Kaibel, *Epigr. Gr.* 1087· *SEG* 13, 479· G. Pfohl, *Griechische
 Inschriften* 87.
85. M. Bieber, *AJA* 58, 1954, 282 κέ.
86. XLVI 161, 13.
87. Πaus. I 18, 3.
88. *Bull. Epigr.* 1962, 137· L. Robert, *ΣΤΗΛΗ, τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοκτο-
 λέοντος* 15 σση. 46.
89. VIII 52, 1.
90. E. Kunze, *Gnomon* 1954, 192· G. Pfohl, *Griechische Inschriften* ἀρ. 51.
 Νικ. Παπαχατζῆ, *Παυσανίου Ἑλλάδος περιήγησις* III 365· *IG* I³ 1472.
91. Πλούτ., *Ἀριστείδης* 5, 5. *IG* I³ 1467.
92. I 32, 4.
93. *Die Deme von Attika* (μετ. Westermann) 85.
94. Τὸ ἐπίγραμμα παραδίδεται ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους ὡς ἔργο τοῦ Αἰσχύλου,
 καὶ ποῦ δὲν δέχεται ἡ σύγχρονη ἔρευνα· βλ. D. L. Page, *Further Greek
 Epigrams* 131-132.
95. I 14, 5.

96. Δειπν. XIV 627 c-d.
97. Ἡρόδ. VI 114.
98. IG I² 609· B. B. Shefton, *BSA* 45, 1950, 140-164, πίν. 10-11· τὴν πλήρη βιβλιογραφία καὶ τὶς ποικίλες συγκρουόμενες μεταξύ τους συμπληρώσεις τοῦ ἐπιγράμματος βλ. IG I³ 784. Τὸ ἐδῶ κείμενο εἶναι κατὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ Raubitschek, δημοσιευμένη πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Shefton ὅ.π. Βλ. ἀκόμη SEG 38, 17.
99. Ἡρόδ. VI 108.
100. IG I³ 2-3 βλ. καὶ σ. 935. Κύρια βιβλιογραφία: E. Vanderpool, *Hesperia* 11, 1942, 329-337· SEG 10, 2· 34, 1· 36, 1· Pritchett, *CIPh* 49, 1954, 42· E. Vanderpool, *AJA* 70, 1966, 322-323 καὶ *Studies presented to Sterling Dow* 295-296. D. Whitehead, *The Demes of Attica* (1986) 36-37. Κείμενο καὶ μετάφραση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. σὺν κεφάλαιο τῆς περιγραφῆς τῆς ἔκδοσης τοῦ μουσείου σ. 137-139.
101. Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1972, 6· Στ. Ν. Κουμανούδης *AAA* 11, 1978, 237-242. Ἡ δευτέρα δημοσίευση δίνει τὴν ἐδῶ ἑρμηνεία. Ἡ συμπλήρωση τοῦ W. Peek, *Attische Versinschriften, ASAW* 69, 2, 1980, 34-35 ἀρ. 34 δὲν φαίνεται πιθανή. Νέα ἔκδοσις μὲ βιβλιογραφία IG I³ 1015 bis.
102. I 32, 4.
103. IX 88 κέ.
104. VIII 79.
105. *Θεῶν ἐκκλησία* 7.
106. 8, 377.
107. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1935, 156-158.
108. J. R. McCredie, *Hesperia*, Suppl. XI (1966) 35.
109. I 32, 5.
110. I 32, 6.
111. *Λυσιστράτη* 1032.
112. Στὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοῦ ἀποδίδεται γιὰ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος.
113. I 14, 5.
114. I 32, 7.
115. Σπ. Μαρινάτος, *AAA* 3, 1970, 63-67, 153-154, 349. *ΠΑΕ* 1970, 5-9. Εὐδ. Μαστροκώστας, *AAA* 3, 1970, 14-21.
116. Σπ. Μαρινάτος, *AAA* 3, 1970, 67, 154-155, 349-350, 364. *Ἔργον* 1970, 5-8· 1971, 5-7· 1972, 5. *ΠΑΕ* 1971, 5-6· 1972, 5.
117. *AAA* 3, 1970, 68, 155-156, 351-366. *ΠΑΕ* 1970, 9-18, 20-28· 1972, 5.
118. *ΠΑΕ* 1933, 35-38· 1934, 35-38· *ΠΑΑ* 9, 1934, 261-279.

119. *Έργον* 1958, 23-27.
120. Ψ 237-261. 'Ο 'Αχιλλεύς, αὐτοῦ λαὸν ἔρυκε καὶ ἕζανεν εὐρύην ἀγῶνα, /
νηῶν δ' ἔκφερ' ἄεθλα λέβητιάς τε τρίποδάς τε / ἵππους δ' ἡμίονους τε
βοῶν τ' ἵφθημα κάρηνα, / ἠδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους πολίον τε σίδηρον.
121. *ΠΑΕ* 1958, 15-17.
122. *ΠΑΕ* 1970, 18.
123. Αὐτόθι 20-28.
124. D. Callipolitis - Feytmans, *AAA* 4, 1971, 99-101.
125. *IG* I³ 1362.
126. I 32, 3.
127. *ΠΑΕ* 1933, 31-35, 41-42· 1934, 30-35· 1935, 92-106· *ΠΑΑ* 9, 1934, 14-16.
128. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1933, 42, 44· 1935, 90.
129. *AJA* 70, 1966, 322. Κατὰ τὴ φιλολογικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ παράδοση ἡ
'Αθηνᾶ λατρευόταν στὸν Μαραθῶνα μὲ τὴν ἐπωνυμία *Ἑλλωτίς*. Στὸ
ἡμερολόγιο θυσιῶν τῆς Τετραπόλεως ἀναφέρονται οἱ προσφορὲς ποὺ
τῆς γίνονταν καὶ ὅτι τὸ ἱερό τῆς ὀνομαζόταν *Ἑλλώιον*. Οἱ σχετικὲς μαρ-
τυρίες στὸν S. Solders, *Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung Attikas* (1931) 15, IV. 'Η Ἀθηνᾶ ἐξάλλου εἰκονιζόταν στὴ μεγάλην τοικο-
γραφία τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, στὴν Ποικίλῃ στοᾷ τῆς Ἀθήνας, μὲ
τὸν Θηοσέα καὶ τὸν Ἡρακλῆ.
130. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ βιογραφία τοῦ Fauvel, *RA* 30, 1897, 56 (Ph.-E. Legrand).
131. *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* (1933) 536.
132. Α. Βαθρίτσας, *AAA* 1, 1968, 230-234. J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* 218-219.
133. *Βίοι σοφιστῶν* 554.
134. Αὐτόθι 552-553.
135. Ξένν' Ἀραπογιάννη, *Πρακτικὰ Γ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης ΝΑ. Ἀι-υκτῆς* (1988) 310.
136. IV.
137. VI 105.
138. I 32, 6.
139. *Έργον* 1958, 15-22. Β. Χ. Πετράκος, *Μέντωρ* 25, 1993, 67-70.
140. Β. Χ. Πετράκος, *Φίλια Ἔπη εἰς Γεώργιον Ἑ. Μυλωνᾶν*, Β', 305-306· *SEG* 36, 267.
141. *ΠΑΕ* 1972, 6-7; J. Travlos, *Bildlexikon Attika* 217-218, εἰκ. 294-301.

142. *Βιβλιοθήκη* II 5, 7.
143. n 80.
144. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἡρώδη, τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του, εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ συνομίζεται σὲ δύο βασικὰ γιὰ τὸν σοφιστὴ ἔργα: P. Graindor, *Hérode Atticus et sa famille* (Le Caire 1930)· W. Ameling, *Herodes Atticus*, I. *Biographie*, II. *Inchriftenkatalog* (G. Olms 1983).
145. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1935, 149-150· J. R. MacCredie, *Hesperia* Suppl. XI (1966) 35-37· A. Mallwitz, *AM* 79, 1964, 157-164· E. Vanderpool, *Hesperia* 39, 1970, 43-45.
146. *IG* II² 5189.
147. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1933, 32· E. Vanderpool, *Hesperia* 39, 1970, 43-45, πίν. 4.
148. D. J. Geagan, *AM* 79, 1964, 149-156.
149. *Βίοι σοφιστῶν* 558-559.
150. *IG* II² 4774.
151. Αὐτόθι 3970.
152. Αὐτόθι 3973.
153. Αὐτόθι 3977.
154. Αὐτόθι 13195.
155. *Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον* III 11.
156. *IG* II² 13196 καὶ *SEG* 35, 210.
157. R. Merkelbach, *ZPE* 48, 1982, 218.
158. B. X. Πετράκος, *ΑΔ* 17, 1961/62, B, 29-30, πίν. 32, 34.
159. *Βίοι σοφιστῶν* 559.
160. Jennifer Tobin, *AJA* 95, 1991, 336.
161. P. Graindor, *Hérode Atticus* 111.
162. *Βίοι σοφιστῶν* 559.
163. Αὐτόθι 562.
164. Αὐτόθι 571.
165. Πρῶτος τὸ δημοσίευσε ὁ E. Vanderpool, *Hesperia* 35, 1966, 93-106, πίν. 31-35. Βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Hesperia* 36, 1967, 108-110, πίν. 31.
166. *Θεμιστοκλῆς* 3, 4.
167. Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1932, 42· Γ. Δ. Ἀνδρουτσόπουλος, *Πολέμων* 3, 1947/48, 131.
168. Βλ. καὶ τὸ κεφ. τῆς τοπογραφίας σ. 50 (Ἡράκλειο).
169. Βλ. σημ. 100.
170. Ἡ κεραμικὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου εἶναι δημοσιευμένη ἀπὸ τὴν

- Σέμνη Καρούζου, *CVA Athènes, Musée National* 1 σ. 6-8, πίν. 10-14.
 Βλ. καὶ Chr. W. Clairmont, *Patrios Nomos* I 98-101. Λεπομερεῖς παραπομπές δίδονται σὺν τέλει τοῦ βιβλίου (σ. 196).
171. *ΑΔ* 1890, 131. Ἡρόδ. VI 114.
172. Βλ. τὸ κεφ. τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τύμβου, σ. 22-24.
173. Ἀθ. Καλογεροπούλου, *ΑΔ* 29, 1974, Α, 194-225 κέ., εἰκ. 1-4, πίν. 125-132.
174. Ἀγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1974, Β1, 66, πίν. 67α.
175. Ἀθ. Καλογεροπούλου, *Πρακτικὰ Γ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης ΝΑ. Ἀττικῆς, Καλύβια 1988*, 107-115, εἰκ. 1-4.
176. Κωσιῆς Δαβάρας, *ΑΔ* 20, 1965, Β1, 123.
177. *IG* II² 7296.
178. Εὐθ. Μαστροκώστας, *ΑΑΑ* 3, 1970, 19· G. Daux, *BCH* 94, 1970, 607· J. P. Michaud, αὐτόθι 919· *SEG* 32, 206.
179. Ἀ. Κ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 3, 1968, 230, εἰκ. 5.
180. Ἀγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1973/74, Β, 64-67, πίν. 67· *SEG* 29, 278.
181. Αὐτόθι.
182. *IG* II² 3606.
183. Ἡρώδης: Ἀλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 11, 1978, 220 σημ. 4 (ταύτιση τοῦ Γ. Δεσπίνη). Πολυδευκίων: Ἀλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 10, 1977, 146, εἰκ. 23.
184. Ἀλ. Σταυρίδης, *ΑΑΑ* 11, 1978, 220 σημ. 4.
185. Ἀ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 1, 1968, 230-234, εἰκ. 1-4. Ἡ ταύτιση μὲ τὸν Ἀντίνοο τῶν δύο ἀντρικῶν ἀγαλμάτων ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἀλ. Σταυρίδης, *Ἀρχαιολογία* 1, 1980, 347-348, πίν. 25-26. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου (Αἴγυπτ. Συλλογὴ 1), Ph. Le Bas, *Voyage archéologique, Monuments figurés* III (Paris 1847-68) πίν. 31· L. v. Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen* (1881) 7-8 ἀρ. 39· A. Milchhöfer, *AM* 12, 1887, 310 ἀρ. 316.
186. Ἀ. Βαβρίτσας, *ΑΑΑ* 1, 1968, 230-234.
187. Ἀγγ. Λιάγκουρας, *ΑΔ* 29, 1974, Β1, πίν. 67γ.
188. *SEG* 25, 239.
189. *IG* II² 9631.
190. *ΠΑΕ* 1972, 7, πίν. 3γ.

Δημοσιεύσεις τῆς κεραμικῆς καὶ τῆς μικροτεχνίας τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος

ΠΡΟΘΗΚΗ 1. 361: Chr. Zervos, *Naissance de la Civilisation en Grèce* (France 1963) II 550, πίν. 832-33. **1357:** Ἰ. Παπαδημητρίου, *Έργον* 1958, 19, εἰκ. 18. Zervos ὅ.π. 551, πίν. 843.

ΠΡΟΘΗΚΗ 2. 641: Παπαδημητρίου ὅ.π. 19, εἰκ. 17· Zervos ὅ.π. 551, πίν. 828.

Θραύσματα μὲ ἀύλακωτὴ διακόσμηση: Zervos ὅ.π. 550.

ΠΡΟΘΗΚΗ 3. 673 καὶ 1396: Παπαδημητρίου ὅ.π. 20, εἰκ. 19· Zervos ὅ.π. 550, πίν. 841. **Χάνδρες στὸ ἀγγεῖο 673:** Παπαδημητρίου ὅ.π. 20, εἰκ. 20. **1401:** Zervos ὅ.π. πίν. 829.

ΠΡΟΘΗΚΗ 4. 74: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 9, πίν. 34γ· *Έργον* 1971, 7, εἰκ. 3-4· *ΠΑΕ* 1971, 6, πίν. 2· **58:** Ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 350, εἰκ. 4· **39:** αὐτόθι εἰκ. 32.

ΠΡΟΘΗΚΗ 6. 6: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 13, πίν. 14α· **7:** αὐτόθι πίν. 14β· **3:** αὐτόθι πίν. 13β· **1:** αὐτόθι 11, πίν. 11α· **458:** αὐτόθι 16, πίν. 21α-β· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 336, εἰκ. 11· **20:** ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 16, πίν. 21γ· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 337, εἰκ. 12· **26:** ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 18, πίν. 25α· **27:** αὐτόθι πίν. 25γ· **22:** αὐτόθι πίν. 25β· **25:** αὐτόθι πίν. 25α· **23:** αὐτόθι πίν. 25β.

ΠΡΟΘΗΚΗ 7. 836: Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1939, 34, εἰκ. 5α· **842:** αὐτόθι εἰκ. 5β· **846:** αὐτόθι εἰκ. 3γ· J. Goldstream, *Greek Geometric Pottery* (London 1968) 13, 16· **79:** Σωτηριάδης ὅ.π. 31, εἰκ. 1α· Goldstream ὅ.π. 16. **853:** Σωτηριάδης ὅ.π. 34, εἰκ. 4· Goldstream ὅ.π. 16.

ΠΡΟΘΗΚΗ 8. 107: R. Tölle, *Frühgriechische Reigentänze* (1964) 16 ἀρ. 23· Goldstream ὅ.π. 60, ἀρ. 44, πίν. 11· **95:** Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, 35, εἰκ. 8· **82:** αὐτόθι 35, εἰκ. 7· **845:** αὐτόθι 33, εἰκ. 2· Goldstream ὅ.π. 13· **108:** Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, εἰκ. 9· Goldstream ὅ.π. 75, ἀρ. 8.

Παιδικές ταφές: Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, 38· **1477:** Εὐθ. Μαστροκώστας, *ΑΑΑ* 3, 1970, 17, εικ. 3.

ΠΡΟΘΗΚΗ 10. 737 (1011): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 52, εικ. 5· Μ. Collignon - L. Couve, *Catalogue des vases peints du Musée National d' Athènes* (Paris 1902) ἀρ. 947· C. H. E. Haspels, *Attic Black Figured Lekythoi*, Appendix X, ἀρ. 1 πίν. 30,3· *CVA* Grèce 1, πίν. 11, ἀρ. 9· **738** (1012): Haspels ὁ.π. ἀρ. 10· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 3· **739** (1013): Haspels ὁ.π. ἀρ. 8· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 10· **740** (1014): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 8· Haspels ὁ.π. ἀρ. 9· **741** (1015): αὐτόθι ἀρ. 11· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 6· **745** (1019): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, πίν. Δ, 7· G. Perrot - Ch. Chipier, *Histoire de l'art dans l'antiquité* (Paris 1903) VIII 87, ἀρ. 52· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 1· **746** (1020): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 2· **747** (1021): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 4· **749** (1023): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 6· **750** (1024): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 51, εικ. 2· Collignon - Couve ὁ.π. ἀρ. 946· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 5· **751** (1025): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 10· **752** (1026): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 3· **753** (1027): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 2· **754** (1028): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 13· **755** (1029): Haspels ὁ.π. ἀρ. 12· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 5· **756** (1030): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 1· **757** (1031): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 11· **758** (1033): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 12· **759** (1034): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 11· **760** (1035): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 4· **762α** (1037): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 61 κέ., πίν. V, 1· Collignon - Couve ὁ.π. ἀρ. 767· *CVA* πίν. 14, ἀρ. 1-2· **762β** (1038): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, 131, πίν. Δ, 5· Perrot - Chipier ὁ.π. 87, εικ. 53· E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen* (München 1923) XI 28· *CVA* πίν. 11, ἀρ. 7· **763** (1093): αὐτόθι πίν. 10, ἀρ. 15· **764α** (1040): Β. Στάνης, *ΑΔ* 7, 1891, 69, ἀρ. 4· ὁ ἴδιος, *ΑΜ* 18, 1893, 59 κέ., πίν. IV· Collignon - Couve ἀρ. 836· *CVA* πίν. 10, ἀρ. 7-8· **764β** (1041): αὐτόθι πίν. 13, ἀρ. 3· **766** (1043): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 55 κέ., πίν. III· Collignon - Couve ὁ.π. ἀρ. 607· *CVA* πίν. 12, ἀρ. 1-2· **847** (1042): Β. Στάνης, *ΑΔ* 6, 1890, πίν. Δ, 9· *CVA* πίν. 13, ἀρ. 4· **848** (1044): Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 63, πίν. V, 2· *CVA* πίν. 13, ἀρ. 5· **850** (1032): αὐτόθι πίν. 11, ἀρ. 13· **ΕΑΜ 1036:** Β. Στάνης, *ΑΔ* 7, 1891, 69, ἀρ. 1· Hauvette, *Archives des Missions* II (1892) 334, πίν. III· Β. Στάνης, *ΑΜ* 18, 1893, 57, πίν. II· Collignon - Couve ὁ.π. ἀρ. 592· Pfuhl ὁ.π. 121, εικ. 90· E. Pottier, *Musée National du Louvre. Catalogue des vases antiques de terre cuite* (Paris 1928) 649· S. Papaspiridi - Karusu, *ΑΜ* 62, 1937, 117, 119, 128, 134, ἀρ. 35, πίν. 61-62· P. Mingazzini, *ASAtene* 36-37, 1974-1975, 9-13.

«**Ζωγράφος τοῦ Μαραθώνα**» (λίκυθοι **737-741**): Haspels ὁ.π. 77, 89 κέ. Appendix X εικ. 30, 31.

ΠΡΟΘΗΚΗ 11. 154: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 388· 155: ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 27· 156: ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 22· D. Callipolitis - Feytmans, *ΑΑΑ* 4, 1971, 99-101, εἰκ. 1· 157: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 38α· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 21· D. Callipolitis - Feytmans, *ΑΑΑ* 4, 1971, 99-101, εἰκ. 2· 158, 159: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 388· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 28· 160: ὁ ἴδιος, *Ἔργον* 1970, 12-13· ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 398· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εἰκ. 26· 161: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 34α· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εἰκ. 24· Π. Γ. Θέμελης, *ΑΔ* 29, 1974, Α, 244· 162, 175: Σπ. Μαρινάτος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 378· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 29· 163: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 346· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 361, εἰκ. 23· 164: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 388· 165: βλ. 168· 166: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 21, πίν. 298· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, 166, εἰκ. 19· 167: αὐτόθι εἰκ. 25· 168, 169, 170, 165, 171, 172, 173: ὁ ἴδιος, *Ἔργον* 1970, 12-13· ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, 36· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 25· 174: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 39α· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 30· 175: βλ. 162· 176: ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 28· 851: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1970, 25, πίν. 37α· ὁ ἴδιος, *ΑΑΑ* 3, 1970, εἰκ. 20.

ΠΡΟΘΗΚΗ 12. 205: *ΑΔ* 21, 1966, Β1, 107, πίν. 103α· 210: αὐτόθι πίν. 101α-β· 214: αὐτόθι 107· 230: αὐτόθι· 234: Γ. Σωτηριάδης, *ΠΑΕ* 1934, εἰκ. 6· 328: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1939, 38, εἰκ. 10· 331: ὁ ἴδιος, *ΠΑΕ* 1934, εἰκ. 4· 1482: Ἑλένη Θεοχαράκη, *ΑΔ* 35, 1980, Β1, 87, πίν. 23.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. Συνοπτικὴ εἰκόνα τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν μνημείων τοῦ Μαραθῶνος μὲ πλούσια εἰκονογράφηση καὶ βιβλιογραφία παρέχει ὁ Ἰωάννης Τραυλὸς στὸ ἔργο του *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika* (Tübingen 1988) 216-221, εἰκ. 269-316.

Προέλευση εικόνων

Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία· Ἀρχεῖο Σχεδίων: 32. Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο: 1, 4, 8, 9, 23-25, 30, 31, 33, 35-38, 41, 43, 44, 48-50, 52, 56-82, 84-107.

ΑΔ: 10. ΑJA: 156. ΑM: 46. Ἔργον: 22. *Hesperia*: 8. Philippe Le Bas, *Voyage archéologique*: 45, 47. ΠΑΕ: 16. G.M.A. Richter, *Greek Portraits*: 14. Charles Seltman, *Greek Coins*: 6. John Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*: 7, 17-21, 28, 34, 39, 40, 42.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εὐχαριστεῖ τὰ ἐξῆς μουσεῖα καὶ ἰδρύματα ποὺ παραχώρησαν τὴν ἄδεια δημοσίευσης εἰκόνων: Μουσεῖο Ἀκροπόλεως: 15α. Ashmolean Museum: 53. Bibliothèque Nationale τοῦ Παρισιοῦ: 26, 27. Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθηνῶν: 12, 13 (75/558 καὶ Ol. 4933). Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ρώμης: 3, 11. Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο: 29, 83. Μουσεῖο τοῦ Λούβρου, Ἑλληνικὴ Συλλογὴ: 54, 55. Staatliche Museen zu Berlin: 2, 51.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ Ο ΜΑΡΑΘΩΝ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
ΑΡ. 146 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡ. 6 ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ
ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 1995
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»
ΜΙΛΩΝΟΣ 26
Η ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΝΤΕΛΟΥ